

T.C
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AMERİKAN BOARD MİSYONERLİĞİ VE 1892-1893
MERZİFON ERMENİ İSYANINA ETKİLERİ

HAZIRLAYAN
Oğuz GÜL

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN

BATMAN 2012

TEZ ONAY SAYFASI

Oğuz GÜL tarafından hazırlanan “AMERİKAN BOARD MİSYONERLİĞİ VE 1892-1893 MERZİFON ERMENİ İSYANINA ETKİLERİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile BATMAN Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN

Eş Danışman : -----

Jüri Üyeleri :

Başkan: Prof. Dr. Ahmet KANKAL

Dicle Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

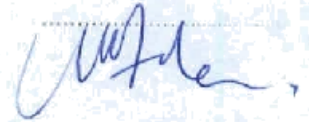
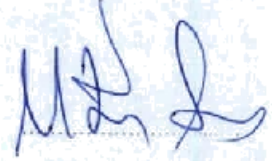

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN

Batman Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

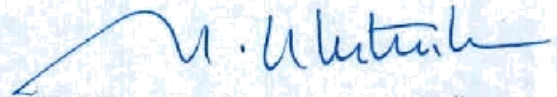
Üye : Yrd. Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞIR

Batman Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

İmza

16/08/2012

Yrd. Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK

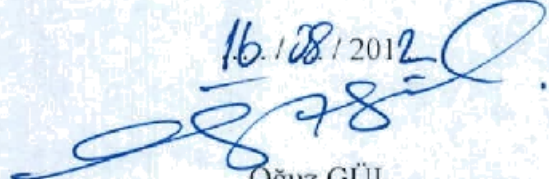
Enstitü Müdürü V.

BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BATMAN

BATMAN Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmenliğine göre hazırlamış olduğum “**AMERİKAN BOARD MİSYONERLİĞİ VE 1892-1893 MERZİFON ERMENİ İSYANINA ETKİLERİ**” adlı yüksek lisans tezinin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi BATMAN Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü'nden başka bir bilim kuruluna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi beyan ederim.

16.08/2012

Oğuz GÜL

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

AMERİKAN BOARD MİSYONERLİĞİ VE 1892-1893 MERZİFON ERMENİ İSYANINA ETKİLERİ

Oğuz GÜL

Batman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman; Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ŞEN

Bu çalışmanın konusu Osmanlı Devletinin 19. yüzyılın başından itibaren maruz kaldığı misyonerlik çalışmaları kapsamında Amerikan Board teşkilatının yürüttüğü faaliyetler ve bu faaliyetlerin Merzifon Ermeni İsyanlarına etkileridir. Avrupa ve Amerika’da Hıristiyanlığı yaymak için birçok misyoner teşkilatları kurulmuştur. Anadolu’da en çok etkiye sahip olan misyoner teşkilatlarından birisi de 27 Haziran 1810 yılında Boston’da kurulan Amerikan Board teşkilatıdır. Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan “Kutsal Topraklar” Amerika’daki Protestan misyoner örgütlerinin en önemlilerinden biri olan bu teşkilatın öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Bu teşkilat kısa sürede Çin, Hindistan, Güney Amerika, Afrika ve Hıristiyanlığın çıkış noktası olan Ortadoğu’ya misyonerler göndermiştir.

Amerikan Board, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine 1820 yılı başlarında başlamıştır. Osmanlı topraklarına gönderilen ilk Amerikan Board üyeleri; Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyonerdir. Yapılan ilk keşif çalışmaları sonucunda Müslümanlar üzerinde bir etki gösteremeyeceklerini anlayan misyonerler Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan azınlık üzerinde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Amerikan Board teşkilatı özellikle Rumlar, Ermeniler ve Bulgarlar arasında misyonerlik faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir.

Amerikan Board teşkilatının misyonerlik faaliyetleri kapsamında Osmanlı Devleti içinde yeni kiliseler açılmış, eğitim faaliyetlerine ağırlık verilerek devamlı okullar açılmış, hastaneler ve dispanserler kurulmuş, Protestanlık yayılmış ve

özellikle Protestanlığı seçenlerin ve Protestanlığa ısındırılanların ekonomik yönden güçlendirilmesi amacıyla ticarethaneler kurulmuştur. Bu faaliyetler kapsamında Osmanlı Devleti içinde bulunan milletlerin milliyetçilik duyguları kabartılarak devlete başkaldırmaları sağlanmıştır. Bu başkaldırılardan birisi de 1892-1893 Merzifon Ermeni isyanıdır.

Batman 2012, Sayfa: IX + 130

Anahtar Kelimeler: Misyon, Misyonerlik, Amerikan Board, Merzifon Amerikan Koleji, Merzifon Ermeni isyanı.

ABSTRACT

Master Thesis

THE MISSIONARY OF AMERICAN BOARD AND ITS EFFECTS TO THE 1892-1893 MERZİFON ARMENIAN REVOLT

Oğuz GÜL

Batman University

Institute Of Social Sciences

Department of History

Supervisor: Asst.Prof.Dr. Mehmet Emin ŞEN

The subject of this research is the effect of the activities of the American Board organization on the Merzifon Armenian events in the scope of missionary activities that Ottoman State was exposed at the beginning of the 19. Century. Many missionary organizations were established to spread Christianity in Europe and America. One of the missionary organizations which had the greatest effect was American Board representative organization founded in Boston in June 27, 1810 in Anatolia. "Holy Lands" which was within the boundaries of the Ottoman Empire are among the primary targets of this organization which is one of the most important American Protestant missionary organizations. In a short time, this organization sent out missionaries to China, India, South America, Africa and the Middle East which is birthplace of Christianity.

American Board started its activities at the Ottoman Empire's land in the early 1820s. The first members of the American Board sent to the Ottoman Empire are Pliny Fisk and Levi Parsons. After the first examinations missionaries understood that they couldn't have effect on Muslims so they intensified their activities on the Christian minority living in the Ottoman lands. American Board Organization especially emphasized on Greeks, Armenians and Bulgarians about their missionary activities.

In the scope of missionary activities of the American Board Organization inside the Ottoman State, continuously new churches and schools were opened, new hospitals and dispensaries were established, the Protestantism were spread and new trading establishments were organized to support the people that chose Protestantism. In the scope of these activities the nations of the Ottoman Empire had been revolted against the state by using the nationalism feeling of the people. One of these revolts was 1892-1893 Merzifon Armenian revolt.

Batman 2012, Pages: IX + 130

Key Words: Mission, Missionary, American Board, Merzifon American College, Merzifon Armenian Revolt.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti kapitülasyonlarla başlayan süreçle birlikte birçok batılı devletin dikkatini üzerine çekmeye başlamıştır. Bu süreçte misyonerlik faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur.

Bu çalışmada Protestan misyonerlik örgütü olan Amerikan Board'un Osmanlı Devleti'ndeki teşkilatlanması ve faaliyetleri ile birlikte Ermeni tebaasının Protestanlaştırılması sürecinde başlayan milliyetçilik akımı ve sonrasında yaşanan olaylardan biri olan Merzifon Ermeni isyanı incelenmiştir.

Çalışmanın hazırlanması aşamasında, konu ile ilgili kitap, makale ve akademik çalışmalardan büyük oranda istifade edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında her türlü desteğini esirgemeyen danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Mehmet Emin ŞEN'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM : TEMEL KAVRAMLAR VE DURUMLAR	
1.1. Temel Kavramlar	
1.1.1 Misyona, Misyonerlik ve Tarihsel Süreç	6
1.1.2 İstasyon, Uç-İstasyon	8
1.1.3 Protestanlık	9
1.1.4 Protestanlık ve Kapitalizm İlişkisi	9
1.2. Osmanlı Devleti'nin Durumu	
1.2.1. Osmanlı Devlet Yapısında Gayrimüslimlerin Statüsü	13
1.2.2. Osmanlı Devletinde Yaşayan Ermenilerde Dini Hareketlilik	14
1.2.3. Osmanlı Devletinde Ermeni Nüfusu	16
II. BÖLÜM : OSMANLI - AMERİKA İLİŞKİLERİNİN TEMELİ, AMERİKAN BOARD TEŞKİLATI VE ANADOLU'DA YAPILANMASI	
2.1. Osmanlı – Amerika İlişkileri	

2.1.1.	Bağımsız Amerika'nın Osmanlı Devleti ile İlk Teması	20
2.1.2.	Amerikan Misyonerlerinin Mağrib'e Yolculuğu	23
2.1.3.	Amerikan Gemilerinin Doğu Akdeniz'e Gelmesi	27
2.1.4.	1830 Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması	30
2.1.5.	Amerikan Misyonerlerinin Orta Doğu'ya Gelmesi	35
2.1.6.	Misyonerlerin Osmanlı Topraklarına Gelişi	35
2.2.	Amerikan Board Teşkilatı ve Anadolu'da Örgütlenmesi	
2.2.1.	Amerikan Board'un Kuruluşu	41
2.2.2.	Anadolu'da Amerikan Misyoner Örgütlenmesi	43
III. BÖLÜM : AMERİKAN BOARD MİSYONERLERİNİN MERZİFON'A		
GELİŞİ VE FAALİYETLERİ		
3.1.	19. Yüzyılda Merzifon	50
3.2.	Amerikan Board Misyonerlerinin Merzifon'a Gelişi	53
3.3.	Merzifon İstasyonunun Kuruluşu	54
3.4.	Misyonerler Tarafından Merzifon'da Yürütülen Faaliyetler	60
3.4.1.	Dini Faaliyetler	61
3.4.2.	Eğitim Faaliyetleri	63
3.4.3.	Sağlık Alanındaki Faaliyetler	79
IV. BÖLÜM : MERZİFON ANADOLU KOLEJİ İLE MİSYONERLERİNİN		
ETKİLERİ VE 1892-1893 MERZİFON ERMENİ İSYANI		
4.1.	Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Etkileri	84

4.2. Siyasi Etkileri	104
4.3. İsyân Hazırlıkları	109
4.4. İsyânın Başlaması	111
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	120
ÖZGEÇMİŞ	130

KISALTMALAR LİSTESİ

A.B.C.F.M.	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.tz.	: Adı Geçen Tez
Amerikan Board	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
b.y.	: Basım Yeri Yok
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
P.A.C.B.F.M.	: Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfadan sayfaya
t.y.	: Tarihi Yok

GİRİŞ

Osmanlı Devleti cihan devleti olması sebebiyle sahip olduğu coğrafya açısından geniş bir alana hâkim olmakla birlikte, birçok dini ve etnik yapıyı da içerisinde barındırmaktaydı. Osmanlı Devleti, bu farklı yapıyı “millet sistemi” anlayışıyla yapılandırarak varlığını uzun süre devam ettirmiştir. Ancak 19. Yüzyıl’da yaşanan gelişmeler, en başta misyoner faaliyetleri, Osmanlı Devletinde bulunan gayrimüslim tebaanın devlete karşı tutumlarında da değişmelere neden olmuştur. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransa’ya ve daha sonra başka devletlere verilen ekonomik ayrıcalıklar (kapitülasyonlar) batılı devletlerin, Osmanlı Devleti içerisinde çok rahat hareket etmelerine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, yalnız ekonomik alanlarda değil, yargı ve eğitim gibi alanlarında da Avrupa devletlerine kapitülasyonlar vermişti. Bu durumdan yararlanan büyük devletler, Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerinde, kendi dil, din ve kültürlerini yaymak amacıyla okullar açmışlardı. Bu okulların açılmasında, Osmanlı Devleti’nin yabancılara tanıdığı din, ibadet ve eğitim özgürlüğünün büyük rolü olmuştur.

Avrupa devletlerinden her biri, Osmanlı Devleti içinde kendi politik çıkarlarına uygun gelen bir Hıristiyan azınlığını korumak için okullar açarak, çıkarları doğrultusunda çalışmışlardır. Osmanlı Devleti’nin çok milletli ve çok etnik kökenli yapısı Avrupalı Devletlerin işini kolaylaştırmıştır. Çünkü Osmanlı Devlet yönetimi altında Rum, Ermeni, Süryani, Yahudi, Marunî ve Dürzî etnik kimliklerine mensup gruplar yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti yönetimindeki Lübnan’da Marunîlerle Fransızlar, Dürzîlerle İngilizler, Anadolu’daki Ermenilerle de Amerika ilgilenmiştir.

Osmanlı Devleti ile Amerika ilişkilerinin başlangıcı 17. yüzyıllara kadar gitmektedir. Ticarete dayalı bu ilişkiler 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetleriyle ayrı bir boyut kazanmıştır. Amerika eğitim kurumları ve misyonerleri, Osmanlı Devletindeki Ermeni cemaatini kullanarak Anadolu ve Ortadoğu bölgelerini kendi

etki alanı içine almaya çalışmıştır. Bu amaç zamanla değişmiş ve emperyalist bir boyut kazanmıştır.

A.B.C.F.M. (American Board of Commissioners for Foreign Missions) ya da kısaca Amerikan Board olarak adlandırılan kuruluş Amerika'daki Protestan misyoner örgütlerinin en önemlilerinden biridir. 1819 yılından itibaren Osmanlı Devletini programına alan Amerikan Board yöneticileri, Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı iki misyonerini, 15 Ocak 1820 tarihinde İzmir'e göndermiştir. Başlangıçta amaçları dinsizleri Hıristiyan yapmak olan misyonerler, önce Müslümanları Hıristiyan yapmak için faaliyetlerde bulunmuşlarsa da zemin, zaman ve kanunların pek müsait olmaması nedeniyle gayrimüslimlere yönelmişlerdir. Önce İzmir'i mesken tutan misyonerler 1830 yılında imzalanan "Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması" ile merkezlerini İstanbul'a taşımışlardır. Misyonerler, taşrada yaptıkları ön araştırmalardan sonra belli merkezler oluşturarak buralarda yoğunlaşmaya başlamışlardır. Amerikan Board misyonerleri faaliyetlerini özellikle Ermeniler üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Osmanlı Devleti idaresindeki Anadolu ve Ortadoğu topraklarının yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zenginliği, sahip olduğu pazar niteliği ve ulaşım olanakları 1830'lu yıllardan itibaren Amerika'nın ilgisini çekmiştir. Amerika; Osmanlı Devleti ile imzaladığı daha ilk antlaşmadan ve ticarî alandaki ilk yakınlaşmadan itibaren bu toprakların ve barındırdığı zenginliğin farkında olarak hareket etmiştir. Amerika'nın çıkarları adına ne tarzda, hangi ölçülerde ve toplumun hangi kesimleriyle yakın ilişkiler kurularak Osmanlı Devletini elde edebileceğini araştırmaya başlamıştır. Bu politikanın sonucu olarak Osmanlı topraklarında yaşayan ve özellikle Anadolu coğrafyasında hayat sürmekte olan Ermeniler, bu ilişkilerde ve ön görülen Amerikan hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir unsur olarak kabul görmüş ve Amerika Birleşik Devletleri için büyük bir önem arz etmiştir.

Anadolu topraklarında Ermenileri örgütlemeyle başlayan Amerikan misyonerleri, İstanbul'dan sonra sırasıyla; Antep (1848), Sivas (1851), Merzifon, Adana, Ceyhan (1852), Diyarbakır (1853), Talas, Maraş (1854), Harput (1855) ve Tarsus (1859) gibi bölgelerde merkezler oluşturmuşlardır. 1896 yılına gelindiğinde Amerikan misyonunun bulunduğu yerler; Bursa, İzmir, Merzifon, Kayseri, Sivas,

Trabzon, Erzurum, Harput, Bitlis, Van, Mardin, Antep, Maraş, Adana, Saimbeyli (Hadjin), Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Arapkir, Malatya, Palu, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Elbistan, Tarsus ve İstanbul'dur. Bu yayılma sonucunda misyonerler, Anadolu coğrafyasına her alanda nüfuz etme olanağına da sahip olmuşlardır.

Tanzimat Fermanı'nın sağladığı atmosfer ve sonucunda Protestanların bağımsız bir kiliseye kavuşmuş olmaları sebebiyle ayrı bir millet olarak kabul görmeleri yeni gelişmelere de zemin hazırlamıştır. Tanzimat döneminde yayınlanan 1856 tarihli İslahat Fermanı'nın getirdiği vicdan hürriyeti prensibi ile birlikte tanınan mezhep değiştirebilme serbestliğinden en fazla Protestan misyonerleri yararlanmışır. Ayrıca gerek ilân edilen fermanlar ve gerekse sürdürülmeye çalışılan yenileşme çabaları sonucunda Amerikan misyonerlerinin çalışmaları daha bir hız kazanmış ve kuvvetlenmiş, ileriye yönelik hedeflerin belirlenmesinde ise iki büyük zayıf nokta olan "Milletler Sistemi" ve "Kapitülasyonlar"dan büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Amerikan Board misyonerleri dinsel faaliyetlerini etkinleştirmek amacıyla eğitim, sağlık ve matbaa çalışmalarını yoğun bir şekilde kullanmışlardır. İlk kurumlarını yerel kadroyu eğitmek amacıyla 1840 yılında İstanbul'da Bebek Papaz Okulu (Bebek Seminary) adı altında açmışlardır. İstanbul'daki Robert Koleji'nin yanı sıra, Anadolu'da; Fırat Koleji (Harput), Van Amerikan Koleji, Merkezi Türkiye Koleji (Antep), St. Paul Koleji (Tarsus), Merzifon Amerikan Koleji ve Uluslararası Koleji (İzmir) bulunmaktaydı.

Tatbikî eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için matbaa çok önemliydi ve Amerikan Board da buna uygun olarak önce Malta'da bir matbaa kurduktan sonra İzmir, İstanbul ve Antep gibi şehirlerde de matbaalarını yaygınlaştırmışlardır.

Amerikan Board, 1860 yılında Harput'ta yaptığı yıllık toplantısında Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerinin üç istasyon çerçevesinde yürütülmesini kararlaştırmıştır. Bunlar;

- 1- Batı Türkiye Misyonu,
- 2- Doğu Türkiye Misyonu,
- 3- Merkezi Türkiye Misyonu'dur.

Batı Türkiye Misyonu; Osmanlı Devleti toprakları içerisindeki en büyük misyon teşkilatıdır. Bu merkez, Trabzon-Mersin çizgisinin batısında kalan yedi istasyonda (Trabzon, Merzifon, Sivas, Kayseri, Bursa, İzmir ve İstanbul) ve Trakya bölgesinin de büyük bir kısmını içine alarak toplam 102 uç istasyonda örgütlenmiştir.

Doğu Türkiye Misyonu; Eski adıyla Kuzey Ermenistan olarak ifade edilen bu misyonun merkezi Harput'tur. Amerikan Board'ın 1859 yılında misyonlar üzerinde yapmış olduğu yeni düzenlemenin ardından Batı ve Merkezi Türkiye Misyollarının doğusunda kalan bölge, Erzurum, Harput, Mardin, Bitlis ve Van istasyonlarının oluşturduğu misyon bölgesidir. 1900 yılında bu beş istasyona bağlı 97 uç istasyon bulunmaktaydı.

Merkezi Türkiye Misyonu; Eski adıyla Güney Ermenistan olarak ifade edilen merkez, 1860'tan sonra bu adla anılmıştır. Önceleri Antep ve Maraş, daha sonraları ise bunlara Adana ve Saimbeyli'nin katılmasıyla dört istasyonda toplanmıştır. Halep, Tarsus ve Urfa'yı da kapsayan bu örgüt, misyonlar içerisinde Protestan cemaatinin en yoğun olduğu bölgedir.

Amerikan misyoner okulları, özellikle Ermeni nüfusun yoğun olarak bulunduğu, Osmanlı Devleti'nin yer üstü ve yer altı kaynaklarının zengin olduğu, kısacası jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan bölgelerde kurulduğunu görmekteyiz. Bu okullarda Ermeni öğrencilere İngilizce ve Osmanlıca'nın yanında özellikle Ermenice, milli edebiyat ve tarih dersleri verildi. Bu dersler, Ermeni öğrencilerin milliyetçilik duygularını geliştirdi ve Osmanlı Devletini kendi milli devletlerini kuramamaları önündeki engel olarak görmeye başlayan Ermeni öğrencilerin devlet içinde huzursuzluk çıkartmalarına zemin hazırladı. Aslında Ermeniler Amerikan emperyalizmi için kullanılan birer araç olmaktan öteye gidemedi. Misyoner okullarında, misyonerlere alışan ve Hıristiyan kültürüyle tanışan Ermenilerden Amerikan hayranı bir toplum da yaratılmış oldu. Anadolu'da bulunan Amerikan misyoner okullarının en etkili olanlarından biri de, Merzifon'da kurulmuş olan Merzifon Amerikan Koleji (Anadolu Koleji)'dir. Merzifon'da ayrıca Amerikalı misyonerler tarafından kurulan bir kız okulu, bir ilahiyat okulu, bir anaokulu ve de 1910 yılında kurulan sağır okulu mevcuttu.

1886 yılında faaliyete geçen Anadolu Koleji'nin öğretmen kadrosunda deneyimli misyonerlerin yanında, Avrupa ve Amerika'da Türk düşmanı ve Ermeni milliyetçisi olarak yetiştirilen Ermeni gençler de vardı. Anadolu Koleji bünyesinde 10.000'den fazla kitap bulunan büyük bir kütüphaneye sahipti. Dinsel ve tarihsel kitapların bulunduğu kütüphaneden Merzifon halkı da yararlanırdı. Kampüs içinde pazar günleri halkın ziyaretine açık olan botanik ve zooloji müzesi vardı. Anadolu Koleji, tüm bölgeyi etkileyecek zengin sosyal ve kültürel bir hayat yarattı. Yeni yaşam tarzı, hayat anlayışı insanları yaşadıkları bölgeye yabancılaştırdığı gibi Türkler ile Rum ve Ermeniler arasındaki huzursuzlukların da başlangıcı oldu.

Merzifon istasyonunda bulunan Amerikalı misyonerlerin ve Anadolu Koleji öğretmenlerinin de dâhil olduğu olaylar, 1892 yılının sonu ile 1893 yılının başında meydana geldi. Olayların destekleyicileri arasında Merzifon Hınçak Teşkilatı da bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde misyoner faaliyetlerini konu alan incelemeler yapılmış olmakla birlikte bu çalışma ile Amerikan Board misyonerliğinin özellikle 1892-1893 Merzifon Ermeni isyanına etkileri üzerinde durularak konunun detaylarına inmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM : TEMEL KAVRAMLAR VE DURUMLAR

1.1. Temel Kavramlar

1.1.1. Misyon, Misyonerlik ve Tarihsel Süreç

Hristiyanlığı dünyaya yaymak için çalışan kişilere “misyoner”, bu amaçla yürütülen çalışmalara da “misyonerlik” denilmektedir. Misyon kelimesi, Latince “missio” kelimesinden gelmektedir¹. “Göndermek” anlamına gelen “mittere” fiiline dayandırılan “mission” kelimesi Fransızcadan Türkçeye geçmiştir². Bu kavram, “özel görev, özel görevli kurul, dini görev ve yetki” anlamına geldiği gibi, aynı zamanda “Misyonerlerin, Hristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için kurdukları teşkilata” verilen bir isim olarak da kullanılmaktadır.

Misyoner, genellikle Hristiyanlık dinini öğretmek ve yaymak için yabancı bir ülkeye gönderilen, kendisini bu işe adanmış kimsedir³. Bu terim herhangi bir inanç ve dini yaymak için kullanılabilir olsa da, Hristiyanlığı yaymaya çalışanlar için daha yaygın kullanılmaktadır. Misyonerler, hem kendi ülkeleri içinde hem de dış ülkelerde görev alabilen rahip, papaz vb. din adamı olarak da bilinmektedir⁴. Bu deyim 1660 yılından beri kullanıldığı görülmektedir.

Misyonerlik ise, misyonerlerin yaptığı görev anlamında tanımlanmıştır. Hristiyan olmayan ülkelerde Hristiyanlığı yayma amacı güden kurum olarak görülmektedir. Kelime zamanla başka ülkelere ticari, siyasi amaçlarla gönderilme anlamlarını da içerecek şekilde genişlemiştir⁵.

Tarihte Hristiyan misyonerler tarafından kabul edilen ilk misyonerler havarilerdir⁶. 6. yüzyılda Aziz Augustinus, Anglosaksonlara vaizler gönderirken,

¹ Mehmet Aydın, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, s. 7.

² Necmettin Tozlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları,” Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı, C. 5, 2001, s. 329. “Misyon”, “Misyonerlik”, Meydan Larousse, c. 9, s. 843. “Misyoner”, Ana Britannica, C. 16, s. 144.

³ Longman Dictionary of English Language and Culture, “Missionary” Maddesi, s. 870.

⁴ Büyük Larousse, “Misyoner” maddesi.

⁵ Faruk Taşkın, Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2007, s. 32.

⁶ Osman Cilacı, Hristiyanlık Propagandası ve Misyoner Faaliyetleri, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1982, s.7.

Aziz Bonifacius da 8. yüzyılda Ren kıyıları boyunca Hıristiyanlığı yaymaya çalıştı. Germen kavimleri de Hıristiyanlığı 9. yüzyılda kabul ettiler. Aynı yüzyılda Hıristiyanlık İsveç ve Bohemya'ya, 10. yüzyılda da Danimarka'ya gitti. Rusya, Prusya ve Macaristan misyonları da bu çağa rastlamaktadır. Bütün bu yapılanlar Germenleri sömürgeleştirme ve Hıristiyanlaştırma amacını güden girişimler olarak değerlendirilmektedir⁷.

Diğer taraftan Müslümanlar üzerine yapılan Haçlı seferleri, İslam dininin yayılmasını durdurduysa da Müslümanları Hıristiyanlaştırama konusunda bir başarı sağlamadı. İncil'i Müslümanlar arasında dostça yayma düşüncesinin Assisili Aziz Francesco'dan geldiği sanılmaktadır. Misyonerlik düşüncesini ilk benimseyenler Fransiskanlar ve Dominikanlar olmuştu. Bazıları Asya içlerine kadar girdi. Yenidünyanın bulunması ve başka yeni yerlerin keşifleri, misyonerler için yeni bir atılım fırsatı doğurdu. İspanyollarla Portekizler, sömürgeleştirme ve Hıristiyanlaştırma siyasetini birlikte yürütmekteydiler. Bu dönemde Cizvit tarikatının doğuşu, misyonerler için yeni bir destek oldu⁸.

Misyonerlik faaliyetleri üzerine araştırma yapanlar, konuyu altı ayrı dönemde ele almaktadırlar. Bunlardan sonuncusu halen devam etmektedir.

Bu dönemler;

- Havariler Dönemi (33–100)
- Kilise Kurucuları Dönemi (100–800)
- Ortaçağ Dönemi (800–1500)
- Reformasyon Dönemi (1500–1650)
- Reformasyon Sonrası Dönem (1650–1800) ve
- Modern Dönem (1800-)'dir⁹.

Hıristiyan misyonerler, asıl gelişimlerini Avrupa Devletleri'nin keşifler sonrası çalışmaları ve sömürgecilik faaliyetleri zamanında elde etmişlerdir.

⁷ E.W. Hopkins, G.F. Moore, M. Halidi, Ö. Ferruh, Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 7.

⁸ Hopkins, vd., a.g.e., s. 8.

⁹ Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.13.

İlk misyonerlerden kabul edilen Aziz Paulus (St. Paul), Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'da kiliseler kurdu ve onları teşkilatlandırdı. Havariler ve yardımcıları sayesinde Hıristiyanlık, bütün Roma dünyasında yayıldı. Böylece Alman ve İskandinavlıların da Hıristiyanlığı benimsemesi ve Roma Katolik Kilisesi'nin Avrupa'ya hâkim olmasıyla Hıristiyanlığın bütün dünyaya yayılması için harekete geçildi. Bu amaçla Papalık tarafından 1662'de Vatikan'da "Propaganda Kongregasyonu" adıyla bir "Misyonerlik Bakanlığı" kurulurken, Paris'te de giderlerini Papalık Propaganda Dairesi'nin üzerine aldığı "Dış Misyonlar Papaz Okulu" açıldı. Misyonerlik gayesiyle kurulan en eski ve güçlü misyon teşkilatlarının İngilizlere ait olduğu bilinmektedir. Bunlardan 1646'da Londra'da kurulan "Hıristiyanlığı Yayma Cemiyeti" kısa zamanda hızla yayıldı. Bu cemiyetin İngiltere, Almanya, İsviçre, Danimarka, Amerika ve Rusya gibi ülkelerde binden fazla merkezi açıldı. Bu sayının 19. yüzyıla gelindiğinde yedi bine ulaştığı bilinmektedir¹⁰.

1.2.1. İstasyon, Uç-İstasyon

Amerikan Board'un misyonları, yönetsel olarak istasyonlara, istasyonlar da uç-istasyon adı altında alt birimlere ayrılmaktaydı.

Misyoner yapılanmasında genellikle bir misyonerin idaresi altında olan ve şehirlerde kurulan organizasyonlar, istasyon olarak tanımlanmıştır. İstasyonlarda yürütülen çalışmalara ilave olarak düzenli turlar tertip edilerek buralara bağlı uç-istasyonlar belirli aralıklarla misyonerler tarafından ziyaret edilmiş ve buraların içinde bulunduğu güçlükleri çözmek, yürütülen faaliyetleri denetlemek amaçlanmıştır. İstasyonlarda görev yapan misyonerler, kilise cemaatinden okula ve hastaneye kadar açtıkları kurumları titizlikle denetleme yetkisine sahiptir. Bunlara ilâve olarak, her istasyona hesaplarını kendisinin tutması, ihtiyaç duyduğu çalışacak elemanları kendisinin tayin etmesi yetkisi verilmiştir. Yapılan toplantıların kayıtlarını tutmak ve saklamak da yine istasyonlara ait bir görevdir.

Uç-istasyonlar, kasaba ve köylerde yerli Hıristiyan halktan birinin denetiminde idare edilen bir birimdir. Uç-istasyonların karar alma ve uygulama yetkisi yoktur.

¹⁰ Yusuf Uralgiray, İslam Aleminde Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara, 1977, ss. 6-7.

Sadece bağılı oldukları misyon bölgeleri ve Amerikan Board tarafından alınan kararlara uymakla yükümlü tutulmuşlardır¹¹.

1.3.1. Protestanlık

Bir Hristiyan teoloğu olan Martin Luther tarafından 1517 yılında Wittenberg Klisesi'nin kapısına asılan 95 maddelik itirazi tez ile Katolik Mezhebine isyan bayrağı kaldırılmıştır. Bu isyan Jean Calvin ve Aultrich Zwingli ile devam etmiş ve Protestan mezhebinin doğmasına sebep olmuştur¹².

16. Yüzyıldaki reform hareketleri ile doğan Protestanlık Hristiyanlığın üç ana kolundan birisi olmuştur. Protestanlığın en yaygın akımı Luthercilik'tir. Özellikle 19. yüzyılda ABD'de devlet kiliselerine karşı çıkan Protestan topluluklar, Katolik ibadet ve kurallarından bütünüyle uzaklaştıkları için "serbest kiliseler" adı ile nitelendirilmektedir¹³.

Protestanlara göre bir kişinin Hristiyan olabilmesi için öncelikle vaftiz olması gerekmektedir. Ayrıca kilisenin yedi kutsisini kabul etmelidir. Hz. İsa'nın tanrının oğlu olduğuna inanılır. Kilise aynı dine inananların ve aynı tanrıya tapanların birleştiği bir yerdir. Hristiyanlık dini tasdik edilmeli, ekmek yenmeli ve şarap içilmelidir. Pazar ayinlerine katılmak gerekir. Zina, hırsızlık ve adam öldürmek yasaklanmıştır. Kutsal günlerde kiliseye gitmek, Çarşamba ve Cuma günleri yoğun çalışmak, öfke, kibir, kin, açgözlülük, kıskançlık ve avarelikten uzak durmak ta Protestanlığın diğer şartlarındandır¹⁴.

1.4.1. Protestanlık ve Kapitalizm İlişkisi

Misyonerlerin özellikle Protestan misyonerlerinin kapitalist sistemle bir bütünlük oluşturduğu araştırmacılar arasında tartışıla gelmiştir. Bu misyoner grubun dini bir araç olarak kullandığı, asıl hedeflerinin bağılı oldukları ülkelerin ticari ve siyasi

¹¹ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 51.

¹² Ali Erbaş, Hristiyanlık, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 40.

¹³ Tuncer Günay, Misyonerler ve Fener Rum Patrikhanesi, Berikan Yayınları, Ahkara, 2002, s. 23.

¹⁴ Özgür Yıldız, Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı (Türkiye'de Siyasi ve Sosyal Hayata Etkileri), IQ kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s. 20.

çıkarlarını korumak olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda ortaya konulan durumu değerlendirmek yerinde olacaktır.

Protestanlık, daha ilk günlerden başlayarak misyon sorunu üstünde önemle durdu ve Avrupa’da durumunu sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz bu yolda harekete geçmişti. 18. yüzyılın sonunda Protestan kiliselerinde önemli gelişmeler olur ve yeni yabancı misyon teşkilatları kurulur. Modern misyoner faaliyetlerinin başlangıcı olarak William Carey’in, 1792’de Londra’da Baptist Missionary Society’yi kurması ve 1793’te Hindistan topraklarına ayak basması kabul edilmektedir. Bu teşkilatın ardından 1797’de Hollanda Misyoner Teşkilatı (Netherlands Missionary Society) kurulmuştur. Protestan düşüncesini yaymak için birçok ülkede başka Protestan teşkilatlar da kuruldu. Bunlar, 1701’de Londra’da kurulan İncili Yayma Derneği, 1792’de Vaftizci Misyonlar Derneği, 1795’te ise Misyonerlik Derneğidir. Amerika Birleşik Devletleri’nde 1810’da Boston’da kurulmuş olan Amerikan Misyon Dostları Konseyi, 1814’te Vaftizci Misyoner Birliği (Boston), 1837’de Presbiteryen Kilisesi Dış Misyonlarıdır (New York). Almanya’da; 1732’de Moravyalı Kardeşler Misyonları, Paganlar Arasında İncili Yayma Misyonları Derneği (Berlin–1823), 1885’te Hıristiyan Gençleri Derneği (München), 1902’de Genç Misyonerler Derneği (Berlin)’dir. Fransa’da 1824’te Paris’te kurulan İncil Misyonları Derneği, 1907’de Dünya Hıristiyan Öğrencileri Birliği (Paris)’dir. İsviçre’nin Basel şehrinde ise 1815’ten beri aynı adla bir dernek bulunmaktadır¹⁵.

Protestanlar, 19. yüzyılda da büyük gelişmeler elde etmişler. Bu gelişmedeki en büyük etken Amerikan Board’ın faaliyete başlaması oldu¹⁶.

Misyonerliğin ilahi gerekçesi, İsa’nın Havarilerine, “Gidiniz! Gerçeği (kutsal kitabı) onlara anlatınız” ifadesindeki buyruğunda dayandırılmaktadır¹⁷. 19. ve 20. yüzyılın ilk çeyreği misyonerliğin altın çağı oldu. Bu dönem aynı zamanda kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü çağdır. Bu dönüşümde araçsal görev üstlenen

¹⁵ Hopkins, vd., a.g.e., s. 10.

¹⁶ George E. White, Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, Çev. Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 15.

¹⁷ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 13.

mekanizmalardan birisi de misyonerlik olarak kabul edilmektedir¹⁸. Hıristiyan inancı içerisinde bu anlayışı destekleyecek en uygun mezhep de Protestanlık oldu.

Protestanlık, kapitalizmin şafağında ortaya çıktı. Bu mezhep, dinde reform olarak ilk ortaya çıktığı, ticaretin ve erken sanayileşmenin merkezi olan kentlerde kendine yer edinmiştir. 16. yüzyılda zengin kentlerin çoğunun Protestanlığı kabul etmesi tesadüf değildir¹⁹. 16. yüzyılda hem İngiltere’de hem de Amerika’da büyük Viktoryen kapitalistlerin çoğu inançlı Protestanlardı. “God give me Money” düşünürleri Protestanlıkla kapitalizmin kutsal evliliklerine işaret ettiler²⁰.

İncil’in ulusal dillere çevrilmesini, ulusal dilde ibadet edilmesini ve ulusal kilise kavramını getiren Protestanlık, Hıristiyanlıkta önemli bir değişim oluşturdu. Max Weber’e göre, Protestanlığın içerdiği değerler, Batı Avrupa’da sermaye birikimini hızlandırarak, burjuvazinin ve dolayısıyla da kapitalizmin gelişmesini kolaylaştırdı²¹. Aslında Protestanlık, başarının ve çalışmanın bir ibadet olduğu inancını yaymaktaydı. Tanrıyı memnun etmek için çalışmak gereklidir ve Tanrı kendisini memnun edenleri zenginleştirmektedir. Çalışmayanın yemek yemeye bile hakkı olmayan Protestan inancına göre, israf ve lüks kötü görülmüştür. Bu minvalde, Weberci bir yaklaşımla, İslam ülkelerinin geri kalmışlığını dine bağlayanlar da vardır. Bu görüşü paylaşanlara göre, Protestanlık Batı Avrupa’da kapitalizmin gelişmesini kolaylaştırırken, İslam dinini benimseyen ülkelerde kapitalizm gelişmemiştir. Bundan, İslam dininin kapitalizmin gelişmesini engellediği gibi bir sonuç çıkarılmaktadır²².

Bu sonuca karşı düşünce üretenler ise Protestanlıkla kapitalizm arasında doğrudan bir ilişki kurulamayacağını belirtmekte ve gerçekte modern kapitalizmin herhangi bir dinden çıkmasının söz konusu olamayacağını ifade etmektedirler.

¹⁸ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 14.

¹⁹ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 28.

²⁰ H. Esra Danacıoğlu, *Osmanlı Anadolu’sunda Anglo-Sakson (Protestan) Misyoner Faaliyetleri (1816-1856)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s.14.

²¹ Weber, a.g.e., s. 36.; Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 175.

²² Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara, 2003, s. 57.

Baykan Sezer'e göre, istediğimiz her zaman Max Weber'in yöntemi kullanılarak Yahudilik ve kapitalizm arasında da bir ilişki kurulabilir.

Aynı şekilde Sezer; "...burjuva ahlakıyla Katolikliğin de pekâlâ uyuşabileceğini 19. yüzyıl Fransız edebiyatında örnekleriyle görülebileceğini" belirtmektedir. Öyleyse, "dinlerin ekonomik gelişmeyi yönettiği yönündeki bir yargı yanlış olur"²³ ifadesini kullanmaktadır.

Weber'in Hıristiyanlık dininin gelişmeye öncülük ettiği yolundaki kuramını geçersiz kılmak amacıyla Samir Amin Batı Avrupa tarihinden örnekler vermektedir. Buna göre, Hıristiyanlık kapitalizmi değil; kapitalizm Hıristiyanlığı yaratmıştır. Sözelimi Amin'e göre, kapitalizm İngiltere'nin tersine kıta Avrupa'sında yeterince olgunlaşmadığı için, Protestanlık buralarda aynı işlevi yerine getirememiştir²⁴.

Asıl ortaya konulması gereken konu, Hıristiyanlıkta değişim olduğu için mi kapitalizm gelişmiştir, yoksa kapitalizm geliştiği ve burjuvazi güçlendiği için mi Protestanlık ortaya çıkmıştır? Ahmet N. Yücekök'ün de vurguladığı gibi Protestanlık; "...eskimeye ve gelişen üretim güçlerine köstek olmaya yüz tutmuş bir feodal düzene, gelişen burjuvazinin başkaldırması sonucu benimsenen ve kendini yeni ekonomik düzene uydurmuş bir dinsel öğreti ve değer sistemidir"²⁵.

ifadesi bu inanç sistemini tarihsel yönden yerine oturtmaya çalışmaktadır. 19 ve 20. yüzyılda misyoner faaliyetlerinin dünya ölçeğinde patlamasını, aslında, bir başka patlamanın, emperyalizme dönüşen kapitalizmin doğal sonucu olarak görmek daha anlamlı olacaktır.

Misyoner faaliyetleriyle ticaret arasındaki ilişki misyoner kaynaklarında şöyle ifade edilmektedir: "Geçen yıl (1869) bu ülkede satılan Amerikan pullukları Zulu misyonununun masraflarından daha fazla para getirmiştir".

²³ Baykan Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 137.

²⁴ Samir Amin, Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme, Çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 67.

²⁵ Kışlalı, a.g.e., s. 54.

Yine Kocabaşoğlu'nun A.B.C.F.M.'nin dış ilişkiler sekreteri James L. Barton'nun "Daybreak in Turkey" adlı eserinden aktardığı ifadede ise: "Türkiye'deki bu modern eğitim kurumları bu ülkenin insanların yaşam, düşünce, adet ve alışkanlıklarını yeniden biçimlendirmede önemli bir güçtür. Bu okullardan çıkan erkek ve kadınlar bilgi isteyen meslekler de olduğu gibi iş ve ticaretle de ön sıralarda yer almaktadırlar. Misyoner okullarının eski öğrencilerinin büyük bir kısmı şimdi Avrupa ve Amerika'nın varlıklı tüccar ve işadamlarıdır. Modern düşünceli bu adamlar aracılığıyla fabrikalarımızın ürünleri ve Batı'nın makineleri Doğu'nun bu bölümüne artan oranlarda girebiliyor, bunun karşılığında Türkiye'nin ürünleri de bize ulaşıyor. Sık sık ifade edilmiş olduğu gibi, Türkiye'deki Amerikan kolejlerini kurmak ve desteklemek için Amerika'dan gönderilen paranın, bu ülkeyle artan ticaret sayesinde, yüklü faiziyle birlikte fazlasıyla geri ödendiğini söylemek doğru olacaktır"²⁶.

İsa'nın öğretisinin, değişen koşullar içinde yorumlanarak, belki de başlangıçtakinden çok farklı biçimlere büründüğünü söyleyebiliriz. Hıristiyanlığı temsil eden kilise, bir dönemde derebeylerinin yanında yer alıp liberalizme karşı savaş açarken; daha sonra, eski düşmanı burjuvaziyle birleşip sosyalizmle mücadele ettiği ve genellikle kurulu düzenden ve egemen güçlerden yana olduğu tartışma konusudur²⁷.

1.2. Osmanlı Devleti'nin Durumu

1.2.1. Osmanlı Devlet Yapısında Gayrimüslimlerin Statüsü

Osmanlı devletinin sosyal yapısını ve hatta siyasal süreçteki gelişmelerini kavrayabilmek için Millet Sisteminin iyi anlaşılması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı Devletinde millet sistemi İslam hukukuna dayanmaktadır. İslam'da millet kavramı, din, mezhep; bir din ve mezhebe bağlı topluluk anlamlarına gelmektedir. Millet, Osmanlıda dini grupların adıdır. Örneğin: Rum milleti, Ermeni milleti vb. Osmanlı devletindeki Gayrimüslim grupları Gülnihal Bozkurt, dinleri bakımından; Hıristiyanlar, Museviler ve Sabiiler olmak üzere üç ana gruba

²⁶ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 18.

²⁷ Taşkın, a.g.tz., s.

ayırmaktadır. Alt grup olarak ise; 1. Katolik Hıristiyanlar, bunlar: Latinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Marunîler (Lübnan Katolikleri), Kıptiler ve Katolik Rumlar olarak belirlemiştir. 2. Katolik olmayan Hıristiyanlar, bunlar ise: Ortodokslar, Gregoryenler, Nesturiler, Yakubi Süryanileri, Melkitler ve Mandeiler'dir. 3. Museviler ise, Rabbaniler, Karaitler ve Samiriler olarak sınıflandırmıştır²⁸. Farklı dönemlerde ise, azınlıkların hak ve mülkiyetlerini belirleyen İslam hukuku dışındaki kaynaklar arasında kapitülasyonlar ve anlaşmaların önemli bir yeri vardır. Bilindiği gibi kapitülasyonlar sadece tanıdıkları ülke tebaalarına Osmanlı Devletinde serbestçe faaliyet imkânı, çeşitli konularda ayrıcalıklar ve koruma sağlamaktadır.

Bilal Eryılmaz'ın Şemseddin Sami'den aktardığına göre; Kamus-i Türkî'de, "din" ve "millet" kavramlarının aynı anlama geldiğini, "millet" ile "ümmetin" ise farklı terimler olduğunu belirtmektedir²⁹. Burada millet, bir dine bağlı olan toplulukların ortak adı olarak görülmektedir. İslam anlayışına göre, insanlar, inananlar ve inanmayanlar şeklinde sınıflandırılmışlardır. Yani Müslüman olanlar ve Müslüman olmayanlar biçiminde görülüp değerlendirilmektedir. Bunun içindir ki İslam dini, dil ve ırk esasına dayanan millet anlayışını reddetmiştir. Zaten "nation" anlayışına dayalı bir millet yapılanması, Osmanlıda Fransız İhtilalinin etkisiyle 19. yüzyılda görülmeye başlanmıştır.

Böylece Osmanlı egemenliği altındaki Gayrimüslimler, mezhep ya da dinlerine göre, Osmanlı yönetimi tarafından gruplandırılmış ve bu gruplara da "millet" adı verilmiştir. Azınlıkların uluslarına göre ayrımı 19. yüzyılın sonlarına kadar söz konusu değildi. Her dini grubun en yüksek dini lideri kendi topluluğunu düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmekteydi. Bu yapılanma Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren misyonerlerin işini kolaylaştırmıştır.

1.2.2. Osmanlı Devletinde Yaşayan Ermenilerde Dini Hareketlilik

Ortodoks mezhebine bağlı olan Osmanlı Devleti Ermenilerin bir kısmı zamanla Roma Katolik misyonerlerinin yürüttüğü faaliyetlerle sonucu Katolik

²⁸ Gülnihal Bozkurt, "Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 9.

²⁹ Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Teb'anın Yönetimi, İzmir, 1988, s. 5.

mezhebine üye yapıldılar. Katolik Ermeniler önceden bağlı oldukları Ortodoks Ermeni patrikliğinin egemenliğini tanımamaya başladılar. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından Ortodoks Ermeni Patrikliğine tanınan yargı yetkisini kullanılmasyla daha da belirgin hale geliyordu.

Anadolu'da ve Orta Doğu'daki Katolik Ermeni nüfusunun hızla artması ile birlikte Osmanlı Devletinin Katolik Ermenileri 1830 yılında ayrı bir millet olarak tanınmasına sebep oldu. Bu tarihten sonra Osmanlı Devletinde, geleneksel Doğu kiliselerine sahip çıkan Ortodoks Ermenileri ve Roma'ya bağlı Katolik Kilisesi üyesi Katolik Ermenileri olmak üzere iki farklı mezhebe bağlı Ermeni nüfusu yaşamaya başlamıştır³⁰.

Katolik misyonerler, Ermeni milleti içindeki misyonerlik faaliyetinde yalnız değildi. Özellikle misyonerlik faaliyetlerinin altın çağını yaşadığı 19. yüzyılda Osmanlı Devletine gelen Amerikalı Protestan misyoner örgütlerinin de faaliyetleri büyük bir öneme sahiptir. Bu Protestan misyonerler özellikle Ermeniler ve Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan diğer milletlerin tebaaları üzerinde Protestanlaştırma faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Katolik misyonerlerden bir asır daha geriden gelerek misyonerlik faaliyetine başlayan Amerikalı Protestan misyonerler, planlı ve özverili çalışmaları sonunda Osmanlı Devleti'nde etkili bir misyoner grup haline gelmişlerdir. Bu misyoner gruplardan en etkin olanı çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi Amerikan Board teşkilatıdır.

Amerikan Board teşkilatının misyonerlik faaliyetlerinin Ermeniler üzerinde etkili olması ve Ermenilerin Ermeni Patrikliğinden kopmaya başlaması ile birlikte Protestan Ermenilerin sayısının hızla artması Ermeni Patrikliğini birtakım önlemler almaya yöneltti. Ermeni kiliselerinin Protestan olan Ermenileri aforoz etmesi ve Patriğin Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu yetkileri Ermenilerin bölünmemesi için kullanması Protestan misyonerlerin işlerini sıkıntıya sokmaktaydı. Ayrıca Ermeniler Protestanlığı seçen Ermenilere de baskı uygulamaktaydı. Bu sıkıntılardan kurtulmanın yolu, yeterli sayıya ulaşan Protestan Ermenilerin de millet statüsünü

---

³⁰ David P. Charles, "The Day The Brave Sons of Mohamed Saved a Group of Mormons", Brigham Young Universty Studies, 40:4, Utah 2001, p. 237-250, Çev. Celal Öney, The International Journal of The History School, January-April 2012, XII, s. 269

kazanmasıydı. Protestan Ermeniler ilk önce misyonerlerin öncülüğünde Protestan kilisesini kurdular ve bunu takip eden onuncu günde yabancı devletlerin de baskısıyla Osmanlı Devleti bir fermanla Protestanları bir millet olarak tanıdı. 1850 yılından Osmanlı Devletinde yaşayan Protestanların bir millet olarak tanındığını belirten fermanın yayınlanmasıyla hem Amerikan Board'un hem de Protestanlığın özellikle Ermeniler içinde yayılması hız kazanmış oldu³¹.

1.2.3. Osmanlı Devletinde Ermeni Nüfusu

Osmanlı Devletinde İstatistik Genel Müdürlüğü 1892 yılında kurulmuştur. Genel Müdürlük görevini;

1892 yılında Nuri Bey,

1892- 1897 yılları arasında Fethi Franco adlı bir Musevi,

1897-1903 yılları arasında Mıgırdıç Şınabyan isimli bir Ermeni,

1903-1908 yılları arasında Robert isimli bir Amerikalı,

1908-1914 yılları arasında ise Mehmet Behiç Bey yapmıştır³².

Görüldüğü gibi Ermeni sorununu siyasî alana taşıyan önemli olayların cereyan ettiği dönemde, Osmanlı nüfus bilgileri yabancıların kontrolü altında bulunmuştur. Buradan Osmanlı Devleti nüfus bilgilerinin doğruluğunun şüphe götürmeyeceği sonucuna ulaşabiliriz.

Nüfus bilgileri, o yıllardaki sayım tekniklerinin yetersizliğinden doğan yanlışlıkların dışında, siyasal nedenlerle Ermenilere karşı hazırlanmış istatistikler değildir³³. Kemal Karpat tarafından yayınlanan Osmanlı hükümetinin resmî nüfus istatistiklerine göre 1893 yılında Osmanlı Devleti genelinde yaşayan 13.645.933 Müslüman ve 4.776.737 gayr-i Müslim nüfus olmak üzere toplam 18.422.670 kişi yaşamaktadır³⁴.

³¹ Charles, a.g.m., s. 269

³² Ahmet Kolbaşı, 1892-1893 Ermeni Yafta Olayları (Merzifon-Yozgat-Kayseri), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011. s. 30.

³³ Ki Young Lee, Ermeni Sorununun Doğuşu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 40

³⁴ Kemal H. Karpat, Ottoman Population 1830-1914, The University Of Wisconsin Press, 1985, s. 198

1893 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Osmanlı sınırları içindeki toplam Ermeni nüfusu 987.823 kişi olarak verilmiştir. Ankara vilâyetinde 67.807, Sivas vilâyetinde 116.266 Ermeni yaşadığı bildirilmiştir. Cetvelde sayımı yapılan Ermeni cemaatinin miktarı ise kadın ve erkek birlikte verilmiştir. Çeşitli kaynaklar, on dokuzuncu asrın yarısında bütün dünyadaki Ermenilerin üç milyon civarında olduğunu, bunun 1.300.000'inin Osmanlı ülkelerinde ve ancak nüfusun % 7'si nispetinde olduğu, 1.000.000 kadarının Rusya'da, 300.000'inin ise İran'da ve geri kalanının da Avrupa ve Amerika'da³⁵ yaşamakta olduğunu belirtmişlerdir.

Vilâyetin İsmi	Erkek ve Kadın Nüfus
Dersaadet	149.590
Edime Vilâyeti	16.642
Erzurum	101.119
Adana	32.815
Ankara	67.807
Avdın	14.052
İskodra	0
İzmir Mutasarrıflığı	37.220
Bağdat	349
Bitlis	101.358
Beyrut	86
Biga Mutasarrıflığı	1.731
Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd	72
Çatalca Mutasarrıflığı	904
Halep	51.719
Hüdâvendigâr	57.826
Diyarbakır	45.234
Zor Mutasarrıflığı	83
Sivas	116.266
Selanik	201
Suriye	199
Şehremaneti mülhakatı	2.109
Trabzon	41.180
Kastamonu	3.373
Konya	9.812
Kosova	0
Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı	929
Musul	45
Mamuretülaziz	73.178
Manastır	29
Van	60.448
TOPLAM	987.828

Tablo: 1893 Tarihli Cetvele Göre Osmanlı Vilâyetlerindeki Toplam Ermeni Nüfusu³⁶.

³⁵ Mehmet Hocoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, Er-Tu Matbaası Yayınları, İstanbul 1976, s. 154.

³⁶ Kolbaşı, a.g.e., s. 31.

Ermeniler hiçbir yerde, örneğin Bitlis, Van, Erzurum vilâyetlerinde, hatta soylarının türediği söylenen Erivan bölgesinde dahi Ermeniler, halk çoğunluğunu sağlayamamışlardır. Ermenilerin çokça oldukları Sivas vilayetinde de 170.000 Ermeni'ye karşılık 840. 000 Müslüman bulunmasıyla, Ermeni nüfusu buradaki genel nüfusun ancak % 15'ine ulaşmıştır³⁷. Bunun sonucu; Ermeniler nüfus bakımından Osmanlı devleti sınırlarında kendileri için bir öncelik veya üstünlük iddia edebilecekleri hiçbir vilâyet veya bir sancak olmamıştır.

Ermenilerin iddialarına konu olan 6 Osmanlı vilâyetinin³⁸ nüfusu ise, 2.677.936 Müslüman, 665.635 Ermeni, 260.695 diğer³⁹ gruplardan meydana gelmiştir. Doğu Anadolu'da yaşayan gayr-i Müslim tebaanın büyük bir kısmının Rusya'ya göç etmesi, geride kalanların sızlanmalarına sebep olmuştur. Erzurum ve havalisinde yaşayan Ermeniler, İstanbul'daki patrikleri vasıtasıyla Bâbîâli'ye başvurmuşlardır. Bunun sebebi Ermenilerden pek çok kimsenin Rus tâbiyetine geçmiş olmasıyla, bunlara ait "cizye" vergisinin geriye kalan Ermenilerden toplanması, bunda kendileri için ağır bir yük teşkil etmiş olmasıdır. Bu durumun önüne geçilmesi için Ermeniler yeni bir sayım yapılmasını ve mevcut cizye mükellefleriyle gidenlerin belirlenmesini istemişlerdir. Bu istek üzerine 1842 yılında yapılan sayım neticesinde gayr-i Müslimlerin oturduğu pek çok mahalle ve köyün boş olduğu anlaşılmıştır. Meselâ, Erzurum merkez kazasının 18 mahallesinden 15'i ve 52 köyünden 12'si, Erzincan kazasının 10 mahallesinden 4'ü ve 36 köyünden 2'sinin⁴⁰ boş olduğu görülmüştür.

Ermeniler bağımsız bir Ermenistan kurmayı düşündükleri doğu vilâyetlerindeki Ermeni nüfusunda abartılı rakamlara başvurmuşlardır. Berlin kongresine doğu vilâyetlerinde bağımsız devlet kurdurabilmek düşüncesiyle gelen Ermeniler, bu isteklerini haklı gösterebilmek için o bölgedeki Ermeni nüfusunun

³⁷ İhsan Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, Askeri Tarih Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 21.

³⁸ Vilâyat-ı Sitte; 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti'nin Erzurum, Van, Mamüretü'l Aziz (Elazığ), Diyarbakir, Sivas ve Bitlis olmak üzere altı vilâyetinin bir arada adı.

³⁹ Cevdet Küçük, Ermeni Meselesi Karşısında Sultan II. Abdulhamid'in Tutumu ve Anadolu'da Ermeni Nüfusu, Türk Kültür Dergisi, S. 236, Aralık 1982, s. 871.

⁴⁰ Küçük, a.g.m., S. 236, ss. 867-868.

Müslümanlardan fazla olduğu düşüncesini savunma zorunluluğunu hissederek bazı konularda olduğu gibi, bu konuda da oldukça büyütülmüş rakamlar ileri sürmüşlerdir. Ermeni çevreleri tarafından Osmanlı Ermenilerinin nüfusu 2.500.000-3.000.000 arasında olduğu iddia edilmiştir. Gerek Osmanlı devletinin, gerekse diğer devletlerin rakamlarıyla kıyaslanamayacak olan bu abartılmış nüfus iddiası, ne Berlin kongresinde, ne de ondan sonra itibar görmüştür. Patrikhane'nin Berlin'e ulaştırdığı bu rakamların Ermeniler tarafından da ciddiye alınmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, ileride, konu Osmanlı imparatorluğu zararına propaganda yapmaya dönüşünce, bazı büyük devletlerin Ermenilerin ileri sürdüğü bu rakamlardan hareketle, eski rakamlarla aradaki farkın Türkler tarafından "katledilmiş" nüfusa eşit olduğunu ilân etmekte sakınca görmedikleri anlaşılmaktadır⁴¹.

Osmanlı topraklarında bir Ermenistan kurma hayali canlanan Ermeniler bunun için senaryolar hazırlamaya ve geliştirmeye başlamışlardır. Birinci sırada Bulgaristan gibi bağımsız bir devlet kurma hayali, ikinci sırada Lübnan tipinde yarı bağımsız bir müstakillik hülyası, son olarak ise ıslahat bahanesi ile Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde üstünlük sağlayacak tedbirlerin alınmasıdır. Bunun için 6 vilâyetin seçildiği ve bütün hesapların bu bölge üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Ermenilerin Lübnan gibi müstakil bir yapıya kavuşma istekleri göz önüne alındığında Ermenilerin kısmen bulunduğu Osmanlı vilâyetlerinde ekseriyeti teşkil eden bir cemaati olmamıştır. Lübnan'da ise nüfus çoğunluğu olan birçok kabile toplanmıştır. Lübnan eskiden beri bir emir ve reisin başkanlığında muhtar bir idareye sahip olmuştur. Ermenilerin oturdukları beş vilâyette ise böyle bir ekseriyet durumu hiçbir zaman görülmemiştir. Osmanlı kayıtlarına göre bu vilâyetlerin Müslüman nüfusu 1.432.075, İngiliz kaynaklarına göre ise, 1.233.402'dir. Hristiyan nüfus ise Osmanlı kayıtlarına göre 512.925, İngiliz kayıtlarına göre ise, 566.297'dir. Bu nüfus nispeti Anadolu'ya teşmil edildiği takdirde oranın 1/10 da kaldığı görülür⁴².

---

⁴¹ Kolbaşı, a.g.e., s. 33.

⁴² a.g.e., s. 34.

II. BÖLÜM : OSMANLI - AMERİKA İLİŞKİLERİNİN TEMELİ, AMERİKAN BOARD TEŞKİLATI VE ANADOLU'DA YAPILANMASI

2.2. Osmanlı – Amerika İlişkileri

2.1.1. Bağımsız Amerika'nın Osmanlı Devleti ile İlk Teması

Thomas Jefferson'ın kaleminden çıkan Bağımsızlık Beyannamesi 4 Temmuz 1776'da Amerikan Kongresi tarafından yayınlandı. Belgenin sonunda, despotizme karşı ayaklanan kolonilerin, Amerika Birleşik Devletleri adı altında bağımsız bir devlet kurmaya karar verdikleri belirtildi.

Amerika Ordusu 1777 sonlarına kadar İngilizlerle karşı yaptıkları savaşlarda yenilmeye devam etti. Fakat 17 Ekim 1777'de, kuzeyde, bugünkü Albany'nin kuzeyinde, Saratoga'da yapılan savaşta İngiliz ordusu büyük bir yenilgiye uğradı ve İngiliz komutanı 6000 kişilik ordusu ile teslim oldu⁴³. Bu zaferin devamında kolonilerin bağımsızlık savaşı 1783 yılına kadar devam etti. Neticede, İngiltere hem karada hem de denizde yapılan savaşları kaybetti ve Amerika'yı 3 Eylül 1783'te yapılan Paris Antlaşması ile tanımak zorunda kaldı⁴⁴.

İngilizlere karşı bağımsızlık savaşını kazanan Amerika, kendine birinci hedef olarak kıtada genişlemeyi seçti, 1861 yılına kadar da hızla büyüdü. Louisiana'nın 1803'te Fransa'dan satın alınması Amerikan tarihinde dönüm noktası oldu. Amerika, bu bölgeyi 15 milyon dolara satın aldı. 1819'da Florida, Amerika tarafından İspanyollardan satın alındı. 1845 yılında Meksika'dan Teksas'ı ve 1846'da İspanya'dan Oregon'u aldı. Amerika, Meksika ile yapılan savaş sonunda kazanılan yerlerin dışında bütün güneydoğu bölgesini Meksika'dan satın aldı. 1867 yılında ise Alaska, ABD tarafından Rusya'dan 7,2 milyon dolara satın alındı. İspanya ile 1898 yılında yapılan savaş neticesinde ABD, Porta Rico'yu ve Filipinler'i ele geçirdi. ABD, 1917 yılında Karaibler denizinde oldukça önemli olan ve elli adadan oluşan

⁴³ Fahir Armaoğlu, "19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 28.

⁴⁴ a.g.e., s. 32.

Virgin adalarını da Danimarka'dan 25 milyon dolara satın aldı⁴⁵. Bu coğrafi gelişim Amerikan yayılması/büyümesi hakkında fikir vermektedir. Bu sınır genişlemesinin yanı sıra Amerika ticaret alanında da birçok ülke ile bağlantılar kurarak ekonomisini geliştirmekteydi. Bu ülkeler içerisinde şüphesiz Osmanlı Devleti de önemli bir yere sahipti.

Türk-Amerikan ilişkilerinin II. Dünya Savaşı'na kadar daha çok ekonomik boyutta geliştiği, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik bir güç olarak belirmesiyle, ilişkilerin siyasî görünüm kazandığı genel olarak kabul edilen bir görüştür. Osmanlı dönemi Türk-Amerikan ilişkilerini sadece ekonomik boyutta ele almak, “gayri siyasi” olarak nitelemek ve ABD'nin Osmanlı coğrafyası üzerindeki siyasî faaliyetlerini ve amaçlarını görmezden gelmek bir yanılığ olacaktır. Böyle bir yanılığ; “Ermeni sorunu”, “misyonerlik faaliyetleri” gibi günümüze değin uzanan sorunlardaki ve ABD'nin Orta Doğu, Türkistan, Asya ve Türkiye politikalarındaki arka planı görmeyi zorlaştıracaktır⁴⁶.

İngiliz kolonisi olduğu dönemde, Osmanlı Devleti'nin Amerika kıtasıyla bir ilişkisi olmadığı gibi, Amerika hakkındaki bilgileri de çok kısıtlıydı. Akdeniz'e egemen olma aşamasında Osmanlı Devleti'ne yeni kıtanın keşif haberinin ulaşması gecikmedi. Bu dönemde Türklerin, Amerikalılar hakkındaki bilgileri, ünlü denizci Piri Reis'in 1513'te Amerika'yı da içeren bir dünya haritası çizip Sultan I. Selim'e sunması ve 1730'larda İbrahim Müteferrika'nın resimli olarak matbaasında bastığı 16. yüzyıl Avrupa yayınlarından naklen el yazması olarak düzenlenen Tarihi Hindi Garbi kitabındaki bilgilerden ibaretti. Tarihi Hindi Garbi kitabındaki bilgilerde Avrupalıların Amerikalılar hakkındaki düşünceleri; “Vahşet, uygar dünyada rastlanmayan insan, hayvan ve bitkiler, olağanüstü öyküler” ülkesi olarak tarif edilmekteydi⁴⁷. Türklerin Amerikan topraklarına ayak basışı da geç dönemlere rastlamaktadır. 1805 yılında Kayserili Mehmet ve Giritli Mustafa isimli şahıslar bu ülkeye giden ilk Türkler olarak bilinmektedir. Bu şahıslar, Tunus Beyi adına elçilik

⁴⁵ Yavuz Güler, “Osmanlı Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 6, S. 1, 2005, s. 229.

⁴⁶ Güler, a.g.m., s. 228.

⁴⁷ Orhan Koloğlu, “200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi Türk'le Amerikalı'nın Tanışması”, Tarih ve Toplum Dergisi, C. 28, S. 163, 1997, s. 17.

yapmak için bir yıl Amerika'da kalmışlardı⁴⁸. Bu şahısların Amerika'ya satacakları bir şeyleri olmamakla birlikte Amerikalılar dünya coğrafyasında pazar arama yarışının içindeydiler.

Osmanlı Devleti dolaylı da olsa 18. yüzyılda Akdeniz ticaretini kontrolü altında tutuyordu. Özellikle Batı Akdeniz'deki Berberi (Garp) Ocakları ile anlaşma yapmadan ticaret yapmak da pek mümkün değildi. 1500'lü yıllarda ki büyük keşiflerden önce, geniş bir ticaret hacmine sahip olan Doğu Akdeniz ülkeleri doğu ile batı arasındaki mal ve fikir alış-verişinin en canlı bölgesiydi. Ümit Burnu yolunun bulunuşundan sonra dünya ticaretinin en önemli bölümünü oluşturan Hint-Avrupa ticaretinin tümüyle Avrupalıların eline geçtiği iddiası, bugün reddedilmektedir⁴⁹.

Osmanlı Devleti 16. Yüzyılda yani en güçlü olduğu dönemde Akdeniz ticaretine canlılık kazandırmak amacıyla Ceneviz ve Venediklilerden sonra, Fransız, İngiliz ve 17. yüzyılda da Hollandalılara ayrıcalıklar tanıdı. Yabancı devletlerin tüccarları da Osmanlı topraklarına müste'men⁵⁰ statüsünde geldiler ve sonraları buraya yerleşerek ticaret yapmaya başladılar. Osmanlı Devleti gücünü kaybettiğe söz konusu ayrıcalıklar, nitelik ve nicelik açısından artmaya başladı. 19. yüzyıla gelindiğinde, devletin birçok bölgesine, kelimenin tam anlamıyla "kanun üstü" Avrupalı tüccar toplulukları yerleşmiş bulunmaktaydı. Bu dönemde İran, Çin, Japonya ve Asya'nın birçok yerinde benzer kapitülasyonlar yürürlükteydi⁵¹. Doğal olarak bu yabancı tüccar kolonileri dünya ticaretinin önemli noktalarında yer alan bütün kentlerde yaşam alanı bulmaktaydı.

1776'da bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Amerika, kısa sürede kendine özgü yapısını oluşturmayı başardı. Osmanlı-Amerika ilişkilerinin kurulmasında ilk isteğin Amerika'dan geldiği görülmektedir. Amerika, öncelikle Osmanlı topraklarında ticaret yapan vatandaşlarına imtiyaz sağlamak ve bu sayede Avrupalı

⁴⁸ Koloğlu, a.g.m., s. 18.

⁴⁹ Şerife Yorulmaz, "Osmanlı Liman Şehirlerinde Yabancı Tüccar ve Levantenler", Osmanlı Tarihi, Türkler C.14, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 284.

⁵⁰ Ecnebi tebaasından olan, yabancı. Kendisine aman verilmiş olan. <http://osmanlica.sozluk.info.tr/M%C3%BCste%60men.html>, 08.08.2012

⁵¹ Yorulmaz, a.g.m., s. 285.

tüccarlar karşısındaki rekabet gücünü de artırmak istemekteydi⁵². Öyle ki, Osmanlı topraklarında Amerika hükümeti adına görev yapan yetkililer, Washington'a 1740'ta Fransa'ya tanınan kapitülasyonların bir metnini göndererek, izlenecek yolu ve isteklerindeki yaklaşımları da ortaya koymaktaydılar⁵³.

Uluslararası ticari faaliyetlere öncelik veren Amerika'nın ticari faaliyet alanlarından biri de, Akdeniz bölgesi olmuştur. O dönemde, dünya ticaretinde büyük yere sahip olan Akdeniz'de söz sahibi olmak, Amerika için oldukça önemlidir. Akdeniz'in Amerika için diğer bir önemi de, Amerika'nın temel ihraç ürünlerinden olan mısır, tuzlanmış balık vb. malların satışında Akdeniz ülkelerinin önemli yer tutmasıdır⁵⁴.

2.1.2. Amerikan Misyonerlerinin Mağrib'e Yolculuğu

Amerikan Kongresi 7 Mayıs 1784'te aralarında Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu devletlerle antlaşmalar yapmak üzere Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams'ı görevlendirdi. Ancak Jefferson ve Adams, bu dönemde Babiâli ile antlaşma yapamadan ülkelere döndüler⁵⁵. Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan Cezayir Beyliğinin kendilerinden izinsiz dolaşan iki Amerikan gemisini alıkoyması⁵⁶, Amerikalıların bu Beylik ile anlaşma yapmasını zorunlu hale getirdi. Bu gelişmeler üzerine Amerika, 1786'da Fas, 1795'te Cezayir, 1796'da Trablusgarp, 1797'de de Tunus Ocaklarıyla serbest dolaşım için antlaşmalar imzaladılar ve harç ödediler⁵⁷.

Amerikalılara göre Fas, ticari ilişkilerde Mağrib ülkelerinden en ılımlı politikaya sahip ülkeydi. Fas, diğer üç Mağrib ülkesinden farklı olarak, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Paşalık değil, bağımsız bir Sultanlıktı⁵⁸. Amerika ile Fas arasındaki "Barış ve Dostluk Antlaşması" Fas'ta (bugünkü Merakeş'te) 23 Haziran

⁵² Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 94.; F. Orhan Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, C. LI, S, 200, 1987, s. 930.

⁵³ Taşkın, a.g.tz., s. 14.

⁵⁴ Güler, a.g.m., s. 230.

⁵⁵ Köprülü, a.g.m., s.927.

⁵⁶ Akdes Nimet Kurat, "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)", *D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, 1964, ss. 175-214.

⁵⁷ Taşkın, a.g.tz., s. 15.

⁵⁸ Erhan, a.g.e., s. 42.

1786 (25 Şaban 1200) tarihinde yapıldı. Antlaşmayı yapmak üzere Fas'ı temsilen Fas Sultanı, Amerika adına da Thomas Barclay bulunmaktaydı. Daha sonra antlaşma kendisine sunulan John Adams 25 Ocak 1787'de Londra'da, Thomas Jefferson ise 1 Ocak 1787'de Paris'te bu antlaşmayı imzaladılar. Bu antlaşmanın orijinali Arapçadır. Amerika, 18 Temmuz 1787'de antlaşmayı onayladı ve 18 Temmuz 1787'de de ilan etti⁵⁹.

Cezayirli korsanlar, Temmuz 1785'te Maria ve Dolphin adında iki Amerikan ticaret gemisini ele geçirmişti ve 21 Amerikalı denizciyi de esir almışlardı⁶⁰. Bu gelişmelerden rahatsız olan Amerika, çözümü antlaşma yapmakta buldu⁶¹. Cezayir şehrinde yirmi üç madde olarak imzalanan Cezayir-Amerika Dostluk ve Barış Antlaşması 5 Eylül 1795 (21 Sefer 1210)⁶² tarihinde yapıldı ve 15 Şubat 1796'da Amerika Senatosu'na sunuldu. 7 Mart'ta onaylanan antlaşma aynı gün yayınlandı. Antlaşmanın yapıldığı zamanda Amerika'nın Lizbon temsilciliğini yapan David Humphreys, Amerika başkanına yazdığı mektupta antlaşmanın onaylanmasını ısrarla istedi. Antlaşma, bu iş için atanmış olan Amerikalı temsilci Joseph Donaldson tarafından İngilizceye de çevrildi. Çeviri konusunda Donaldson'a yardımcı olan James Leander Cathcart, Cezayir Dayı'sının Hristiyan kâtiplerinin şefi konumunda olan Amerikan esirlerden biridir⁶³.

Cezayir ve Amerika arasında yapılan bu 16 sayfalık antlaşma metni Türkçe olup, Osmanlı ahidname terminolojisi ile yazılmıştır⁶⁴. Konu üzerinde etraflı bir araştırma yapan Dr. J. H. Kramers ve birlikte çalıştığı Dr. C. Snouck Hurgronje, bu antlaşmanın Arapçadan Türkçeye çevrildiği konusunda hiçbir bilgi ve belgenin bulunmadığını belirtmektedirler. Cezayir adına antlaşmayı imzalayanlar arasında Cezayir Beylerbeyi (Vezir rütbesindeki) Dayı Hasan Paşa, Yeniçeri Ağası, Divan üyeleri, Ocağın yaşlı askerleri de bulunmaktadır. Diğer taraftan antlaşmanın

⁵⁹ H. Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı A.B.D. Ticari İlişkileri" ", Osmanlı Tarihi, Türkler, c.14, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 273.

⁶⁰ Erhan, a.g.e., s. 44.

⁶¹ Mine Erol, "Amerika'nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785-1816)", İÜEF Tarih Dergisi, c. XXXII, S. 32, 1979, s. 690.

⁶² Mine Erol, "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796 – 1815)", A.Ü.D. T.C. F. Dergisi, c. XXX, S. 1 – 2, Ankara, 1984, ss. 115 –128.

⁶³ Fendoğlu, a.g.m., s. 273.

⁶⁴ Güler, a.g.m., s. 231.

müzakerelerinde bulunan ve antlaşmayı imzalayan kişi, Amerika Başkanı George Washington'un temsilcisi Joseph Donaldson'dur. Antlaşmaya göre, esirlerin salıverilmesi için Amerika fidye olarak, Cezayir'e 585 bin dolar ödemek zorunda kaldı. Ayrıca Cezayir'e yıllık vergi olarak 12 bin Cezayir altını yani 21.600 dolar veya bu miktarda Cezayir'in ihtiyaç duyduğu savaş malzemelerini temin edecekti⁶⁵. Bu olaylardan bağımsız Amerika'nın, Osmanlı Devleti eyaleti Cezayir'e vergi ödemek durumunda kaldığı ortaya çıkıyor⁶⁶.

ABD kongresi tarafından Kuzey Afrika ülkeleriyle antlaşmalar yapmak üzere görevlendirilen heyet, Fas ve Cezayir'den sonra Trablusgarp ile de bir dostluk antlaşması yapmak istedi. Fakat Trablus Dayı'sı Karamanlı Yusuf Paşa, böyle bir antlaşma yapılabilmesi için yılda 30 bin dolar vergi talep etti. Ancak Amerika heyeti bu şartları kabul etmedi. Yusuf Paşa, Cezayir Dayısı'nın 1795'te Amerika ile bir antlaşma yapmasından sonra ağır mali isteklerinden vazgeçti ve Amerikan temsilcileriyle görüşme masasına oturmayı kabul etti⁶⁷. Trablus ile Amerika arasında yapılan 14 maddeden oluşan Barış ve Dostluk Antlaşması, Trablus'ta 4 Kasım 1796 (3 Cemazie'l-evvel 1211)'da orijinali Arapça olarak imzalandı. Antlaşmayı Trablus adına Cezayir Dayısı Hasan Paşa ve Amerika adına da 30 Mart 1795'te ABD tarafından yetkili kılınan Cezayir Genel Konsülü Joel Barlow imzalamışlardı. Antlaşma Amerika Senatosu'na 29 Mayıs 1797'de sunuldu, 10 Haziran 1797'de onaylandı ve aynı gün de ilan edildi. Antlaşmanın müzakerelerine, Cezayir'de yıllarca hapiste kalmış olan, Kaptan Richard O'Brien de Amerika adına katılmıştı⁶⁸.

Trablusgarp'ın da antlaşma yapmasından sonra, Amerika'nın antlaşma yapmadığı Mağrip ülkesi olarak sadece Tunus kaldı. Tunus Ocağının yöneticisi Hamuda Paşa, antlaşma yapmak için 107 bin dolar istemekteydi. Bu miktarı çok bulan Amerikalılar, Cezayir Dayısı'nı araya sokarak, Tunus'un ikna edilmesini sağlamaya çalıştılar. Tunus, Cezayir Dayısı Hasan Paşa'nın girişimlerine rağmen antlaşmaya yanaşmayınca, Hasan Paşa, İstanbul'a bir mektup göndererek, Babîâli'nin Hamuda Paşa'yı Amerikalılarla antlaşma yapmak için zorlamasını istedi.

⁶⁵ Fendoğlu, a.g.m., s. 273.

⁶⁶ Taşkın, a.g.tz., s. 17

⁶⁷ Erhan, a.g.e., s. 50.

⁶⁸ Fendoğlu, a.g.m., s. 274.

Tunus Dayısı, Babiâli'nin aynı yöndeki isteklerini de geri çevirince, Cezayir, Tunus'a savaş ilan ettiğini açıkladı. Bu durum karşısında sıkışan Hamuda Paşa antlaşma yapmayı kabul etmek zorunda kaldı⁶⁹. Amerika ile Tunus arasındaki Dostluk ve Barış Antlaşması 28 Ağustos 1797'de başladı ve 26 Mart 1799'da da orijinal metni Türkçe olarak imzalandı. Anlaşma, ABD Senatosu'na 21 Şubat 1798'de gönderildi ama bazı tavsiyelerle geri iade edilince, 13 Aralık 1799'da Senatoya yeniden sunulabildi. 24 Aralık 1799'da antlaşma, bazı maddeleri konusunda yine bazı önerilerle iade oldu. Mart 1799'da müzakereler yeniden başladı. 10 Ocak 1800'de Birleşik Devletler antlaşmayı onayladı ama yayınlamadı⁷⁰.

Amerika bölgedeki ticarete çok önem vermekte olduğundan tüccarlarının güvenliğini sağlamak için Akdeniz'e donanmasını dahi gönderdi. Trablusgarp Beylerbeyliği ile Berberi savaşları sırasında Osmanlı Devleti, bu eyaletlere yardım edebilecek gücü kendisinde bulamamıştı. Cezayir Beylerbeyliği ile Amerika arasında savaş dahi yaşanmıştı. Amerika tarihine Berberi Savaşları olarak geçen 1801–1815 arasında devam eden bu savaşlardan Amerika galip çıktı⁷¹. Amerika'nın Berberi Savaşları'nda kazandığı büyük başarılar sonucunda, uzun yıllar vergi ödemek zorunda kaldığı Mağrib yönetimleriyle bazı kapitüler haklar da içeren antlaşmalar imzalanması Amerikan halkı tarafından büyük sevinçle karşılandı⁷². Bu zaferlerin sonucu Amerika tarihi açısından o kadar büyük bir önem taşımaktaydı ki, donanmanın kara birlikleri olan deniz piyadelerinin marşına bu zaferi hatırlatacak cümleler eklendi⁷³.

Amerika'nın Akdeniz'e açılmasında Cezayir, Tunus ve Trablusgarp ile yapılan ticaret antlaşmaları şüphesiz önemli rol oynadı⁷⁴. Bu eyaletlerin Osmanlı literatüründeki adı “Garp Ocakları”dır. Bölgeyi yönetenlere ise “dayı” ismi verilmekteydi⁷⁵. Cezayir ve Tunus beyleri Türk olduklarından Osmanlı Devleti-Amerika arasındaki ilişkiler dolaylı olarak bu şekilde başlamış olmaktadır. Bu Garp Ocaklarının Osmanlı Devleti'ne bağlı ve vergi veren birer Paşalık olarak

⁶⁹ Erhan, a.g.e., s. 52.

⁷⁰ Fendoğlu, a.g.m., s. 274.

⁷¹ Erhan, a.g.e., s. 55.

⁷² a.g.e., s. 66.

⁷³ a.g.e., s. 67.

⁷⁴ Kurat, (1964), a.g.m., ss. 175-214.

⁷⁵ Fendoğlu, a.g.m., s. 272.

düşünüldüğünde Berberi savaşları Osmanlı-Amerika savaşı olarak da değerlendirilmektedir.

2.1.3. Amerikan Gemilerinin Doğu Akdeniz'e Gelmesi

Osmanlı Devleti'nden 1575'ten itibaren elde ettiği kapitülasyonlarla önemli haklar elde eden İngiltere, bölgedeki İngiliz ticaretini biçimlendirmek ve İngiliz tüccarlarının çıkarlarını korumak amacıyla Levant Kumpanyası (Levant Company) adlı bir şirket kurmuştu. Amerikan tüccarlarının Levant⁷⁶ bölgesinde yaptıkları ticarete bu şirketin denetimi altındaydı. Anavatanlarından binlerce kilometre uzakta, kendilerinin ve ülkelerinin ticari çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için çabalayan Amerikan tüccarlarının sahip olduğu girişimci ruh, Amerika'nın birçok ülkeyle kuracağı siyasi ilişkilerin ardındaki ana motifti. Kuruluşundan itibaren Amerika toplumsal ve siyasal yapısındaki "pragmatist faaliyet" ve "pragmatist mantık" yaklaşımı Amerikan girişimciliğinin temelinde de egemen olmuştu. Amerikalılar için içerde ve dışarıda en geçerli ilişki biçimi, anında kurulan ve fayda sağlayan ilişkidir⁷⁷.

Amerikan kolonilerinde yaşayan tacirler, bağımsızlıklarını kazanmadan önce ticaretlerini İngiltere bayrağı taşıyan gemilerle yapmak zorundaydılar. Amerikan tacirleri, 18. yüzyılın başından itibaren, Kuzey Afrika limanlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Asya'daki limanlarıyla da aynı şekilde ilişki kurmuşlardı. İngiltere, bu kolonilerin kendi isimlerini ve bayraklarını kullanmalarına izin vermediği için yapılan ticaret, İngiliz gemileriyle yapılmış olarak kayıtlara geçmekteydi. Bunun sonucunda Amerikalı tacirler, gittikleri limanlarda İngiltere konsoloslarının talimatlarına uygun hareket etmek zorunda kaldılar⁷⁸.

Avrupalı güçlü şirketler, ülkelerinin Akdeniz ticaretindeki etkinlikleri çerçevesinde Levant'ta ve dolayısıyla İzmir'de bürolar açmış ve buraya tüccarlarını göndermişlerdi. İzmir ticaretinin gelişmesinde önemli yeri olan bu ticaret hanelerde çalışan kişi ve tüccarlar, oluşturdukları kolonilerle zamanla kalıcı unsurlar haline

⁷⁶ Doğu Akdeniz ticareti için "levant" kelimesi kullanılmıştır. İlk olarak Haçlı seferleri sırasında kullanılmış, Venedik ve öteki Avrupalı tüccarlar tarafından günlük dile sokulmuştur. En geniş anlamıyla, Anadolu, Suriye, Yunanistan ve Mısır'ı içerir. Erhan, a.g.e., s. 69.

⁷⁷ Taşkın, a.g.tz., s. 20

⁷⁸ Erhan, a.g.e., s. 69.

gelmişler ve Levant'ta yaşayan Avrupa kökenli topluluğu yani Levantenleri meydana getirmişlerdi⁷⁹.

Avrupa ve Ortadoğu arasındaki ticaretten pay almak Amerikalıların İzmir'e gelmelerinin en büyük nedeni olsa gerekti⁸⁰. Amerikan bağımsızlık savaşı devam ederken, ilk kez Massachusetts kolonisinin Boston şehrinden bir Amerikalı, İzmir'e yerleşerek, bu limanla Boston arasında Amerikan ticaretini başlatmıştır.

Amerika, Osmanlı Devleti ile ticarete olduğu gibi, siyasal ilişkilerin kurulmasında da Avrupa ülkelerinden daha gecikmeli olarak harekete geçti⁸¹. İzmir'deki İngiliz konsolosu Francis Werry, Londra'daki ABD'nin diplomatik temsilcisi Rufus King'e, gönderdiği 2 Mayıs 1803 tarihli raporda, 1797'de Amerikan bayrağının bölgede görüldüğünü belirtmektedir⁸². İngiliz elçisi, Amerikalıların konsolosluga başvurarak kapitülasyonlardan kendilerinin de yararlanmalarının sağlanması için yardım talebinde bulduklarını belirtmektedir. Böylece Amerikalılarla olan ilişkilerin başlamasında da öncü rol yine Avrupalılara düşmüştü. Henüz bir ticaret antlaşmasının yapılmamış olmasına rağmen, 1797 yılında İzmir'e Amerikan tacirlerinin, Amerikan bayrağı taşıyan gemilerle geldikleri görülmüştür⁸³. Amerikan ticaret gemilerinin İzmir limanına Hindistan pamuğu ve baharatı, Havana şekeri, kereste, çivit ve kahve getirdiği⁸⁴; buradan ise pamuk, yün, zamk-ı Arabî, sünger, kuru incir, kuru üzüm, halı ve afyon aldıkları bilinmektedir⁸⁵.

İzmir Limanının gümrüklerden sorumlu müdürünün Amerikan bayrağının hangi devlete ait olduğunu anlayamamıştır. Osmanlı Devleti'nin Amerika diye bir devleti tanımaması sebebiyle, gümrük müdürü bu gemilerin İngilizlere verilmiş olan kapitülasyonlardan yararlanmalarına izin vermemeye başladı. Dolayısıyla, 1810'lu yıllardan itibaren Amerika'nın başlıca çabası, Osmanlı Devleti'nde, tıpkı İngiltere ile

⁷⁹ Yorulmaz, a.g.m., s. 285.

⁸⁰ Taşkın, a.g.tz., s. 21.

⁸¹ İknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", Belleten, C. LII, S. 203, Ağustos, Ankara, 1988, s. 628.

⁸² Koloğlu, a.g.m., s.17.

⁸³ Köprülü, a.g.m., s. 929.

⁸⁴ İhsan Ilgar, "169 Yıl önce İstanbul'a Gelen İlk Amerikan Harp Gemisi" Hayat Tarih Mecmuası, C. 1, No: 6, Temmuz, 1996, s. 5.

⁸⁵ Erhan, a.g.e., s. 72.

Osmanlı Devleti arasında olduğu gibi bir ticaret antlaşması yapıp, gümrük ayrıcalıkları elde etmekte⁸⁶.

İzmir limanı, Osmanlı Devleti'nin dışa açılımında önemli bir kapı durumundaydı. Bu limana gelen Amerikan gemilerinin artması üzerine Amerika Başkanı Jefferson, 4 Mayıs 1802'de Filedelfiya'lı David Steaward'ı İzmir konsolosu olarak görevlendirmişti. Nisan 1803'de İzmir'e gelen Steaward, Amerika'ya gönderdiği 25 Nisan 1803 tarihli raporunda, Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması yapılmasını tavsiye etmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti, henüz Amerika ile diplomatik ilişkiler kurmadığından bu görevlendirmeyi tanımamıştır⁸⁷. Bu duruma rağmen, Amerika'nın 1805'te altı ve 1806'nın ilk yarısında da dört ticaret gemisi İzmir limanını ziyaret etmiş ve 1809'da ise Amerikan ticaret gemilerinin sayısı yirmiye bulmuştu⁸⁸.

Pek çok Avrupa ülkesi önemli bir liman kenti olan İzmir'e ticaret merkezleri kurmuşlardır⁸⁹. Ticaretteki artış üzerine Amerikalılar İzmir'e konsolos tayin etmek için 1808'de tekrar bir girişimde bulunmak isteseler de bu istek, Babiâli tarafından reddedilince, bu alandaki çalışmalarına bir süre ara vermişlerdir. Bu dönemde Amerikalı tüccarların, Osmanlı bürokratları ve diğer ülkelerin tüccarlarıyla aralarında doğacak sorunların çözümü için başvurdukları yer ise Woodmas & Offley adlı Amerikan şirkettir. Çünkü bu şirket ortaklarından biri olan David Offley tarafından İzmir'de kurulan ve aynı zamanda başkanlığını yaptığı Amerikan Ticaret Evi⁹⁰; Amerika tacirlerinin, hammadde almak ve endüstriyel ürünlerinin satılması için çalışan gayri resmi bir teşkilattı. 1811 yılı sonlarında kurulan bu teşkilat aslında kapısına tabela asılmamış bir konsolosluk gibi çalışmaktaydı⁹¹. 1811'de İzmir'e gelen Filedelfiyalı tüccar David Offley⁹², buradan İstanbul'a giderek Padişah'a

---

⁸⁶ Taşkın, a.g.tz., s. 22.

⁸⁷ Köprülü, a.g.m., s. 930.

⁸⁸ Erhan, a.g.e., s. 74.

⁸⁹ Yorulmaz, a.g.m., s. 285.

⁹⁰ Erhan, a.g.e., s. 75.

⁹¹ Fendoğlu, a.g.m., s. 275.

⁹² Ilgar, a.g.m., s. 5.

sorunlarını anlattı ve şahsi bir antlaşma yaparak Amerikan tüccarlarının Avusturya gibi %2 tarife ve ek olarak %15 gümrük resmi ödemelerini sağladı⁹³.

İki devlet arasında bir ticaret antlaşması olmamasına rağmen bu girişimler sonunda, ilk Amerikan şirketi 1812'de İzmir'e yerleşti. Amerika'nın 1816'da İzmir'deki gemi sayısı 8 iken, bu sayı 1828'de 28'e çıktı. 1823'de İzmir'deki Amerikan şirketlerinin sayısı da dörde yükselmiş, Perkins ve Woodmas & Offley şirketlerine 1821'de Langdon Co. ve 1823'te Styth Co. of Baltimore şirketleri eklendi. Ayrıca 1820'den sonra Protestanlığı yaymak üzere Osmanlı'ya gelen misyonerlerin sayısı da artmaya başladı. Amerika Dışişleri Bakanı, Commodore John Rodgers'e 1825'te Osmanlı Devleti ile yapılacak ticaret antlaşması için talimat verdi. Rodgers, Amerika'ya ait ticaret gemilerinin Karadeniz'de de faaliyette bulunmasını isteklerine ekledi. 1 Aralık 1828'de İstanbul'a gelen Amerikan heyetinin amacı, Osmanlı ile ticaret yapmak iken, Osmanlı'nın kafasında siyasi ve askeri antlaşmalar yapmak yatıyordu⁹⁴.

2.1.4. 1830 Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması

Amerika'nın iki devlet arasındaki ilişkilerin kurulmasında ve gelişmesinde Osmanlı Devleti'nden çok daha fazla çaba harcadığı bir gerçektir. İki devlet arasında resmi görüşmeler ancak 1820'de başlayabildi. Quincy Adams, Luther Bradish adlı New Yorklu bir avukatı gizli görevle İstanbul'a gönderdi. Ancak Bradish, reisülküttapla yaptığı konuşmalardan, kendisine verilen gizli görevin, buraya gelmeden önce deşifre olduğunu anlayınca, 20 Aralık 1820'de Amerikan Dışişlerine yazdığı mektupta kendisine verilen talimatın geçersiz olduğunu belirtir⁹⁵. Babıâli, Şubat 1828'de Offley'e gönderdiği bir yazı ile Amerika adına yollanacak bir müzakereciyi İstanbul'a davet eder. Ancak bu görüşmelerden de olumlu bir sonuç alınamaz. Amerikan tüccarları, özellikle Boğazlardan geçiş ayrıcalığını sağlayan bir antlaşmanın olmamasından dolayı, son derece kârlı imkânlar sunan Karadeniz ticaretinden yararlanamamaktaydılar⁹⁶. Rusların bu bölgelerde Amerikan gemilerini istemesi, Amerika'yı bir antlaşma yapmak için acele ettirmekteydi. Amerika'yı

⁹³ Köprülü, a.g.m., s. 930.

⁹⁴ Taşkın, a.g.tz., s. 24.

⁹⁵ Köprülü, a.g.m., s. 931.

⁹⁶ Erhan, a.g.e., s. 95.

antlaşma yapmaya yönelten diğer bir neden ise, 19. yüzyılda bölgede Amerikan vatandaşlarının artmaya başlamasıydı. Özellikle misyonerlik çalışmalarında bulunan Amerikalıların işlerini kolaylaştırmak ve bu çalışmalarını yasal güvenceye almak gerekmektedir.⁹⁷ Yani Amerika'nın Avrupa işlerine karışmama kararı aldığı Monroe Doktrini⁹⁸ 1823'de ilan edilince Amerikalıların bu çabasında bir azalma oldu.

Yunan ayaklanması sırasında, Osmanlı Devleti'nin bütün Avrupa'ya karşısında bulması ve özellikle 27 Ekim 1827'de Navarin'de, Osmanlı donanmasının ortak Avrupa donanması tarafından tahrip edilmesi ve yakılması, Osmanlı Devleti'ni, Avrupa dışında bir müttefik aramaya yöneltti⁹⁹. Çünkü Osmanlı Devleti donanmayı yenileyecek mali güce ihtiyaç duymaktaydı. Osmanlı devlet adamları, özellikle Amerika'dan gemi satın alınmasını uzun süredir istemekteydiler. Özellikle Kaptan Hüsrev Paşa ve bazı yetkili kişiler, daha önce İzmir'e gelen Komodor Rodgers kumandasındaki Amerikan donanmasında gördükleri Amerika savaş gemilerine hayran kaldılar¹⁰⁰. Bu sebeple Osmanlı Devleti 45 yıldır kendisiyle bağlantı kurmaya çalışan Amerika'nın bu çabalarına cevap verme gereği duydu. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa ve daha sonra Kaptan-ı Derya Mehmet Hüsrev Paşa, Babiâli'ye görüşmelerin olumlu yönde olması için görüş bildirdiler¹⁰¹. Osmanlı Devleti, bu anlaşmanın savunma ve saldırı konusunda olmasında ısrar etmişse de Amerika bunu Monroe Doktrini nedeniyle kabul etmedi. Amerika Başkanı, 21 Temmuz 1828'de Offley ile Amerika Akdeniz Komutanı William Crane'i, Osmanlı Devleti ile en imtiyazlı millete tanıdığı haklar seviyesinde, bir ticaret antlaşması yapması için görevlendirdi. Özellikle, gemilerin Karadeniz'e de girme hakkını elde etmesi için görüşmelere başlama talimatı verdi. Görüşmeler esnasında Reisülküttap Efendi'nin Navarin'de yakılan Osmanlı donanması yerine, yeni bir donanma yapılması önerisini Amerika temsilcileri duymazlıktan geldi¹⁰².

⁹⁷ Erhan, a.g.e., s. 96.

⁹⁸ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994, s. 70.

⁹⁹ Oral Sander-Kurthan Fişek, Türk Amerikan Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829–1929, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977, s. 20.

¹⁰⁰ Köprülü, a.g.m., s. 932.

¹⁰¹ Akdes Nimet Kurat, "Türkiye ile Amerika Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Vesikaları", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. V, 1967, s. 288.

¹⁰² Fendoğlu, a.g.m., s. 276.

Osmanlı Devleti'nin kendine yeni bir güç arayışı ile özellikle yeni silahlar almak ve yanan donanmayı yeniden oluşturma isteği¹⁰³, Amerikalıların da ısrarlı tutumları sonucunda iki taraf antlaşma yapma noktasına geldi. Charles Rhind, Levant'da ticari ilişkileri olan Amerikalı bir tacirdi. 7 Ağustos 1829'da Odessa'ya Amerikan konsolosluğuna atandı. Rhind, Offley ve Biddle'i İzmir'de bırakıp, yanına Napoli uyruklu bir tercüman olan Nicholas Navoni'yi de alarak 8 Şubat 1830'da İstanbul'a geldi. İstanbul'a gelmesinden birkaç gün sonra, Reissülküttab Muhammed Hamid Efendi başkanlığındaki Osmanlı heyetiyle görüşmelere başladı. 7 Mayıs 1830 (14 Zilkade 1245)'da imzalanan “Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması”¹⁰⁴, giriş, dokuz madde, sonuç ve bunlardan ayrı gizli bir maddeden oluşmaktaydı. Antlaşmanın açık maddeleriyle, Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri'ne ticaretle en çok gözetilen ulus statüsü tanımaktaydı. Bu antlaşmaya göre, iki devlet birbirlerinin ülkelerinde konsolosluklar açabilecek, Amerikan ticaret gemileri, Osmanlı limanlarından kolayca yararlanabilecekti. Yine bu antlaşmada Amerikan vatandaşlarının işledikleri suçlar nedeniyle yargılanmaları konusu düzenlenerek, Amerika elçisi veya konsoloslarının Osmanlı tebaa ve reayasını kendi korumalarına almayacakları öngörülmekteydi.

Bu antlaşma, Amerika'ya en ayrıcalıklı devlet olma statüsünü tanıdığı gibi, Amerikalı tüccarlara da elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde, Osmanlı Devleti'nin müdahalesi olmadan, her millet ya da dinden tüccarla işbirliği yapma hakkını vermektedir. Antlaşma ile Amerikan ticaret gemilerine boğazlardan geçiş hakkı sağlanıyor ve iki devlet bandırasını taşıyan gemilerin kazaya uğramaları halinde, birbirlerine yardım etmesi kabul ediliyordu. Böylece 1830 yılında, Amerika ile Osmanlı Devleti arasında ilk ticaret antlaşması imzalandı¹⁰⁵. 1830 antlaşması ile Amerika, “en ziyade müsaadeye mazhar ülke” statüsünü kazanmış olmaktadır¹⁰⁶.

Ticaret ve seyrisefain antlaşmasının iki özelliği vardır;

¹⁰³ Oral-Fişek, a.g.e., s. 17; Fendoğlu, a.g.m., s. 279.

¹⁰⁴ Erhan, a.g.e., s.123.

¹⁰⁵ Fahir Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 7

¹⁰⁶ Polat, a.g.m., s. 629.

Birincisi, Amerika'nın Osmanlı Devleti için savaş gemileri inşasını öngören anlaşmanın gizli ve ek maddesidir. Bu maddenin Amerikan Senatosu tarafından kabul edilmeyeceği anlaşılınca, ne Başkana ne de Senato'ya sunulan metinlerde, bu gizli ve ayrı madde yer almadı. Antlaşmanın onay belgelerinin karşılıklı alıp verilmesinden önce, bu durum Reisülküttap'a bildirildiğinde, kendisi, bunun antlaşma üzerinde hiç bir olumsuz sonuç doğurmayacağını söyledi. Armaoğlu, antlaşmanın Mecmua-i Muahedat'tan aldığını belirttiği metninde bu gizli maddenin yer olmadığını, fakat İngilizce metinde bu gizli maddeye yer verildiğini belirtmektedir.

İkincisi ise, 4. maddesidir¹⁰⁷. 1868 yılında, Suriye'de bulunan iki Amerikan vatandaşının, Osmanlı Devleti'ne hakaret etmeleri, dolayısıyla tutuklanmaları üzerine çıkan anlaşmazlığa kadar, bu maddenin yorumu iki devlet arasında herhangi bir anlaşmazlık konusu olmadı. Fakat bu olay ile bundan sonraki gelişmelerde Türkçe metin ile İngilizce metin arasındaki farklılık sık sık anlaşmazlıklara neden olmuştur¹⁰⁸.

Bu haliyle Senato'nun onayından sonra sözleşme, başkan tarafından 2 Şubat 1831'de onaylandı. Navarin'de donanması yakılmış olan Osmanlı Devleti, memnuniyetsizliğini ortaya koyunca, Amerika Başkanı, II. Mahmut'a açıklayıcı bir mektup gönderdi. Bu arada, Amerika'nın en ünlü gemi mühendislerinden Henry Eckford yaptığı bir savaş gemisini Osmanlı'ya satınca, II. Mahmut, bunu olumlu bir gelişme olarak değerlendirdi ve antlaşmayı 1831'de onayladı¹⁰⁹. Gizli maddenin Amerikan Senatosu'nca, çeşitli gerekçeler gösterilerek onaylanmamasına rağmen, Washington yönetiminin Osmanlı Devleti'ne Amerikan yapımı gemiler ve denizcilik malzemesi satışına soğuk bakmadığı görülmektedir. Amerika Başkanının talimatları

¹⁰⁷ “Devleti-Aliyye tebaa ve re'ayası ile Amerika Devleti tebaası beyninde Niza ve da'va vukuunda tercümanı hazır olmadığı halde istima ve fasl olunmayub beşyüz kuruştan ziyade reside olan da'vaları Asitaneye havale ile hak ve adl üzre rü'yet oluna ve Amerika teba'ası kendu halinde ticaretlerle meşgul olub bir gune töhmet ve kabahatları olmadıkça bila-muceb dahl ve ta'aaruz olunmayub töhmetleri vuku'unda dahi hükkam ve zabitan taraflarından haps olunmayarak sa'ir müste'minan haklarında mu'amele olunduğu veçhile elçi ve konsolosları ma'rifetile iktiza-i te'dibleri icra oluna.” Armaoğlu, (1991), a.g.e., s. 5.

¹⁰⁸ Armaoğlu, (1991), a.g.e., s. 1.

¹⁰⁹ Fendoğlu, a.g.m., s. 277.

doğrultusunda, İstanbul'daki Amerikan maslahatgüzarı, gemi satın alınması konusunda her türlü yardımda bulunacağını Babiâli'ye bildirdi¹¹⁰.

Antlaşmanın üçüncü maddesi ile Amerikan tüccarları, Osmanlı Devleti topraklarında simsar kullanma hakkına sahip olmaktadır¹¹¹. Bu iş için kendi ticarî plânları doğrultusunda Amerika, Anadolu'nun kıyı kesimlerinde Rumlardan faydalanma yoluna giderken, iç kesimlerde de Ermeni tebaadan faydalandı. Bunun doğal sonucu olarak da, Anadolu'da zengin bir Ermeni burjuvazisi ortaya çıktı. Bu burjuva grubuna, yine Amerikalı misyonerlerin etkin çalışmalarının ortaya çıkardığı eğitilmiş bir Ermeni sınıfı eklenince, bu yapılanma artık hasta adam olarak adlandırılan, 19. yüzyılda çeşitli siyasî bunalımlar yaşayan Osmanlı Devleti için önemli sorunları da beraberinde getirdi¹¹².

Birinci antlaşmadan sonra Osmanlı Devletinin Amerika ile imzaladığı ikinci ticaret antlaşması 28 yıl süreli, “en ziyade müsaadeye mazhar ülke” prensibinin kabul edildiği bir biçimde imzalanan ve öncekine göre ticari ilişkileri daha ayrıntılı düzenleyen 13 Şubat 1862 tarihli antlaşmadır. Bu antlaşma, 1884 yılında Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak yürürlükten kaldırıldı. Bunun durumunda 1830 tarihli antlaşmaya geri dönüldü¹¹³. 1830 antlaşmasında, Amerika'nın adı “Amerika Devleti” olarak geçmekte iken, 1862 antlaşmasında Amerika'nın resmi adı “Hükümet-i Müctemaa-i Amerika” yani “Amerika Birleşik Devletleri” olarak geçmektedir¹¹⁴.

8 Mart 1839'da Amerika Maslahatgüzarlığı elçilik düzeyine yükseltildi. Osmanlı Devleti, ilk sürekli elçisini 2 Nisan 1867'de Bulak Bey'i orta elçisi olarak Amerika'ya atadı¹¹⁵. Elçiliğin açılmasından sonra Amerika'daki Osmanlı konsolosluklarının sayısı da çoğaldı. 1881'de New York, Baltimore, Chicago, Boston, Filedefiya ve New Orleans'da Osmanlı konsoloslukları bulunmaktaydı¹¹⁶.

¹¹⁰ Erhan, a.g.e., ss. 132-133.

¹¹¹ Armaoğlu, (1991), a.g.e., s. 5.

¹¹² Taşkın, a.g.tz., s. 29.

¹¹³ Haluk Ülman, İkinci Dünya Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1961, s. 5.

¹¹⁴ Fendoğlu, a.g.m., s. 277.

¹¹⁵ Koloğlu, a.g.m., s. 18.

¹¹⁶ Fendoğlu, a.g.m., s. 279.

1876'da Amerika ile Osmanlı ticareti, hacim bakımından İngiltere, Almanya ve Fransa'dan sonra dördüncü sırada yer almaktaydı. Bu ticaret antlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirirken, Amerikan misyoner hareketleri de bu yakınlıktan güç alarak yoğunlaşmaktaydı¹¹⁷. 1917'de Osmanlı'nın Washington Büyükelçiliği kapanıncaya kadar, 11 Osmanlı diplomatı burada görev yaptı. Ancak Washington temsilciliği hiçbir zaman Hariciye Nezareti için çok önemli bir mevki olmadi. Washington temsilciliği orta elçiliğin üzerine çıkartılmadı. Amerika açısından durum farklı idi. Çünkü Osmanlı coğrafyasında her açıdan çıkarları bulunmaktaydı¹¹⁸.

2.1.5. Amerikan Misyonerlerinin Orta Doğu'ya Gelməsi

Osmanlı Devleti 19. Yüzyıla gelindiğinde sanayileşen Avrupa Devletleri'nin emperyalist çıkarlarının hedefi haline geldi. Bu dönemde Amerika kendi bağımsızlığını Avrupa'nın sömürgeciliğinden koruyabilmek için, 1823'te devlet politikası olarak benimsediği Monroe Doktrini ile Avrupa'nın iç sorunlarına karışmayacağını ilan etti. Ancak Amerika, Osmanlı topraklarına sahip olmak için yapılan yarış göz ardı edememekteydi. Bu hedefe ulaşmak için de bütün araçları kullanmaktaydı. Bu araçların en önemlilerinden biri; 19. Yüzyıl'da bütün Avrupa ülkelerinin kullandığı bir araç olan din faktörüydü. Bu doğrultuda Protestanlığı yaymak amacıyla 1820'den itibaren imparatorluğa gelmeye başlayan ve kısa zamanda çeşitli bölgelere yayılan misyonerlerin yoğun olduğu yerlerde, onların haklarını korumak bahanesiyle, Amerikan konsoloslukları açıldı. Çok geçmeden din adına yola çıkan misyonerler, açılan bu konsolosluklar aracılığı ile Amerika'nın devlet politikasına hizmet eder oldular. Devletlerinin güvence ve desteğini de arkalarında hissederek, Osmanlı Devleti'nin ulaşamadığı yerlerde bile, kurdukları okullar ve sağlık merkezleri ile özellikle gayrimüslim halk arasında çok etkili hale geldiler.

2.1.6. Misyonerlerin Osmanlı Topraklarına Gelişi

Kapsadığı coğrafya itibariyle değişik etnik köken ve dini inanca sahip unsurların bir arada yaşadığı Osmanlı Devleti, misyonerlik faaliyetleri için uygun

¹¹⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", Amme İdaresi Dergisi, XIV, 13, Ankara, 1981, s. 87.

¹¹⁸ Taşkın, a.g.tz., s. 30.

bir zemine sahipti. Zira azınlıklara tanınan geniş haklar ve yabancılara verilen kapitülasyonlar misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştıran faktörlerdi.

Katolik, Ortodoks veya Protestan Hıristiyanların Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasına ilgi duymalarının pek çok nedeni bulunmaktadır. Evvela üç büyük dinin bütün kutsal mekânları Anadolu ve Orta Doğu'dadır. İncil'de ismi geçen bütün mekânlar bu coğrafyadadır. Misyoner kaynaklarında Anadolu, İncil ülkesi anlamına gelen "Bible Land"dir¹¹⁹. Bu dinî sebeplere tarihi sebepleri de eklemek gerekir. Haçlı seferleri ile aşılamayan Osmanlılar, Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkarak bu topraklara sahip oldu. Bu toprakların yeniden Hıristiyanların hâkimiyetine geçirilmesi batı dünyası için çok önemlidir. Bütün bunlara ilave olarak siyâsî bakımdan Şark meselesi ve ekonomik bakımdan sanayileşen Batı ülkelerinin kendilerine pazar arayışları da başka önemli bir etkidir¹²⁰.

1220 yılında İstanbul'a gelen Saint François tarikatına mensup Fransisken rahiplerinden Katolik Kapusenler (Freres Mineurs)'in Anadolu'da faaliyet göstermeye başlayan ilk misyoner grubu olduğu bilinmektedir. Bugün sadece Conventueller diye anılan bu rahipler, İstanbul'a gelen en eski Katolik misyonerleri olarak bilinmektedir. Bu misyonerlerin İstanbul'a gelme amacı Bizans ve Roma kiliselerinin birleştirilmesini, yani Greklerin Katolikleşmesini sağlamaktı. Conventual rahipleri öğretim işiyle de meşgul olmaktaydılar. Bu işleri İstanbul'un fethinden önce olduğu gibi sonra da Latin kiliselerinin yanında bulunan okullarda, kilise ruhani dairesinde oturan Latin ailelerinin çocuklarını eğiterek devam ettiler¹²¹. Fransız olan bu misyonerlerin, hem Hıristiyanlığı yaymak hem de İstanbul'daki azınlıkların eğitimi ile ilgilenmek üzere 16. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye yeniden geldikleri bilinmektedir¹²². Bu Fransız misyonerlerin faaliyetlerindeki amaçlardan birisi de Osmanlı Devleti sınırları içinde kendisine bağlı Katolik Ermeni cemaati

¹¹⁹ Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler", Yeni Türkiye Yayınları, Türkler 14, Ankara, 2002, s. 173.

¹²⁰ Ömer Turan, "19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri," Türk Tarih Kurumu, XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt, III. Kısım, 4-8 Ekim 1999, Ankara, 2002, s. 1.

¹²¹ Nurettin Polvan, Türkiye'de Yabancı Öğretim, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.I, İstanbul, 1952, s. 66.

¹²² Ömer Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri", Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı, Ankara, 2001, s. 204.

oluşturmaktı¹²³. Fransızların bu faaliyetlerini daha sonra İngiltere ve Rusya’da takip etmiştir. Bu devletlerde Fransa ile aynı yöntemleri kullanarak Ortodoks ve Protestan Ermeni “millet”leri oluşturmaya ve Ermenileri kendi iktisadi ve siyasi amaçları istikametinde yönlendirmeye çalışmışlardır¹²⁴. Osmanlı Devleti’nde “millet” dini cemaatlerin tanımlanmasında kullanılmıştır¹²⁵.

Cizvit tarikatının çalışmaları sonucunda, 1583’te İstanbul’da St. Benoit isimli Fransız Okulu açıldı. Cizvitlerden başka diğer Katolik tarikatları olan Fransisken, Dominiken, Kapusen ve Frerler rahip ve rahibeleri de Osmanlı ülkesine gelmeye başladılar ve çoğu kendi isimleriyle anılan St. Joseph, St. Michel, St. Louis ve Notre Dame de Sion gibi okullarını açtılar. Cizvit ve Fransisken’lerin en yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerler İstanbul, İzmir, Halep, Suriye, Filistin, Mısır, Irak, Kıbrıs ve Orta Yunanistan’dı. Papa’nın desteğini alan ve kapitülasyonlardan yararlanan misyonerlerin faaliyetleri, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinde gittikçe artmaya başladı¹²⁶.

Ömer Turan, Osmanlı topraklarına gelen ilk Protestanları, 1739 yılında kurulmuş olan ve Moravya Kilisesi (Moravian Churc) olarak anılan Brethren’s Society for The Furtherance of The Gospel Among The Heathen isimli Protestan misyonerleri olduğunu belirtmektedir. Bu örgüt mensuplarının Osmanlı topraklarına 1740 yılında geldiklerini, İstanbul ve Romanya prensliklerinde, Fener Patrikhanesi yetkilileri ile temas imkânı aradıklarını ifade etmektedir. Yine, aynı cemiyete bağlı misyonerlerin 1768–1783 yıllarında Mısır’da da faaliyet gösterdiklerini dile getirmektedir¹²⁷. Uygur Kocabaşoğlu ise Osmanlı topraklarına gelen ilk Protestan misyonerin 1815’te Mısır’a gönderilen İngiliz Church of Missionary Society’ye bağlı bir papazın olduğunu belirtmektedir¹²⁸. Protestan misyonerlerinin Osmanlı Devleti’ndeki çalışmaları 19. yüzyılın ortalarından itibaren yoğunlaştı. Bunda Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu olumsuz durum ve emperyalist devletlerin

¹²³ Dündar Aydın, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa’nın Rolü”, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu 8-12 Ekim 1984, Ankara, 1985, ss. 285-287.

¹²⁴ Dişlen İnce Erdoğan, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Amerika Birleşik Devletleri’nin Rolü”, 2023 Dergisi, Nisan 2005, S. 48, ss. 56-59

¹²⁵ Bozkurt, a.g.e., s. 9.

¹²⁶ Taşkın, a.g.tz., s. 35.

¹²⁷ Turan, a.g.m., s. 201.

¹²⁸ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e, s. 15.

bölgedeki menfaat çatışmalarının da rolü büyüktü. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan misyoner faaliyetleri İstanbul, İzmir ve özellikle Kudüs gibi kutsal yerlerde etkinlik kazanırken, sömürgeciliğin gelişmesiyle birlikte ticari ve siyasi bir nitelik de kazandı. Önceleri ağırlıklı olarak İngiltere'nin himayesinde çalışmalarına başlayan Protestan misyonerlerine, 19. yüzyılın ilk başlarında Amerikan Protestan misyoner grupları da katılmaya başladı ve Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren en etkili misyoner gurubu oldular¹²⁹.

Protestan misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki çalışmalarını özellikle 1840'dan itibaren genişlettikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde Katoliklerin koruyucusu Fransa ve Avusturya, Ortodokslarınki ise Rusya idi. Bu üç devlet 1840'tan itibaren Lübnan ve Suriye'de Müslümanlarla, Hıristiyanlar arasında meydana gelen olaylardan faydalanarak kendilerine bağlı dini gurupları korumak bahanesiyle, müdahalelerde bulunmak suretiyle nüfuzlarını kuvvetlendirmeye başladılar. İngiltere bu durumu dengelemek için, himayesinde bulunduracağı bir mezhep oluşturmaya çalıştı ve 1840'ta Kudüs'te bir Protestan Kilisesinin inşası için izin istedi. Babıâli bunu önce reddetse de 1842'de Kilise açıldı. Misyonerlerin bu bölgede ilk muhatapları ise Dürzîler oldu¹³⁰. İngiltere, Amerika ve Almanya'dan gelen Protestan misyonerleri, İngiliz konsoloslarının da desteği ile çalışmalarına başladılar. 1846'da Anadolu'da 4 Protestan kilisesi bulunmaktaydı. Bu dönemde en etkili çalışma yapan ve dünya coğrafyasına kısa sürede yayılan misyoner örgütü ise, 1810 yılında Boston'da kurulan ve 1820 yılından itibaren Anadolu topraklarında faaliyet gösteren American Board of Commissioners for Foreign Missions (American Board)'dur. 1900 yılında Amerikan Board'ın Osmanlı Devleti'ndeki kilise sayısı 112'ye, cemaatin büyüklüğü ise 49.959'a ulaşmıştır¹³¹.

1850 yılında İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning'in çalışmaları sonucunda Protestanların ayrı bir millet olarak kabul edilmeleri, Protestan misyonerlerinin de

¹²⁹ Taşkın, a.g.tz., s. 36.

¹³⁰ Hidayet Vahapoğlu, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 2005, s. 40.

¹³¹ Turan, a.g.m., s. 405.

işini kolaylaştırdı¹³². 1856 Islahat Fermanı'nda, mezhep değiştirme serbestliğinin getirilmesi, Protestan faaliyetlerinin daha hızlı genişlemesine yol açtı. Kiliselerde, pazaryerlerinde ve kahvehanelerde doğrudan din propagandası yapmanın yanı sıra, okullar açmak, hastaneler kurmak ve basım-yayım yoluyla insanları kendi inançları istikametinde etkilemek belli başlı faaliyet alanlarını ve çalışma yöntemlerini oluşturdu¹³³.

Yapılan ilk misyonerlik faaliyetlerinden sonra Amerikan misyonerleri ilk değerlendirmelerinin sonucunda Müslüman ve Yahudi toplulukları üzerinde etkili olamayacaklarına karar verdiler. Özellikle din değiştiren Müslümanlar, gerek şeriat kuralları gerekse sosyal kurallar bakımından çok ağır biçimde cezalandırıldıkları için, bu işten uzak durdular. Osmanlı Devleti'nde Yahudiler ise dinsel bir bütünlük ve güvence altında yaşıyorlardı. Herhangi bir dinsel değişime de yatkın değillerdi¹³⁴. Misyoner kayıtlarında, 1860'lara kadar yirmi Müslüman'ın Protestanlığı kabul ettiği yazılmışsa da bundan sonra böyle bir saptama yapılamamıştır.¹³⁵ Bu durum karşısında misyonerler faaliyetlerini Ermeni ve Rum toplumları üzerinde sürdürmek zorunda kaldılar. Ermeni Patriği, Babıâli'ye başvurarak bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi¹³⁶. Babıâli, Ermenileri korumak istese de bunda etkili olmadı.

Diğer taraftan Gregoryen kilisesi, misyonerlere karşı tavır alırken, onlarla ilişki kurmayı da yasakladı. Kilise, Protestanlaşan Ermenileri bir yandan aforoz ederken, bir yandan da mesleki faaliyetlerini yasakladı. Alış-verişlerinden günlük yaşamlarına kadar birçok engellemeler getirdiler¹³⁷. Ancak Ermenilerin dağınık yaşamaları, onların bütünleşmesini ve Gregoryen Patrikhanesi çevresinde güçlü örgütlenmelerini engellemekteydi. Ortodoks Patrikhanesi de Amerikan misyonerlerinin çalışmalarından rahatsız oldu ve sık sık Osmanlı makamlarına bu

¹³² Erdal Açıkşes, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)", Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II, Yıl 7, Sayı 38, Mart-Nisan, Ankara, 2001, s. 940.

¹³³ Enver Ziya Karal, (t.y.), Osmanlı Tarihi, c. IV, s. 128.

¹³⁴ Seçil Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi", X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 2122.

¹³⁵ Akgün, a.g.m., s. 2129.

¹³⁶ Hopkins, vd., a.g.e., s. 206.

¹³⁷ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü", Atatürk Yolu, Mayıs, Yıl 1, sayı 1, Ankara, 1988, s. 6.

durumun engellenmesi için şikâyetlerde bulundu¹³⁸. Aynı şekilde Ortodoksların koruyucusu olan Rusya da rahatsızlığını ifade etmekteydi.

1860'lara gelindiğinde bölgesel Ermeni Protestan Kilisesi Birlikleri oluşturulmaya başlanmıştı. Böylece misyoner örgütü ve okulları zaman içinde Ermeni topluluklarının bulunduğu yerlere yayılmaya başladı¹³⁹. Tıpkı diğer yabancı devletlerin kendilerine bir topluluk belirleyip koruma altına almaları gibi, Amerikalılar da Ermenileri himayeleri altına aldılar. Amerikalıların Ermenileri himayeleri altına almalarındaki en önemli neden, Amerikalı misyonerlerin, Ermenileri Protestanlığa kazandırma gayeleri sonucu, Ermeni-Amerika ilişkisi ve yakınlığının ortaya çıkmasıdır. Böylece onlar için çalışmanın yanı sıra, onları da kendi çıkarları doğrultusunda kullanma yoluna gittiler¹⁴⁰. Bu yüzden de Protestanlığın etkisi en çok Ermeniler arasında görüldü. Amerikan okullarının yüzde doksana yakını İngilizce, Osmanlıca ve Ermenice eğitim veren Ermeni Protestan Cemaatine bağlı ilkokullardır. Bu okulların kurulmasında Amerikan misyonerlerinin katkısı şüphe götürmeyecek şekilde ortadadır. Geriye kalan yüzde onluk kısımdakiler ise, orta eğitim kurumları ve bir tür yüksek eğitim kurumu olan kolejlerdir. Buralardaki yöneticiler de Amerikan misyonerleridir. Ayrıca bu okulların ders kitapları da İngilizcedir¹⁴¹. Misyonerler anlaşılacağı üzere Ermeni halka ilk önce dini açıdan yaklaşarak oluşturdukları manevi bağı açtıkları okullar marifetiyle iyice pekiştirdiler. ABCFM'nin dış ilişkiler sekreteri olan Judson Smith: "Ermeni Milletinin yüreğini kendimize çelik bir çengelle bağladık" demiştir¹⁴².

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerikan misyoner okulları, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hızla artmaya başladı. Osmanlı Devleti'nde 1845 yılında 34 Misyoner, 12 yerli görevli ve 7 okulda 135 öğrenci varken, bu sayı, 1904 yılında 187 misyoner, 1.057 yerli görevli ve 465 okulda 22.867 öğrenciye ulaştı. Yine A.B.C.F.M.'nin kaynaklarına dayanarak aktarılan bilgilerde 1910 yılında Anaokulu ve İlkokulların sayısı 395, burada okuyan öğrenci sayısı ise

¹³⁸ Ortaylı, a.g.m., s. 88.

¹³⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 113.

¹⁴⁰ Polat, a.g.m., s. 628.

¹⁴¹ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 112.

¹⁴² Ali Tuzcu, "Merzifon'da Ermeni Ayaklanmaları." Belleten, C. LVII, Aralık 1993, S. 220'den ayrı basım, TTK yay., Ankara, 1994, ss. 802-803.

19.243 idi. Orta dereceli okulların sayısı 29, burada okuyan öğrenci sayısı da 3.012 olarak verilmektedir. Yüksekokullar (Kolejler) ise 6 okul ve 1.219 öğrencisi ile öğrenimini sürdürmekteydi¹⁴³.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yabancı okulların kontrolsüz bir şekilde artması üzerine, 1869’da yayınlanan “Maarif Umumiye Nizamnamesi”¹⁴⁴ ile yabancı okulların ruhsat alabilmeleri için devlete karşı zararlı ders okutmamaları, ders kitapları ve programlarının onaylanması şartları getirildi. 1886 yılında Maarif Nezareti bünyesinde yabancı okullarla ilgili bir birim kuruldu ve gerekli şartları taşımayan bazı okullar 1888 yılında kapatıldı. Ancak yoğun dış baskılar nedeniyle Osmanlı Devleti, 1901 yılında ruhsatsız da olsa bir önceki yıla kadar faaliyet gösteren okulları tanıdı ve yenilerine de izin vermek zorunda kaldı¹⁴⁵.

2.2. Amerikan Board Teşkilatı ve Anadolu’da Örgütlenmesi

2.2.1. Amerikan Board’un Kuruluşu

Amerikan Board ya da ABCFM olarak isimlendirilen, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Amerika’daki Protestan misyoner örgütlerinin en önemlilerinden birisidir. Bu örgüt Kalvenci geleneği temsil eden, 17. yüzyıl İngiltere ve Amerika’nın doğusunda gelişen Puritan akımının belli başlı üç temsilcisinden birisi olan Congregationalistlerce kurulmuştur¹⁴⁶. 1800’lü yılların başlarında New England bölgesinde Dartmouth, Williams ve Amherst gibi kolejlerde eğitim görmüş, dini anlamda heyecanlı ve istekli bir grup ortaya çıkmıştır. Adı geçen grubun kadınlar grubunun çoğunluğunu ise, South Hadley’deki Mount Holyoke Kız Ruhban Okulu’nda (Female Seminary) öğrenim görmüş kızlar oluşturmaktadır¹⁴⁷. Fakat gerçekte Amerikan Board’u oluşturanlar, Williams Koleji öğrencileridir¹⁴⁸. 1808 yılında Samuel J. Mills ve arkadaşları gizli Brethren Cemiyeti’ni (Society of

¹⁴³ Uygur Kocabaşoğlu, “Amerikan Okulları”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C.2, 1985, s.496.

¹⁴⁴ Vahapoğlu, a.g.e., s. 117.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 126. Turan, (2001), a.g.m., s. 205.

¹⁴⁶ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 15.

¹⁴⁷ Carl Kalani Beyer, “Female Seminaries in America and Hawai’i During the 19th Century”, The Hawaiian Journal of History, vol. 37, 2003, ss. 91-118. Julius Richter, A history of protestant missions in the Near East, New York, 1910.

¹⁴⁸ Frank Andrews Stone, Academies for Anatolia, University Press of America, London, 1984, s 3., Mark Hopkins, First Presbyterian Church, Parsons and Company, 1873, ss. 6-27.

Brethren) kurdular. Samuel J. Mills, Andover Papaz Okulu'nda eğitim almış bir teologdu. Bu okulun mezunları cemaatsel ve presbiteryen yetkililerini bir misyoner örgütü kurulması doğrultusunda kullandılar. Adı geçen bu okuldaki yaklaşık 250 öğrencinin de içinde bulunduğu grup, Amerikan Board'u (A.B.C.F.M.) kurdu. Her ne kadar Osmanlı Devleti'ne ilk ayak basan Levi Parsons ve Piny Fisk bu okula mensup olmasalar da, aynı ilkeler doğrultusunda çalışmaktaydılar¹⁴⁹. Samuel Nott, Adoniram Judson ve Samuel Newell gibi misyonerler grubun önde gelenleridir¹⁵⁰. Bu kişilerin önerisinin Massachusetts Kiliseler Topluluğu tarafından onaylanması üzerine Amerikan Board, 27 Haziran 1810'da Boston'da resmen kuruldu¹⁵¹. Bu teşkilat, kısa sürede Çin, Hindistan, Güney Amerika, Afrika ve Hristiyanlığın çıkış noktası olan Ortadoğu'ya amaçlarını gerçekleştirmek için misyonerler gönderdi.

Amerikan Board teşkilatı tarafından Doğu Hristiyanlığı gerçek Hristiyanlık olarak görülmemekteydi. Bu sebeple öncelikle bu bölgede bulunan Osmanlı Devletinde yaşayan Hristiyanların Protestanlaştırılması için yeni Protestan kiliselerinin açılmasını, yeni misyonların oluşturulması ve bu misyonların kendi kendini yönetip, kendi kendini finanse edebilen bir yapıya dönüştürülmesi gerekliliği kabul edildi¹⁵².

Amerikan Board, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine 1820 yılı başlarında başladı¹⁵³. Amerikan Board gibi "The Near East Relief" örgütü de Osmanlı topraklarında etkili çalışmalar yaptı. 1819 yılı Kasım ayında Boston'dan Osmanlı topraklarına doğru denize açılan, ABCFM üyesi Pliny Fisk ve Levi Parsons¹⁵⁴. 15 Ocak 1820 tarihinde İzmir'e ulaşmışlardır¹⁵⁵. Böylece Amerikan Board'ın Osmanlı Devleti'ndeki varlığı da başlamış oldu¹⁵⁶. Bu misyonerleri daha sonra Board'ın sekreteri Rufus Anderson, Eli Smith, William Goodell, William Schauflier, Elias

¹⁴⁹ Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971, s. 5.

¹⁵⁰ Stone, a.g.e., ss. 4-5.

¹⁵¹ a.g.e., ss. 4-5.

¹⁵² Charles, a.g.m., s. 270.

¹⁵³ Turan, a.g.m., s. 204.

¹⁵⁴ Stone, a.g.e., s. 27.

¹⁵⁵ Taşkın, a.g.tz., s. 49.

¹⁵⁶ Brian Johnson, "Türkiye'de Bir Amerikan Okulunun Doğu Öyküsü: İzmir Amerikan Koleji", Çev. Handan Cinci, *Toplumsal Tarih*, sayı, 149, Mayıs, İstanbul, 2006, s. 38.

Riggs, Cyrus Hamlin, Benjamin Schneider ve H.G.O. Dwight'ın gezileri takip etti¹⁵⁷. Levi Parsons, İzmir'e çıkar çıkmaz, "Bu günah İmparatorluğunu tamamen yıkmak ahdim olsun" diye yazacaktır.¹⁵⁸ Fisk ve Person, Board yönetimi tarafından oluşturulan Danışma Komitesi'nce (Prudential Committee), Kudüs'teki (Jerusalem) sosyal ve dinsel durumu araştırmak için görevlendirilmişlerdi. Amaçları buralarda yaşayan çeşitli din ve ırka mensup insan topluluklarını tanımak ve bu insanlara ulaşmanın, aralarında çalışmaya başlamanın yollarını tespit etmekte¹⁵⁹. Bu iki misyoneri daha sonra kendini Evangelism'e adanmış birçok kadın ve erkek misyoner takip etmiştir¹⁶⁰. Osmanlı Devletine gelen Board misyonerlerinin Osmanlı Devleti ve tebaası hakkındaki bilgileri de oldukça kısıtlıydı ve Avrupa'daki yanlı ve kindar bilgilerden etkilenmiş haldeydiler¹⁶¹.

Amerikan Board, Osmanlı topraklarında 1870 yılına kadar tek başına çalışmış, o yıldan itibaren ise Suriye ve Lübnan'daki çalışmalarını üstlenen Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church (BFMPC) ile birlikte çalışmıştır¹⁶². Yine Amerikan Board ile birlikte faaliyet gösteren Kadın Misyonları Örgütü de (Woman's Board of Missions ve Woman's Board of Missions of the Interior), kızların ve kadınların eğitimi üzerinde çalışmalar yapmaktaydı. Bu iki kuruluş, 1912'de Türkiye'de 3.960 öğrencinin okuduğu orta ve lise düzeyinde 16 kız okulunu para ve personel yönünden desteklemekteydi¹⁶³.

2.2.2. Anadolu'da Amerikan Misyoner Örgütlenmesi

Fisk ve Parsons, Türkiye'ye gelir gelmez 17 Şubat 1820'de, İzmir'de faaliyette bulunan Rum okullarını ziyaret ettiler. Daha sonra Sakız Adası'na giderek

¹⁵⁷ Joseph K. Greene, *Leavening The Levant*, Boston, 1916, s. 67.

¹⁵⁸ Bilal N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 2001, s. 30. Bkz. Bilâl N. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği", *Belleten*, Cilt XLI, Sayı 162, Nisan, 1977, s. 277-356'den ayrı basım., Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1973, s. 21.

¹⁵⁹ Gülbadi Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2001, s. 183.

¹⁶⁰ Bayard Dodge, "American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, *America and the Middle East*, May, 1972, ss. 15-22.

¹⁶¹ Akgün, (1988), a.g.m., s. 4.

¹⁶² Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 16.

¹⁶³ a.g.e., s. 96.

Profesör Bambas'dan modern Rumca dersi aldılar. Amerikan Board tarafından, Kasım 1820'de Anadolu'ya bir geziye çıkan bu iki misyonerden, Parsons'un Kudüs'e gönderilmesine, Fisk'in de İzmir'de kalmasına karar verildi¹⁶⁴. Kudüs'te çalışmalar yapan Parsons, buranın misyoner çalışması yapmak için uygun olmadığına karar verir ve tekrar İzmir'e döner. Parsons'ın ölümünden sonra Fisk ve Jonas King, Kudüs'te çalışmalar yapmışlar ise de olumsuz sonuçlar elde edince Beyrut'a geçiş kararı almışlardır. King'in görev süresinin bitmesi ve Fisk'in ölümü üzerine bölgeye, 16 Kasım 1823'te William Goodell ve Isaac Bird gönderildi. Beyrut'a eşleriyle birlikte yerleşen bu misyonerler, Türkçe, Arapça ve Ermenice öğrenmeye çalıştılar. 1828–1829 Osmanlı-Rus savaşının etkisiyle Beyrut'ta bulunan İngiliz konsoloslğunun kapanması üzerine, Mayıs 1828'de Amerikalı misyonerler, iki Ermeni yardımcıyla birlikte Malta'ya göç etmek zorunda kaldılar¹⁶⁵. 1826'da İstanbul'a gelen Girdley, Anadolu'yu tanımak için Kayseri'ye gitmiş ise de 1827'de vefat etmiştir. 24 Kasım 1828'de Amerikan Board, Rufus Anderson'u Osmanlı topraklarında bir tetkik gezisi yapması için bir yetki mektubuyla görevlendirdi. 1 Ocak 1829'da Malta'ya gelen Anderson, burada yaptığı toplantı sonucunda Anadolu'da çalışma yapmanın gereğini merkeze bildirdi. Amerikan Board'ın üst yönetim kurulu (Prudential Committee), Malta'da alınan kararları onayladı ve Goodell'i da Anadolu'daki teşkilatlanma için görevlendirdi¹⁶⁶. 1830'dan itibaren belli aralıklarla Anadolu'ya tetkik gezileri yapan misyoner guruplar, özellikle Tanzimat'tan sonra Anadolu'nun birçok bölgesine yayılarak, okul, matbaa, yetimhane ve hastane kurdular¹⁶⁷.

Osmanlı Devleti ile Amerika arasında 1830 ticaret antlaşmasının imzalanması misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerini çok olumlu yönde etkiledi. Anadolu'da resmi anlamda bir örgüt kurmak isteyen Amerikan Board, bu iş için William Goodell'i İstanbul'a gönderdi. Goodell, fakir bir New England ailesinin çocuğudur. Philips Academy ve Dartmouth College'den mezun olduktan sonra Andover İlahiyat

¹⁶⁴ Stone, a.g.e., s. 28.

¹⁶⁵ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 29.

¹⁶⁶ a.g.e., s. 30.

¹⁶⁷ Turhan Baytop, Antep'in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi, SEV Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12.

Okulu'nda eğitim gördü. İyi düzeyde Lâtince ve Grekçe biliyordu¹⁶⁸. Malta'daki ailesini de yanına alan Goodell, 1831 yılında İstanbul'da Amerikan Board'ın resmi merkezini açtı¹⁶⁹. Ayrıca Goodell, Suriye'de iken Arapça ve Türkçe de öğrenmeye çalıştı.

Amerikan bireyselliğini bölgeye getiren Fisk ve Parsons, toplumsal, ayinsel ve statükocu bir sisteme sahip olan Osmanlı topraklarındaki Müslümanları Hıristiyanlaştırmayı başaramadılar. Hıristiyan kilisesine ait Marunîler ile Ortodoks Kilisesi'ne ait Yunanlılar, misyonerlik faaliyetlerini pek hoş karşılamadılar¹⁷⁰. 1835 yılına gelindiğinde hala hiçbir grup Protestanlaştırılmadı, bundan endişe duyan Parsons ve Fisk Ermeniler üzerine yoğunlaştılar. Ermeniler onlar için doğru hedef olabilirdi. Çünkü Osmanlı toplumu içerisinde millet sistemine bağlı olan Ermeniler, çoğunlukla Türkçe konuşmaktaydı ve yarı-özerk bir yapılanmaya sahipti¹⁷¹.

1828'de Eli Smith ve H. G. D. Dwight, Board'ın emriyle Anadolu, Ermenistan ve Kuzeybatı İran'da 16 ayda 3000 mil (yaklaşık 4.828 kilometre) yol aldılar. Bu incelemelerini *Missionary Researches in Armenia* adıyla bastırdılar ve bu rapor Board'ın bölgedeki politikasının da belirleyicisi oldu¹⁷². Ermeniler ile birlikte paralel olarak Suriye Araplarının da Protestanlaştırılması Anadolu'da yeni misyonerlik merkezlerinin açılmasına sebep oldu. Bunlar sırasıyla; Antep (1848), Sivas (1851), Merzifon, Adana, Ceyhan (1852), Diyarbakır (1853), Talas, Maraş (1854), Harput (1855) ve Tarsus (1859) idi¹⁷³. 1896 yılına gelindiğinde ise Amerikan misyonunun bulunduğu iller şunlardı: Bursa, İzmir, Merzifon Kayseri, Sivas, Trabzon, Erzurum, Harput, Bitlis, Van, Mardin, Antep, Maraş, Adana, Saimbeyli (Hadjin), Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Arapkir, Malatya, Palu, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Elbistan, Tarsus ve İstanbul¹⁷⁴. Bu yayılma sonucunda misyonerler, Anadolu coğrafyasına her alanda nüfuz etme stratejisine de sahip oldular.

¹⁶⁸ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 35.

¹⁶⁹ Stone, a.g.e., s. 35.

¹⁷⁰ Grabill, a.g.e., s. 7.

¹⁷¹ a.g.e., s. 10.

¹⁷² Stone, a.g.e., s. 30.

¹⁷³ Grabill, a.g.e., s. 15.

¹⁷⁴ Vahapoğlu, a.g.e., s. 41.

Misyonerlik faaliyetleri, eğitim kurumlarının açılmasıyla birlikte hız kazandı. 1830'larda Osmanlı Devleti de kendi toprakları üzerinde bu tür okulların açılmasını sağlıklı buluyor hatta dönemin padişahı, Amerikan Board'ın kitap ve diğer araçları temin etmesi yönünde teşviklerde bulunuyordu¹⁷⁵.

Eğitim faaliyetlerinin hız kazanması, öncelikle misyonerler arasındaki öğretmenlerin dinlerini değiştirmelerine neden oldu. 1830'larda Ermeni-Türkçesi ve Arapça, öğrenim dilinde ilk sıralarda bulunmaktaydı. Yerel kadroyu eğitmek amacıyla ilk kurum İstanbul'da 1840 yılında Bebek Papaz Okulu (Bebek Seminary) adı altında açıldı¹⁷⁶. Eğitim faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için kuşkusuz matbaa da çok önemliydi. Amerikalılar, ilk olarak matbaayı Malta'da daha sonra İran, Beyrut, İzmir, İstanbul ve Urmia'da kurdular. Malta'da binlerce İncil basıldı ve yaklaşık yirmi bir milyon adet broşür de hazırlandı¹⁷⁷.

Eğitim alanında önemli çalışmalar yapan Cyrus Hamlin, deniz aşırı teknik yardım konusunda faaliyet gösteren ve daha sonra eğitimci kimliği ile de etkili olan bir misyonerdi. Profesyonel hayatına Bebek Papaz Okulu'nda (1840) başladı. Daha sonra bölgeye sanayi alanında bazı katkılarda bulundu¹⁷⁸. Genç insanlara kıyafet, ayakkabı, küllük ve demir levha yapmaları konusunda teşviklerde bulundu ve fırıncılık alanında bazı teknikleri öğretti. Daha sonra Bebek Papaz Okulu'nun yerini alan Robert Koleji (1863)'nin kurucuları arasında da yer aldı¹⁷⁹. Diğer bir misyoner - eğitimci ise Suriye Protestan Okulu'nun kurucularından olan Daniel Bliss'dir¹⁸⁰.

Eğitimin evrenselleşmesi, Osmanlı Devleti dönemindeki en önemli atılımını 1871'de kurulan İstanbul Kız Koleji (American College for Girls) ile birlikte yaptı. 1908 yılında Osmanlı basınında yer alan ilk Türk yazar olma statüsünü kazanan Halide Edip Adivar da bu okulun mezunlarından¹⁸¹. Anadolu'da kurulan diğer okullar arasında; Harput'ta bulunan Fırat Koleji, Van Amerikan Koleji, Merkezi

¹⁷⁵ Grabill, a.g.e., s. 19.

¹⁷⁶ Judson Smith, "Central Turkey College at Aintab", Herald Missionary, Volume 96, June, Date, 1900, s. 223.

¹⁷⁷ Grabill, (1971), a.g.e., s. 20.

¹⁷⁸ Robert L. Daniel, "American Philanthropy in the Near East, 1820-1960", The American Historical Review, Volume 78, No. 1, February, 1973, ss. 134-135.

¹⁷⁹ Grabill, a.g.e., ss. 22-23.

¹⁸⁰ a.g.e., s. 24.

¹⁸¹ a.g.e., s. 25.

Türkiye Koleji (Antep), Tarsus St. Paul Koleji, Merzifon’da bulunan Amerikan Koleji ve İzmir’de Uluslararası Kolej bulunmaktaydı¹⁸². 1900’lerde Osmanlı Devleti içerisinde, 370 ilkokul, 44 lise, 8 kolej, 5 ilahiyat okulu bulunmaktadır. Bu kurumlarda 21.000 öğrenci öğrenim gördü¹⁸³. Amerikalılar, 1914 yılına gelindiğinde Anadolu’da kurdukları okullarda özellikle Ermeniler arasında etkili oldular. Suriye’de ise İngiliz, Fransız ve Rus misyonerlerinin bulunmasından dolayı ikinci planda kaldılar¹⁸⁴.

Protestan misyonerlerin asıl etkinliğinin artması, Osmanlı Devleti’nin Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanınması ile başladı. Bu tanımayla birlikte Ermeniler de Gregoryen, Katolik ve Protestan diye üçe bölündüler¹⁸⁵. Protestanlara yönelik ilan edilen bir Fermenda: “Protestanlar da, öbür din ve mezhep salikleri gibi devlet himayesinde olduklarından bunların nüfus defterleri tanzimi, evlenme ve ölüm muamelelerinin kendi aralarından seçecekleri inanılır bir adam vekâletiyle yapmaları ve bu işler için kendilerinden harç alınması”¹⁸⁶ istendi.

Daha sonra ilan edilen:

“Protestan mezhebi salikleri hakkında mezhep ve tabiiyet için verilen müsaadelerin korunması, aykırı hareket edenlerin cezalandırılmaları”na yönelik Ferman (15 Şaban 1269; 24 Mayıs 1853 tarihli)¹⁸⁷ ile de Protestanlar, devlet güvencesini sağladılar.

Anadolu’daki faaliyetlerin Ermeniler üzerinde yoğunlaşması üzerine, Batı Misyonu, Ermeni Misyonu’na dönüştürüldü. 1856 yılında Ermeni Misyonu kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu yeni ayrıma göre Güney Ermenistan Misyonu, Antep, Maraş, Antakya; Kuzey Ermenistan Misyonu ise İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Tokat, Sivas, Kayseri, Arapkir ve Harput’tan oluşmaktaydı. 1860 yılında

¹⁸² a.g.e., s. 26

¹⁸³ William E. Strong, The Story of the American Board, The Pilgrim Press, Boston, 1910, s. 404.

¹⁸⁴ Grabill, a.g.e., s. 26.

¹⁸⁵ Polat, a.g.m., s. 629.

¹⁸⁶ Cemil Cahit Güzelbey, Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri, (cilt 144-152)(1841-1886), Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep, 1966, s. 37.

¹⁸⁷ Güzelbey, a.g.e., s. 38.

Harput'ta yapılan yıllık toplantıda ise Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerinin uç istasyon çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırıldı:

- 1- Batı Türkiye Misyonu
- 2- Doğu Türkiye Misyonu
- 3- Merkezi Türkiye Misyonu

Bu yapılanma yüzyılın sonuna kadar değişmeden devam etti¹⁸⁸. Misyon teşkilatı eğitim çalışmaları başta olmak üzere sağlık, kadınlara ve erkeklere yönelik faaliyetler ile basın çalışmaları ekseninde yoğunlaşmaktaydı. Misyon merkezleri, Amerikan Board'ın tüzük, yönetmelik ve kurallarına bağlı kalmak şartıyla özerk bir yapıda etkinliklerini göstermekteydi. Her misyon, kendi kurallarını kendileri koymakta, tüzük ve yönetmeliklerini kendileri yapmakta, program ve bütçelerini oluşturmaktaydı. Aynı zamanda misyonlar, yönetsel alt birim olarak istasyonlara ayrılmaktaydı. Başında bir misyonerin bulunduğu ve genelde kentlerde gerçekleştirilen örgütlenme istasyon olarak tanımlanmıştı. Bu yapılanmanın alt basamaklarında ise uç-istasyonlar yer almaktaydı. Bunlar karar almaktan ziyade alınan kararları uygulamaktaydı. Kasaba ve köylerde yerli Hristiyan ahaliden bir yardımcının yönetiminde merkez istasyonlarına bağlı olarak çalışmaktaydı¹⁸⁹. Bu misyonlara kısaca bakacak olursak:

Batı Türkiye Misyonu; Osmanlı toprakları içerisindeki en büyük misyon teşkilatı olan bu merkez; Trabzon-Mersin çizgisinin batısında kalan yedi istasyonda (Trabzon, Merzifon, Sivas, Kayseri, Bursa, İzmir ve İstanbul), Trakya bölgesinin de büyük bir kısmını içine alarak toplam 102 uç-istasyonda örgütlendi. Misyonerlerin ilk ziyaret ettikleri şehir İzmir olmasına rağmen, ilk istasyonu İstanbul'da kurmuşlardı. İstanbul aynı zamanda misyon faaliyetlerinin basın yayın merkezini de oluşturmaktaydı. 1833 yılında Malta'dan İzmir'e taşınan matbaa, 1853 tarihinde İstanbul'a taşındı ve 1880 yılında Antep'te bir matbaa kuruluncaya kadar basın işlerini tek başına sürdürdü. Batı Türkiye Misyonu'nda faaliyet göstermiş olan

¹⁸⁸ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 71.

¹⁸⁹ Uygur Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 69.

Amerikalı eleman sayısı 1860'ta 51 iken, 1909'da bu sayı 85'e yükseldi. Bunun karşılığında 1860'ta yerli eleman sayısı 55 iken, 1909 yılında 400'ü buldu. Bu merkezde sağlık alanında çalışma yapan misyonlar ise, İstanbul, Merzifon, Kayseri ve Sivas'tır¹⁹⁰. Bu misyonun istasyonlarında zaman içinde bazı değişiklikler olmuştur. Rumlara yönelik çalışmaların durdurulmasından sonra istasyon olmaktan çıkarılan ve Manisa'ya bağlanan İzmir, 1880'den itibaren yeniden istasyon yapıldı. 1900 yılına gelindiğinde bu misyonun önde gelen iki istasyonu İstanbul ve Merzifon oldu¹⁹¹.

Doğu Türkiye Misyonu; Eski adıyla Kuzey Ermenistan olan bu misyonun merkezi Harput'tu¹⁹². Amerikan Board'ın 1859 yılında misyonlar üzerinde yapmış olduğu yeni düzenlemenin ardından Batı ve Merkezi Türkiye Misyonlarının doğusunda kalan bölge, Erzurum, Harput, Mardin, Bitlis ve Van istasyonlarının oluşturduğu misyon bölgesidir. 1900 yılında bu beş istasyona bağlı 97 uç istasyon bulunmaktaydı. 1859 yılında Harput'ta açılmış olan ruhban okulu mezunlarını vermeye başlayınca yerli yardımcılar da misyonda görev almaya başladı. Bu misyon bölgesinde 1860 yılında Amerikalı sayısı 24 iken, 1914 yılında 44'e yükseldi. Yerli eleman sayısı ise aynı tarihlerde 55'ten 350'ye çıktı¹⁹³.

Merkezi Türkiye Misyonu; Eski adıyla Güney Ermenistan olan merkez, 1860'tan sonra bu adla anıldı. Önceleri Antep ve Maraş istasyonlarından oluşan misyon daha sonra bunlara Adana ve Saimbeyli'nin (Haçin) katılmasıyla dört istasyonda toplandı. Halep, Tarsus ve Urfa'yı da kapsayan bu örgüt, misyonlar içerisinde Protestan cemaatinin en yoğun olduğu bölgedir. Bu misyonda sağlık, eğitim ve matbaa çalışmaları etkili biçimde yürütüldü¹⁹⁴.

¹⁹⁰ İdris Yücel, Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s. 78.

¹⁹¹ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 110.

¹⁹² a.g.e., s. 117.

¹⁹³ Yücel, a.g.tz., s. 132.

¹⁹⁴ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., ss. 114-115.

III. BÖLÜM : AMERİKAN BOARD MİSYONERLERİNİN MERZİFON'A GELİŞİ VE FAALİYETLERİ

3.1. 19. Yüzyılda Merzifon

Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon'da çalışmaya başladığı dönemde Merzifon Sivas vilâyetine bağlı, Amasya Sancağı'nın bir kazası durumundadır. Amasya'ya 32 km. mesafede bulunan Merzifon kazasına yedi nahiyeye bağlıdır. 1308 (1892/1893) tarihli Sivas Vilâyet Salnamesi Merzifon'un merkezinde 3734 hane, altı han, on hamam, 824 cami ve mescid, beş medrese ve bir mekteb-i rüşdînin mevcut olduğunu belirtmektedir. Bu rakamlar Merzifon'un 19. yüzyılda büyük bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir¹⁹⁵.

Tavşan Dağı'nın eteklerinde kurulu bulunan Merzifon bulunduğu coğrafi konum itibariyle, Samsun ve Karadeniz kıyılarını Anadolu'nun iç bölgelerine yani Sivas, Kayseri, Yozgat, Ankara ve İstanbul gibi büyük yerleşim yerlerine bağlamaktadır. Evliya Çelebi ünlü Seyahatnamesinde; “..Merzifon'dan üç menzilde canib-i şimale kal'a-i Samsun'a varılır. Merzifon'un iskelesidir. Bazıları Sinop iskelesine giderler, amma Samsun Merzifon'a karıbdır”¹⁹⁶ ifadesiyle Merzifon'un Karadeniz bölgesindeki coğrafi konumunun bu önemini eserinde vurgulamıştır. Ancak Amerikan Board misyonerleri Merzifon'un coğrafi konumunu daha başka açılardan değerlendirerek çalışmalarına başlamışlardır. Onlar için Merzifon, Ermenistan'ın başkenti Erzurum ile Osmanlı Devleti'nin başkenti arasında orta noktada yer alan bir yerleşim merkezidir¹⁹⁷.

Merzifon'un tarihine aktığımızda kimin tarafından, ne zaman kurulduğuna dair sağlıklı bir bilgi mevcut değildir. Ancak bazı kaynaklara göre milattan 200 ya da 300 yıl önce Pont Hükümdarlığı devrinde kurulduğunun tahmin edildiği belirtilmektedir. Uzun süre bu hükümdarlığın egemenliği altında kalan şehir, daha sonra Roma İmparatorluğu'na geçmiştir. Bu İmparatorluğun Doğu (Bizans) ve Batı Roma İmparatorluğu diye ikiye bölünmesinden sonra da Doğu Roma sınırları

¹⁹⁵ Gülbadi Alan, Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2002. S. 28.

¹⁹⁶ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Kitap, Haz. Zekeriya Kursun- Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.207.

¹⁹⁷ Alan, a.g.tz., s. 29

içerisinde kalmıştır. Şehrin idaresinin Türklere geçmesi ise, 1071 yılında Danişment Emiri İltekin Gazi tarafından fethedilmesiyle gerçekleşmiştir¹⁹⁸.

2000 yıldan eski bir yerleşim merkezi olan şehrin isminin kökeni hakkında da bazı belirsizlikler vardır. Tarihî süreç içerisinde Mazefon, Merzipont, Merzihun, Merziban, Marsıvan ve Merzifon gibi birçok farklı şekillerde telaffuz edilmiş¹⁹⁹ olan kelime, şehrin Pont Hükümdarlığı zamanında kurulduğu tahminlerinden ortaya çıkarak Farsça'da merz kelimesinin sınır ve yerleşme mahalli anlamına geldiği, fon kelimesinin de pon ibaresinin Arapçalaşmış şekli olduğu şeklinde açıklanmaktadır²⁰⁰. Doğu ülkeleri ve tarihine vakıf olan Mordtman adlı Alman bilgin ve sefiri de, Merzifon'un iki bin yıllık bir kasaba ve eski çağlardaki adının da Prazemon olduğunu ifade etmektedir²⁰¹. Merzifon'un Osmanlı Devleti sınırları içerisine katılması ise Yıldırım Bayezid zamanında gerçekleşmiştir.

Merzifon'un 19. Yüzyıldaki nüfus istatistiklerine bakıldığında, nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği görülmektedir. 1831 yılında II. Mahmut zamanında yapılan nüfus sayımına göre, Merzifon'da 4.928 Müslüman nüfusuna karşılık, 2.178 gayr-i Müslim nüfusu bulunmaktadır²⁰². Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere nüfusun yaklaşık %69'unu Müslümanlar ve %31'ini Müslüman olmayanlar teşkil etmiştir. 1881-1893 yılları arasındaki rakamlara bakıldığında, Merzifon'un Müslüman nüfusu 9.171'i kadın, 9.616'sı erkek olmak üzere toplam 18.787'dir. Aynı dönem içerisinde şehirde 74'ü kadın, 89'u erkek 163 Rum; 2.528'i kadın, 2.789'u erkek 5.317 Ermeni; 140'ı kadın, 139'u erkek 279 Katolik; 258'i kadın, 301'i erkek 559 Protestan bulunmaktadır. Bu dönemde Merzifon'un toplam nüfusu 12.171'i kadın, 12.934'ü erkek olmak üzere 25.105'tir²⁰³.

1321 (1905/1906) yılına ait Sivas Vilâyet Salnamesi'nde ise Merzifon'un nüfusu şöyle verilmiştir: Merzifon'un toplam nüfusu 31.270'tir, Bu miktarın

¹⁹⁸ A. Aziz Taşan, Dün'den Bugün'e Merzifon, Merzifonlular Demeği Yayını, İstanbul 1979, s. 20.

¹⁹⁹ a.g.e., s.20.

²⁰⁰ Abdi-Zade Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, C.I, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 323-324.

²⁰¹ Taşan, a.g.e., s. 13.

²⁰² Kemal H. Karpat, Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristich, The Universty of Wisconsin Press, Medison 1985, s. 113.

²⁰³ Karpat, a.g.e., s. 136, 152, Kadınların nüfusu ilk 1881/1882-1883 sayımlarında dikkate alınmıştır.

15.865'ini erkekler, 15.405'ini ise kadınlar teşkil etmiştir. Toplam nüfusun 11.826'sı erkek ve 11.649'u kadın olmak üzere toplam 23.425'isini Müslümanlar oluşturmuştur. Bu nüfus içerisinde Ermeniler 2961 erkek ve 2804 kadın ile ikinci sırayı alırken, Rumlar 256 erkek ve 208 kadın nüfus ile bunları izlemiştir. Nüfusun geri kalanım ise 342 erkek ve 407 kadın nüfus ile Protestanlar, 147 erkek ve 154 kadın ile Katolikler, 333 erkek ve 284 kadın nüfus ile Müslüman olmayan diğerleri teşkil etmiştir²⁰⁴.

1325 (1909/1910) tarihli Sivas Vilâyet Salnamesinde ise Merzifon'un nüfusu toplam 34.340 olarak verilmiştir. Bu nüfusun 17.799'unu erkekler, 16.541'ini kadınlar teşkil etmiştir. Bu miktar içerisinde 12.680'i erkek, 11.769'u kadın olmak üzere toplam 24.449 ile Müslümanlar çoğunluğu oluşturmuştur. Müslümanların ardından 3717 erkek, 3400 kadın ile Ermeniler ikinci sırayı almış, 409 erkek, 422 kadın ile Rumlar onları izlemiştir. Geriye kalan miktarın ise 188 erkek, 190 kadın ile toplam 378'ini Katolikler; 461 erkek ve 440 kadın ile toplam 901'ini Protestanlar; 344 erkek ve 320 kadın ile toplam 664'ünü diğer Müslüman olmayanlar teşkil etmiştir²⁰⁵.

1914 yılına gelindiğinde de Merzifon'un nüfusu; 25.370 Müslüman, 1.067 Rum, 8,160 Ermeni, 406 Katolik Ermeni, 1.160 Protestan, 3 Süryani, 707 çingene toplam 36.873²⁰⁶ olarak verilmektedir.

Hangi dönemde olursa olsun Merzifon'un nüfus istatistikleri incelendiğinde daima çoğunluğu Müslümanlar teşkil etmiş, hiçbir dönemde herhangi azınlık bir cemaat, nüfus bakımından baskın hale gelememiştir. Ancak Amerikan Board misyonerleri, yürüttükleri faaliyetleri ve verdikleri hizmetleri nüfus bakımından azınlık durumunda olan bu cemaatler arasında devam ettirmişler, verdikleri hizmetlerden de bu cemaatleri yararlandırmışlardır.

---

²⁰⁴ Alan, a.g.tz., s. 30.

²⁰⁵ a.g.tz., s. 31.

²⁰⁶ Karpat, a.g.e., s. 179.

3.2. Amerikan Board Misyonerlerinin Merzifon'a Gelişi

Amerikan Board misyonerlerinin Karadeniz bölgesinde ilk girdikleri ve yerleştikleri yer Trabzon'dur. Amerikan Board misyoneri Thomas P. Johnson 1835 yılında burada ikamet etmeye başlamıştır²⁰⁷. Ancak Amerikan Board misyonerleri Merzifon'da ilk istasyonlarını 1852 yılında kurmuşlardır²⁰⁸.

Amerikan Board misyonerleri 1830 tarihinde Merzifon'a ilk defa ayak basmışlardır. 1830 yılında Anadolu'da iyi bir araştırma yapmak için Amerikan Board yetkilileri, Eli Smith ve Harrison Gray Otis Dwight adlı iki misyoneri görevlendirmiştir. Bu iki misyoner yapılan tavsiyeler üzerine Anadolu'nun iklim yapısını da göz önünde bulundurarak 26 Mayıs 1830 tarihinde İzmir'den araştırma gezilerine başlamışlardır.

Bu misyonerler gezilerinin amacını, kendi ülkelerinde Ermenilerin durumunu tahkik etmek²⁰⁹ şeklinde açıklamışlardır. Smith, 29 Mayıs günü Merzifon ovasına geldiklerini, Anadolu'nun eski taksimatının sınırlarını tam bilmediklerini, ancak Paphlagonya'yı terk edip Galatia sınırından geçip Pontus'a girdiklerini, on iki saatlik bir yolculuk ve çok az uykuyla geçen bir geceden sonra da Merzifon'a sabırları tükenmiş bir halde ulaştıklarını yazmıştır. Smith, bir şehirden ziyade kasaba görüntüsünde olan Merzifon'un antik Phazemon şehri olduğunu, edindiği bilgilere göre kasabada 5000 hanenin mevcut olduğunu, bu hanelerden 1000 kadarının Ermenilere geri kalanının da Türklere ait olduğunu ifade etmiştir²¹⁰.

Osmanlı Devletine ilk defa 1820 tarihinde ayak basan Amerikan Board misyonerlerinin 1830 yılında Merzifon'u ziyaret etmeleri karşısında yoğun ve kalıcı çalışmalar ancak 1850'li yılların başında başlamıştır.

Misyonerlerin Merzifon'da misyonerlik çalışmalarına başlaması diğer merkezlere göre enteresan bir şekilde cereyan etmiştir. 1833 yılında Merzifon'dan

²⁰⁷ James L. Barton, *Daybreak in Turkey*, Boston 1908, s. 127.

²⁰⁸ Grabill, a.g.e., s. 15.

²⁰⁹ Eli Smith, *Researches of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia; Including a Journey Trough Asia Minor and into Georgia and Persiawith a Visit to Nestorian and Chaldean Cristians of Oormiah and Salmas*, Vol. I., Published by Crookest and Brewster, New York 1833, s. 43-44; Alan, a.g.tz., s. 32.

²¹⁰ Smith, (1883) a.g.e., s. 89-90.

Beyrut'a giden bir şahıs oradan içeriğinin ne olduğunu bilmediği birkaç dinî risale ve kitap almış ve bunların hepsini okumuştur. Beyrut'a yaptığı bu ziyaretten birkaç yıl sonra, yaptığı başka bir yolculuk esnasında bir Amerikan Board misyoneri ile karşılaşmıştır. Misyoner ile sohbeti sırasında onun öğretisi ile okudukları arasındaki benzerliği fark etmiş ve bunun üzerine dinî ibadetlerini misyonerinki gibi yapmaya başlamıştır. 1851 yılında başka bir Amerikan Board misyoneri olan Mr. Powers da Merzifon'u ziyaret ettiği sırada bu şahıs ile karşılaşmıştır. 8 Nisan 1851 yılındaki bu karşılaşmayı Mr. Powers; Merzifon'da Protestan olarak bilinen iki şahıs ile karşılaştığını, bunlardan birinin daha önceden hiç misyoner görmediğini, hatta Protestan din adamları tarafından verilen vaaz dahi duymadığını, bu eksikliği gidermek için buraya birilerinin gönderilmesi gerektiğini²¹¹ vurgulayarak anlatmıştır. Tek bir kişi de olsa Amerikan Board misyonerlerinin Merzifonlular ile ilk teması bu şekilde gerçekleşmiştir.

Mr. Powers, Merzifon'da misyonerlik çalışmalarına bu ziyareti esnasında başlamıştır. Ancak kısa bir zaman sonra, yürüttüğü faaliyetlerden dolayı Osmanlı hükümetince tutuklanmasına rağmen, düşünce ve çalışma sisteminde herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Tam aksine salıverilmesinden hemen sonra Merzifon'da misyoner yerleşimi için ayrıntılı araştırma ve çalışmaları daha hızlı bir şekilde harekete geçirmiştir²¹².

3.3. Merzifon İstasyonunun Kuruluşu

Mr. Powers'in yaptığı araştırmalar neticesinde Mr. Sutphen ve Mr. Bliss adındaki iki misyoner, Merzifon'da yürütülecek çalışmalar için gönderilmişler ve 1852 yılında Merzifon'da bir misyoner istasyonu kurmuşlardır. Merzifon'daki çalışmaların sürekli ve kalıcı bir hale getirilmesi için gönderilen bu misyonerlerden Mr. Sutphen 1852 yılında²¹³ hayatını kaybetmiştir²¹⁴. Mr. Sutphen'in hayatını kaybetmesi Merzifon'da başlatılan misyonerlik çalışmaları için olumsuz etki etmekle birlikte Mr. Bliss çalışmalarına devam etmiştir. Ancak Mr. Bliss'te Merzifon'a

²¹¹ Alan, a.g.tz., s. 32.

²¹² Strong, a.g.e., s. 129.

²¹³ Alan, a.g.tz., s. 33.

²¹⁴ a.g.tz., s. 33.

geldiğinin daha ilk günlerinden itibaren misyoner çalışmaları haricinde kafasını meşgul edecek başka sorunlarla uğraşmaya başlamıştır.

Merzifon'a gelir gelmez Mr. Bliss kasaba sakinlerinden Surepoğlu Estepan'ın evini üç buçuk yıllığına kontratlı olarak kiralamış ve parasını peşin olarak ödeyerek ailesiyle birlikte buraya yerleşmiştir. Ancak yine Merzifon ahalisinden Danyeloğlu Ohannes, Mr. Bliss'in kiraladığı bu evde hissesi olduğunu iddia ederek, herhangi bir mahkeme kararı olmadan şehir müftüsünün izniyle, burada halihazırda ikamet eden Mr. Bliss'in iznini almadan evin bazı odalarını tahta perdelerle ikiye bölmüştür. Haliyle Mr. Bliss, kira parasını dahi peşin verdiği evin bir kısmını kullanamaz hale gelmiştir²¹⁵. Bu gelişmeler üzerine Mr. Bliss olaydan kendi hükümetini haberdar etmiştir. Amerikan hükümeti, İstanbul'daki sefaretini aracılığıyla 18 Nisan 1852 tarihinde olayla ilgili olarak Osmanlı hükümetine şikayetlerini bildirmiş ve Danyeloğlu Ohannes'in haksız olarak yaptırmış olduğu tahta perdenin kaldırılmasını ve bu olay hakkındaki dava sonuçlanıncaya kadar Mr. Bliss'in kiralamış olduğu evinde rencide edilmeden oturması gerektiğini belirten bir mektup yazmıştır. Bab-ı Ali, Amerikan sefaretinin isteği doğrultusundaki emrini Amasya Mutasarrıfına bildirmiştir. Ancak bundan bir sonuç alınamaması üzerine Amerikan hükümeti Merzifon kazasında bulunan Amerikan vatandaşlarının resmî işleriyle ilgilenmek için şimdiye kadar bir memur atanmadığını belirterek, iki devlet arasında devam eden barış ve dostluğa dayanarak Mr. Bliss'in davasıyla ilgilenmek için Mösyö Fulo isimli bir Amerikan vatandaşını tayin etmiştir²¹⁶.

Bütün bu gelişmelere rağmen Mr. Bliss'in davası 1853 yılına kadar bir çözüme ulaşamamıştır. 1853 yılı içerisinde Surepoğlu Estepan ve Danyeloğlu Ohannes'in arasındaki davanın sonuçlanmasıyla beraber Bliss'in de davası bir neticeye bağlanmıştır. Ohannes'in ev üzerinde hakkı olduğu için Mr. Bliss'e evin iki hissesi için Estepan ile, bir hissesi için de Ohannes ile kira kontratı yapması gerektiği belirtilmiş ve Amasya Mutasarrıflığı'na da uygulamanın bu yönde yapılması için emir verilmiştir²¹⁷.

---

²¹⁵ Alan, a.g.tz., s. 33.

²¹⁶ a.g.tz., s. 34.

²¹⁷ a.g.tz., s. 34.

Merzifon'daki misyonerlik faaliyetlerini sürdüren Mr. Bliss, Amerikan Board kararıyla 1856 yılında İstanbul'a nakledilmiştir. Bu gelişme ile birlikte Merzifon istasyonu için kısa sürecek yeni bir dönem başlamıştır. Bu tarihten sonra Amerikan Board Merzifon'da sürekli olarak görev yapacak bir misyoner bulunduramamış ve buradaki çalışmalar bir süreliğine Anadolu'daki diğer istasyonların denetimi altına bırakılmıştır. Ancak bu yolla bölgede yürütülen çalışmalar oldukça yetersiz kalmış ve Amerikan Board, Merzifon'da yerleşik olarak görev yapacak bir misyoner ihtiyacını oldukça şiddetli bir şekilde hissetmeye başlamıştır²¹⁸.

1860 yılı Merzifon istasyonu için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Aslında bu yıl sadece Merzifon için değil, Amerikan Board'un Osmanlı Devletinde yürüttüğü çalışmalar için de bir dönüm noktasıdır. Osmanlı Devletindeki çalışmalarını, 1820 yılında İzmir'de karaya çıkararak başlatan Amerikan Board misyonerleri, 1857 yılında Anadolu'daki çalışmalarını Güney ve Kuzey Ermenistan diye iki misyon bölgesine ayırmışlardır. 1860 yılında ise Harput'ta yapılan yıllık toplantıda Anadolu'daki çalışmalar yeni bir taksimatla üç misyon bölgesi etrafında teşkilâtlandırılmıştır: Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezî Türkiye Misyonu²¹⁹. Bu taksimat bir daha da değiştirilmemiş ve Merzifon da Batı Türkiye Misyonu sınırları içerisinde yer almıştır.

Trabzon-Mersin arasında çekilen çizgisinin batısında kalan bölge, Batı Türkiye Misyonu olarak teşkilâtlandırılmıştır. Batı Türkiye Misyonu gerek kapsadığı alan, gerekse çalışan sayısı yönünden Osmanlı Devletindeki en büyük misyon bölgesi olma özelliğine sahiptir. 1831'de İstanbul, 1834'de İzmir, 1835'de Trabzon, 1848'de Bursa, 1852'de Sivas ve Merzifon ve 1854'de Kayseri istasyonları kurulmuş ve bu misyon bölgesinin sınırları içine dahil edilmişlerdir. Bu sınırlardaki teşkilâtlanma 1900'lerin başında yedi istasyon ve 102 uç istasyon ile tamamlanmıştır.²²⁰ Misyon bölgesinin istasyonlarında zaman içinde bazı değişiklikler olmuştur. Rumlara yönelik çalışmaların durdurulmasından sonra, İzmir istasyon olmaktan çıkarılmış ancak 1880'den itibaren yeniden istasyon yapılmıştır. 1856 yılında İzmit'te ayrı bir istasyon

²¹⁸ Alan, a.g.tz., s. 34.

²¹⁹ Strong, a.g.e, s. 200; Kocabaşoğlu, (2000) a.g.e., s. 94.

²²⁰ a.g.tz., s. 35.

kurulmuşsa da daha sonra bundan vazgeçilmiş ve burası İstanbul'un çalışma sahasına dâhil edilmiştir²²¹

Merzifon istasyonunda başlatılan çalışmalarda misyonerler ilk iş olarak, aralarında faaliyetlerini sürdürebilecekleri, dinî öğretilerini anlatacakları insanlar bulma peşinde koşmaya başlamışlardır. Bunu da, burada yaşayan insanlarla doğrudan ilişkiye geçip sözlü olarak fikirlerini anlatarak, dinî kitaplar ve basılı malzemeler dağıtarak yapmışlardır. Dinî olarak başlatılan çalışmalar kilise etrafında örgütlenmeye ve burada halk eğitimi türünden çalışmalarla devam etmiştir. Daha sonra bu insanların İncil'i okuyabilecek kadar eğitilmesi zorunluluğundan dolayı yetişkinler Pazar okulları, çocuklar da ilkokullar yoluyla eğitime başlanmıştır. Bu faaliyetler, daha sonra istasyonda dinî çalışmaların önüne geçecek olan ve halkın daha çok rağbet ettiği eğitim çalışmalarının temelini oluşturmuştur. İlerleyen zamanlarda Kilise etrafında toplanan cemaat sayısının artmasıyla, bu insanlara ulaştırılacak hizmetlerde daha fazla din adamı ve eğitime ihtiyacı duyulmuştur. Bu insanlara sadece Merzifon içinde değil, Merzifon'a bağlı dış istasyonlarda da ihtiyaç vardır. Bu da eğitim sisteminin genişletilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Öncelikle Ruhban Okulu açılmış, aynı yıl kadınlar arasındaki çalışmalarda daha iyi gelişmeler sağlayabilmek için Merzifon Yatılı Kızlar Okulu açılmıştır. Daha sonraki yıllarda bölge gençlerine daha liberal ve daha kaliteli eğitim verebilmek için Anadolu Koleji açılmıştır. Koleje bağlı olarak Anadolu Hastanesi ve Hemşirelik Eğitim Okulu bu gelişmeleri izlemiştir. Yaşanan bu gelişmeler ile eğitim alanındaki çalışmalar dinî alandaki çalışmalardan daha önemli ve daha önde gelmeye başlamıştır.

Amerikan Board misyonerlerinin faaliyetlerini yürütmeye kullandıkları idarî teşkilatlanmada, bütün bu çalışmaların dinî ve eğitim alanındaki çalışmalar başta olmak üzere yürütüldüğü temel bölgeye misyon denilmiştir. Misyon, Amerikan Board'un tüzük, yönetmelik, kural ve teamüllerine uygun olmak şartıyla özyönetim esasına dayalı örgütsel bir birimdir. Osmanlı Devletindeki çalışmalar daha önceden ifade edildiği gibi son olarak beş misyon etrafında teşkilatlandırılmıştır. Misyonlar, alt idare birimleri olarak, bir misyoner tarafından idare edilen istasyonlara ayrılmışlardır. Batı Türkiye Misyonu da istasyonlara ayrılmış ve bunlardan biri de

---

²²¹ Alan, a.g.tz., s. 35.

1852 yılında Merzifon olmuştur. İstasyonlar ise çevre bölgelerde yaşayan insanlara hizmetleri ulaştırmak amacıyla kendilerine bağlı uç-istasyonlar şeklinde örgütlenmişlerdir²²².

Her misyon, tüzüğünü, yönetmeliklerini ve toplantı iç tüzüğünü, Amerikan Board'ın geliştirmiş olduğu modele göre kendisi yapmak özgürlüğüne sahip olmuştur. Ayrıca her yıl düzenli olarak yıllık toplantılar da yapmakla yükümlü tutulmuştur. Bu toplantılarda misyonun bütçesi görüşülmekte, istasyonlara atanacak misyonerlerin ataması yapılmakta, istasyonların merkezlerinden talepleri gündeme getirilmekte, Amerikan Board merkezine önerilecek konular belirlenmekte ve bir önceki yılın çalışmaları değerlendirilmektedir. Toplantılara her istasyondan üyeler katılmaktadır. Toplantılarda her istasyon ayrı ayrı raporlarını okumaktadır. Batı Türkiye Misyonu'nun 3-10 Temmuz 1914 tarihinde düzenlenen yıllık toplantısı Gedik Paşa'da yapılmıştır ve Merzifon istasyonu adına bu toplantıya Miss Willard, Mr. Elmer, Mr. Pye katılmışlardır. Merzifon istasyonunun raporu Mr. Elmer tarafından 6-7 Temmuz günlerinde okunmuştur. Bu toplantıda Dr. Van Nuys ve eşi, Mr. Theodore Riggs ve eşi Merzifon istasyonuna atanmışlardır. Toplantıda alınan kararlar neticesinde, Merzifon'daki hastane için 500 dolar bağış verilmiştir. Ayrıca toplantıda Merzifon istasyonu Amerikan Board merkezinden, Yatılı Kızlar Okulu'ndan yıl sonunda emekliye ayrılacak Miss Darrow'un yerine yeni bir bayan misyoner atanmasını talep etmiştir²²³.

İstasyon sınırları içerisinde yapılan bütün çalışmalar, Amerikan Board tarafından açılan bütün dinî, eğitim, hastane gibi kurumlar misyonerlerin denetimi altındadır. Bu kurumların maddî, manevî her türlü sorunları misyonerlerin denetimi ve ilgisi altındadır. İstasyonlara bağlı uç-istasyonlar ise istasyonlarda alınan kararlara uymak zorunda ve bir yerli Hıristiyan'ın denetiminde olan birimlerdir.

Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon istasyonu olarak teşkilâtlandıkları bölge Karadeniz sahili boyunca yaklaşık 241 km ve içeri doğru yaklaşık 160 km genişliğinde bir alanı kapsamaktadır. Bu arazi parçası yaklaşık Amerika Birleşik Devletleri'nin Massachusetts eyaletinin genişliği kadar bir alanı

²²² Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 51-54.

²²³ Alan, a.g.tz., s. 37.

içine almıştır. Uç-istasyonların teşkili sırasında istasyon ile ulaşım kolaylığı ve yakınlığı bir nebze olsun göz önünde tutulmuştur. Yeni teşkilatlanma çalışmalarının yapılmasıyla beraber, 17 Eylül 1862 tarihinde Dr. Dwight, Merzifon'dan yazdığı bir mektupta, Tokat'ın Sivas ile ulaşımının kolay olmasından dolayı Sivas'a; Yozgat'ın da aynı gerekçe ile Kayseri'ye bağlanmasının; Merzifon'un da Amasya, Zile ve Karadeniz'e doğru bütün kuzey alanı ve sahil bölgesini içine almasının gerekli olduğunu belirtmiştir²²⁴. Dış istasyonlar yönünde meydana gelen gelişmeler, bu uyarılar dikkate alınarak bu yönde gerçekleştirilmiş ve buraya bağlı Uç- istasyonların sayısı her geçen gün artarak devam etmiştir.

1860 yılında Harput'taki yıllık toplantının akabinde yapılan idari teşkilatlanmanın ardından yürütülen çalışmalarla üç yıldan daha az bir süre içinde yedi uç-istasyon Merzifon istasyonuna bağlanmıştır. 1871 yılında Merzifon'a bağlı on iki uç-istasyona misyonerlerce hizmet verilmiştir. İstasyon, 1877 yılı itibariyle on yedi uç-istasyon etrafında teşkilâtlandırılmış iken 1880 yılı itibariyle bu sayı yirmi olmuştur²²⁵.

Merzifon'daki Amerikan Board çalışmaları sona erinceye kadar, burada oluşturulan uç-istasyonlar ve açılış tarihleri ise şöyle olmuştur: Amasya 1862, Avkat 1862, Samsun 1862, Çarşamba 1862, Hacıköy 1863, Vezirköprü 1863, Ünye 1866, Çorum 1867, Kapıkaya 1869, Herek 1873, Zile 1876, Azaboğlu 1878, Gümüş 1878, Bafra 1880, Yağlıbasan 1880, Dereköy 1884, Kastamonu 1885, Ulupınar 1885, Fatsa 1886, Alaçam 1886 ve Dikili 1900.

İstasyonlarda görevli misyonerlerin uç-istasyonlara karşı en önemli sorumluluğu, düzenli olarak kendi istasyonlarına bağlı uç-istasyonlara ziyaretler düzenlemeleridir. Bu ziyaretler esnasında uç-istasyonlarda misyonerler adına yürütülen çalışmaların denetlenmesi, buradaki Protestan cemaatinin sorunlarının dinlenmesi ve bu sorunlara imkânların elverdiği ölçüde çözümler üretilmeye çalışılması, cemaatlerin toplanarak onlara Protestanlık mezhebi adına vaazlar verilmesi misyonerlerin en temel görevleri arasında yer almıştır. Ancak yaşanan siyasî gelişmeler, bazı doğal afetler vb. durumlar nedeniyle her zaman bütün dış

²²⁴ Alan, a.g.tz., s. 37.

²²⁵ a.g.tz., s. 37.

istasyonlara eşit şekilde daimî hizmetler vermek pek mümkün olmamıştır. Mesela 1880 yılında Merzifon'a bağlı istasyonlardan ancak beşine düzenli ve yeterli bir biçimde ziyaretler yapılmış, hizmet götürülebilmıştır²²⁶.

Uç-istasyonlarda bu çerçevede yürütülen çalışmaların en büyük amacı, Protestanlık mezhebine taraftar kazandırmak olmuştur. Bu yönde yapılan çalışmalar neticesinde 1862 yılında gidilen uç-istasyonlarda Pazar konuşmaları yapılmış, Samsun'da geçici olarak dinî kitapların satışı için bir dükkân açılmış, Türkçe, Rumca ve Ermenice dillerinde Kitab-ı Mukaddesler gidilen her yerde misyonerlerce satılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Protestanlığı yerli halk arasında yaymak için yapılan çevre ziyaretleri, kış aylarında da devam ettirilmiş, Çarşamba ve Karadeniz kıyıları boyunca bazı kasabalara bu amaçla yolculuklar yapılmış²²⁷, yapılan bu ziyaretlerle misyonerler, yerli halkın kendilerine ve dinî öğretilerine ilgisinin derecesini ölçmeye, bölgenin beşerî yapısını, coğrafyasını tanımaya ve halkın kendilerinden isteklerini değerlendirmeye çalışmışlardır. Uç-istasyonlarda yürütülen bu çalışmalar en güzel neticeyi, Merzifon istasyonunda ilerleyen tarihlerde açılacak okullara öğrenci temini sırasında vermiştir.

3.4. Misyonerler Tarafından Merzifon'da Yürütülen Faaliyetler

Amerikan Board'a bağlı olarak faaliyet gösteren misyonerler, İncil'in insanlara tanıtılması ve Protestanlık mezhebinin yaygınlaştırılması için çalışan insanlardır. Bunun gerçekleştirilmesi için de İncil ve dinî kitapların dağıtımı ile başlayan çalışmalarda sırasıyla kilise, okul, hastane vb. kurumlarda yürütülen faaliyetler bir aracı olarak kullanılmıştır. Amerikan Board misyonerleri, adım attıkları bütün merkezlerde bu yolu izlemişlerdir. Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerinde de aynı metodu kullanmışlardır.

İlk başlarda en çok önem verilen faaliyet alanı dinî çalışmalar olmasına rağmen, ilerleyen yıllarda eğitim alanındaki faaliyetler dini alandaki çalışmaların üstüne çıkmıştır. Misyonerlerin asıl önemli adımlar attığı ve etkisinin en çok hissedildiği çalışmalar da eğitim alanında yapılmıştır. Ancak ilk başlarda her türlü metotla

²²⁶ Alan, a.g.tz., s. 38.

²²⁷ a.g.tz., s. 38.

çalışmaların yapılabileceği bir Protestan cemaatinin yaratılması için çalışılmış ve bunun için de dinî alandaki faaliyetlere oldukça önem verilmiştir. Merzifon'daki çalışmalarda da ilk başlarda ağırlık dinî çalışmalara verilmiştir. Dinî alandaki çalışmalarla başlatılan faaliyetler, daha sonraki yıllarda açılan okullar, hastaneler ve yetimhaneler gibi benzeri kurumlarda yürütülen çalışmalarla devam ettirilmiştir. Ancak eğitim faaliyetleri Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki asıl etki sahası olmuştur.

3.4.1. Dini Faaliyetler

1852 yılında misyoner istasyonu haline getirilen Merzifon'daki çalışmalar ilk başlarda çalışacak misyoner yetersizliği yüzünden bir süre aksamıştır. Ancak 1860 yılından itibaren Merzifon'a gönderilmeye başlanan misyoner ve yerli işçilerle çalışmalar düzenli bir şekilde sürdürülmeye başlanmış ve ağırlık da dinî çalışmalara verilmiştir.

1852-1865 yılları arası, istasyonda dinî çalışmaların en yoğun yürütüldüğü dönemdir. 1865-1886 yılları arasında, istasyonda hem erkekler hem de kızlar için yürütülen eğitim faaliyetleri ile bu çalışmalar sağlam temeller üzerine oturtulmuştur. 1886 yılında Anadolu Koleji'nin açılmasıyla birlikte eğitim alanındaki faaliyetler had safhaya ulaşmış, dinî faaliyetlerden daha fazla önemli olmaya başlamıştır. Dinî alanda yürütülen çalışmaların amacı Protestanlık mezhebine taraftar kazanmaktır. Bunun için de ilk etapta çalışmalar bir Protestan kilisesi açılması ve bu kilise bünyesinde Pazar okulları teşkil edilmesi, düzenli dinî ayinler tertip edilmesi, düzenli olarak hem kadınlar hem de erkekler için haftalık dua toplantıları yapılması, dinî bilgilendirme toplantıları yapılması, on beş günde bir kilisede büyük bir dinî toplantı düzenlenmesi²²⁸ gibi metotlar kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Merzifon, misyonerlerin burada çalışmaya başladıkları yıllarda Karadeniz sahiline 112 km uzaklıkta, yaklaşık 25.000 nüfusunun 1/3'ü Ermeni, 2/3'ü Müslüman olan bir yerleşim yeridir. Böyle bir yerde ilk defa olarak Protestan Kilisesi 1853 yılında on iki üye²²⁹ ile Amerikan Board tarafından organize edilmiştir.

²²⁸ Alan, a.g.tz., s. 66.

²²⁹ a.g.tz., s. 67.

Merzifon Protestan Kilisesi, kurulduğu andan itibaren bazı dönemlerde oldukça verimli çalışmalar yapmış, bazı dönemlerde ise büyük güçlükler yaşamıştır. Merzifon'da hizmet verecek bir papaz ihtiyacının karşılanması bu kilisenin yıllarca en büyük ve önemli sıkıntısı olmuştur. Protestan Kilisesi'nin bu sıkıntısı sonraki tarihlerde de devam etmiş ve hiçbir zaman daimî bir çözüm bulunamamıştır.

Amerikan Board misyonerlerinin amacı, sadece Protestanlara değil, Osmanlı Devleti'ndeki azınlık gruplara hizmet etmektir. Bu yüzden misyonerlerin çalışmaları bu amaç doğrultusunda olmuş ve 1888 yılından itibaren Kilisedeki dinî toplantılara Gregoryen Ermeniler de katılmaya başlamışlardır. Gregoryenlerin on dokuzu Anadolu Koleji'nden, yedisi Yatılı Kızlar Okulu'ndandır.²³⁰ Buradan da görüldüğü gibi, doğrudan dinî çalışmalar neticesinde elde edilemeyen sonuçlar, eğitim faaliyetleri ile desteklenmiş ve bu yolla çalışmalar misyonerlerin istediği neticeyi vermiştir.

Merzifon istasyonunda dinî alandaki çalışmalarda dinî kitap ve risale satışlarına da önem verilmiştir. İstasyonun çalışanları arasında kitap satışlarıyla ilgilenecek daima bir üye bulunmuştur. Bu görevli hem Merzifon içerisinde hem de buraya bağlı uç-istasyonlarda kitap satışları yapmıştır. Bu çalışmalar neticesinde 1871 yılı Aralık ayından itibaren kitap satışları da oldukça iyi duruma gelmiş, yıl içerisinde istasyon ve civarında 4000 kuruş tutarında kitap satışı yapılmıştır. Bu dönemde yirmi birden fazlası Samsun'da olmak üzere, 80 Avedaper²³¹ nüshasının satılması dinî literatüre yaklaşımın geliştiğini göstermektedir²³².

Ancak bazı dönemlerde Amerikan Board misyonerleri tarafından Protestanlık mezhebine taraftar kazanma adına yürütülen bu çalışmalar halkın huzurunu kaçırma noktasına kadar varmıştır. Osmanlı hükümeti bu duruma bir çözüm bulmak amacıyla halk arasında böyle rahatsızlık ortamı yaratan misyonerlerin Osmanlı Devletinden çıkarılması yönünde önlemler alma gereği duymuştur.

²³⁰ Alan, a.g.tz., s. 80.

²³¹ Amerikan Board'un Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren matbaaları tarafından basılan bir süreli yayındır. İlk kez 1854 yılında Nathan Benjamin yönetiminde iki ayda bir ve sekiz sayfa olarak Ermenice yayımlanmıştır. 1857 yılında aynı adla Ermeni harfli Türkçesi de yayımlanmaya başlamıştır. bkz. Uygur Kocabaşoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı, Murat Sarıca Armağanı, Kültür Dizisi No:2, Aybay Yay., İstanbul 1989, s.281-282.

²³² a.g.tz., s. 80.

Hangi yolla olursa olsun, Merzifon'da dinî alanda yürütülen faaliyetlerde Müslümanların Protestanlığa kazandırılmasına yönelik doğrudan ve sistematik bir çalışma yapılmamıştır. Bunun en büyük sebebi de Müslümanların bu konuya oldukça az istekli olmasıdır²³³.

Merzifon istasyonundaki Amerikan Board misyonerlerinin hem dinî hem de eğitim alanındaki çalışmaları oldukça iyi ve verimli bir durumda devam ederken, 1882 yılıyla beraber Merzifon'a bir Katolik misyoner grubu olan Cizvitler gelmişler ve faaliyetlerine başlamışlardır. Amerikan Board misyonerleri onların şehre gelişini kendi çalışmalarının başarısı açısından felâket olarak görmüşlerdir. Board misyonerlerine göre Cizvitler hataların öğretmenidirler. Öğrettikleri bilgilerin içerisinde yanlış olan bilgiler çoğunluktadır. Ayrıca Cizvitler, muhtemel her yolla Board misyonerlerine karşı çalışan birer düşman olarak da görülmüşlerdir. Cizvitler halka sundukları bütün hizmetlerini herhangi bir ücret almadan vermeye başlamışlardır. Bu da Amerikan Board'ın şehirde yürütmeye çalıştığı kendine yardım (self-help) çalışmalarına büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu olumsuzluklarla birlikte şehre yeni gelen bu Katolik misyoner grubu tarafından, Hıristiyan halkın çocuklarına bedava eğitim verilirken, Amerikan Board tarafından insanlardan eğitim ücreti almak oldukça zor bir hal almıştır. Cizvitlerin sundukları bu cazip hizmetlerin karşılığı açtıkları okula daha ilk başlarda 200 kadar çocuk kaydını yaptırmıştır. Board misyonerleri tarafından Cizvitlerin okullarının bu kadar cazip hale gelmesinin bir başka sebebi de, çocukların tatlı, şeker ve diğer cezbedici şeylerle akıllarının başlarından alınması olarak ifade edilmiştir. Amerikan Board misyonerleri tarafından, Cizvit misyonerlerinin büyük bir cazibesi olan Fransızca'yı öğretmeleri de onlara avantaj sağlayan bir etken²³⁴ olarak beyan edilmiştir.

3.4.2. Eğitim Faaliyetleri

1864 yılından itibaren Merzifon istasyonunda yürütülen dinî faaliyetleri desteklemek, özellikle dinî alanda ihtiyaç duyulan personel ihtiyacını karşılamak için eğitim alanındaki çalışmalar da önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde başlatılan

---

²³³ Alan, a.g.tz., s. 80.

²³⁴ a.g.tz., s. 81.

çalışmalar, 1886 yılında kapılarını eğitime açacak olan Merzifon Anadolu Koleji'nin temelini oluşturmuştur.

Amerikan Board misyonerlerinin eğitim alanında çalışmaları, ilk başlarda dinî alandaki faaliyetlere dayanak olması amacıyla başlatılmıştır. Dinî alanda Kilise bünyesinde yürütülen misyonerlik faaliyetleri, 1860'ların başından itibaren eğitim ile desteklenmiştir. Protestan cemaati 1860'ların başında; 100 kişilik dört ilkokul, kızlar ve erkekler için cemaat okulları, bir misyonerin denetiminde Pazar okulları, evlerde düzenlenen dua toplantıları, sistematik yapılan ev ziyaretleri, 1860'ların ortasından itibaren; bir Ruhban Okulu²³⁵, Yatılı Kızlar Okulu ve nihayet 1880'li yılların ortalarından itibaren çalışmalarına başlayan bir kolej²³⁶ ile eğitim bombardımanına tutulmuştur.

Bu çerçevede Protestan Kilisesi bünyesinde çocuklara Hıristiyanlık ve Protestanlık mezhebiyle ilgili dinî eğitim vermek amacıyla 1860 yılı Kasım ayında 100 kişilik bir Pazar Okulu açılmıştır²³⁷. 1860 yılının aynı döneminde şehrin başka bir bölümünde, Merzifon'un yerlilerinden bir kız tarafından babasının dokuma atölyesinde hepsi Ermeni ailesine mensup 30 ile 32 arasında değişen sayılarda öğrenciyeye sahip bir kız okulu faaliyete geçirilmiştir. Bu okul için Amerikan Board herhangi bir harcama yapmasa da, niyeti ve amacı itibariyle misyonerlerin faaliyetlerinden etkilenmiş, Protestanlığa hizmet eden bir misyoner okulu görünümüne bürünmüştür²³⁸. Yine bu dönemde misyonerlerden birinin eşi dinî mahiyetli olarak, bir okul niteliğinde kadınlar için haftalık ibadet toplantısı düzenlemeye başlamıştır. Bu toplantılara çoğunluğu daha okumayı bile bilmeyen 30 ile 50 arasında değişen sayılarda kadınlar katılmaya başlamış ve toplantılarda edindikleri bilgiler neticesinde İncil'i okuyabilmek için okuma-yazma öğrenme yönünde daha istekli ve gayretli bir hale gelmişlerdir²³⁹.

²³⁵ Ruhban Okulu ilk olarak 1840 yılında Cyrus Hamlin isimli Amerikan Board'a bağlı bir misyoner tarafından İstanbul'da kurulmuş ve Resmi Kayıtlara Bebek İlahiyat Semineri olarak geçmiştir. Okul daha sonra Merzifon'a nakledilmiş ve 1864 yılında eğitime Ruhban Okulu adı altında devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ; Alan, a.g.tz., s.s. 84-90.

²³⁶ Alan, a.g.tz., s. 82.

²³⁷ a.g.tz., s. 82.

²³⁸ a.g.tz., s. 82.

²³⁹ a.g.tz., s. 82.

Misyonerlerden Mr. Schneider, istasyondaki çalışmalara katılır katılmaz yeni evinde bir Pazar Okulu açmıştır. Ancak okulun ilk başlarda öğrencisi çok az olmasına rağmen, ilerleyen günlerde okulda eğitim gören çocuklara kadınların da ilâve edilmesiyle bu sayı artmıştır. Sayının 50, 60, 80 ve nihayet 100'e kadar ulaştığı zamanlar olmuştur. Hatta daha sonraki günlerde bu sayının 145, 213 ve 229 olduğu dahi görülmüştür. Bazı dönemlerde okuldaki öğrenci sayısı iniş ve çıkışlar yaşamış, 200'den 115'e düşmüş, tekrar 166'ya yükselmiş, fakat sayı 100'ün altına hiç düşmemiştir. Okulda eğitim çalışmalarına devam eden öğrencilerden ortalama 20'si Protestan olmayan ailelere mensup olanlardan oluşmuştur²⁴⁰.

Bu dönemde Pazar okullarında yürütülen faaliyetlere ilâve olarak, Kilise içerisinde eğitimine 1860 yılının sonlarına doğru, yaşları 5 ile 10 arasında değişen kız ve erkek 96 öğrenci ile başlayan ilkokul, aslında Merzifon'da misyonerler tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerinin temelini teşkil etmiştir. Okulun bu ilk öğrencilerinden bir tanesi de Müslüman bir aileye mensuptur. Okul açılışından itibaren ilerleyen yıllarda öğrenci sayısını artırarak faaliyetlerine devam etmiştir. Okuldaki öğrenci sayısı oldukça hızlı bir şekilde artmıştır. 1865 yılında 128 olan öğrenci sayısı, 1866'da 152'ye yükselmiştir. Buradaki dersler, yine bir misyonerlik çalışması ürünü olan, Bebek Semineri'nde eğitimini tamamlayan Kirkor isimli bir Ermeni tarafından verilmeye başlanmıştır. Bu günlük okulda İncil üzerine soru-cevap usulü eğitim metodu benimsenmiştir. Misyonerler ilk başlarda On Emir'i, Eski ve Yeni Ahit kitaplarının ismini, ilmihal ilminin temel öğretilerini bilen, İlahi kitabındaki İlahilerin bir kısmını ezberden İngilizce ve Türkçe okuma becerisini taşıyan öğrencilere ihtiyaç duymasına rağmen, okulun öğrencileri arasında bu özelliklere sahip olan bir tane bile öğrenci yer almamıştır. İlerleyen günlerde verilen eğitimle bu becerilere sahip olan öğrenci sayısı artırılmıştır. 1861 yılında okulun öğrencilerinden yaşları büyük altı öğrencisi Arap harfleriyle Türkçe okuyup yazmayı öğrenmişlerdir. Board misyonerleri bu öğrencilerden ileride Türkler ve Kızılbaşlar arasında çalışmalarda yararlanmayı tasarlamıştır. Bu arada, okuldaki bazı öğrenciler

---

²⁴⁰ Alan, a.g.tz., s. 82.

de kadınlar arasında okuma-yazma öğretmeye başlamışlardır. Bu yolla 1 Ocak 1861 tarihine kadar ders başına 1 dolar karşılığı iki bin saatten fazla ders verilmiştir²⁴¹.

Merzifon'daki Protestan Kilisesine bağlı olarak faaliyetlerine devam eden ve Protestan cemaatine ait olan ilkokul en büyük güçlüğü malî alanda yaşamıştır. Yaşadığı malî güçlükler nedeniyle de düzenli olarak mezun verememiştir. Bunun haricinde bünyesinde yürütülen eğitim faaliyetleri oldukça başarılı bir şekilde gelişmiş ve okulun listesinde 1871 yılında 100 erkek, 65 kız²⁴², 1872 yılında da 170 öğrenci yer almıştır. Bu öğrencilerin bir kısmına üst sınıflarda Cebir, Ahlâk Felsefesi, Jones İlmihali/Catechismi dersleri okutulmuştur. Misyonerler, Merzifon Ruhban Okulu'nu besleyen bir kaynak olan bu okulda, böyle bir ders programının izlenmesiyle Ruhban Okulu'na başvuru yapacak öğrencilerin eğitim seviyesinin yükseleceği beklentisi içine girmişlerdir. Bu iki okul arasındaki etkileşim sadece bu seviyede kalmamıştır. Ruhban Okulu'ndan mezun olan öğrenciler mezuniyetlerinden sonra burada öğretmenlik yapmaya başlamışlardır. Bu şekilde okula katkı sağlayan sadece Ruhban Okulu öğrencileri olmamış, yine misyonerlerin bir okulu olan Merzifon Yatılı Kızlar Okulu mezunları da burada öğretmenlik yapmışlardır. Mesela 1872 yılında Ruhban Okulu mezunlarından Ermeni asıllı Baron Ohannes Torosyan, Yatılı Kızlar Okulu'ndan da Prapion İsimli bir yerli Ermeni'nin yardımlarından yararlanılmıştır. 1875 yılında ilkokuldaki öğrenci sayısı 250'ye ulaşmıştır. Bu oldukça iyi bir rakamdır. Bu gelişmede en büyük katkı, bu dönemde insanlar arasında oldukça iyi bir etkiye sahip olan Ruhban Okulu'na aittir. Ancak Amerikan Board misyonerleri okulda yaşanan bu olumlu gelişmelere sevinirken, 1876 yılında beş yıldan beri okulda öğretmenlik yapan Baron Ohannes Torosyan'ın, İstanbul'da Prusya²⁴³ Hastanesi'nde 28 yaşında vefat etmesiyle de büyük bir üzüntü yaşamıştır²⁴⁴.

İstasyonda dinî mahiyetli yürütülen eğitim çalışmalarının daha verimli hale gelmesi için Miss West istasyondaki çalışmalara yardımcı olmak için Merzifon istasyonuna atanmış ve Pazar okuluyla beraber günlük ilkokulun yükünün de bir

---

²⁴¹ Alan, a.g.tz., s. 83.

²⁴² a.g.tz., s. 83.

²⁴³ Bugünkü Alman Hastanesi

²⁴⁴ a.g.tz., s. 84.

kısmını paylaşmaya başlamıştır. Bu arada kadınlar için düzenlenen dua toplantıları ve diğer bazı işlere de yardımcı olmuştur¹⁷². Eğitim çalışmalarının ilk adımını oluşturan bu faaliyetler, Merzifon'a bağlı uç-istasyonlarda da büyük bir ciddiyetle devam ettirilmiştir.

Eğitim alanındaki asıl gelişmeler 1865 yılında, önce Ruhban Okulu'nun daha sora da Yatılı Kızlar Okulu'nun açılmasıyla yaşanmaya başlamış, 1880'li yılların başından itibaren de Anadolu Koleji'nin açılış çalışmalarının başlamasıyla büyük bir hız kazanmış ve eğitim faaliyetleri istasyondaki misyoner çalışmalarının bel kemiğini oluşturmuştur.

Amerikan Board misyonerlerinin, kendi ülkelerinin dışında yürüttükleri faaliyetlerde, kadınları özgür kılmak amacıyla kızlara yönelik okul kurma yönünde büyük tutkuları olmuştur. Bunda misyoner eşlerinin genelde kuvvetli feminist görüşlere sahip olmaları ve Amerikan Board cemiyetinin, bekâr bayanların denizaşırı ülkelerde iş bulacağı tek organizasyon olması büyük rol oynamıştır. Bu tutkuları Osmanlı Devleti sınırları için de geçerli olmuştur. Merzifon Yatılı Kızlar Okulu bu tutkunun bir eseri olarak ortaya çıkmış kurumlardan biridir.

Amerikan Board, aynen Merzifon Ruhban Okulu'nda olduğu gibi, Merzifon Yatılı Kızlar Okulu'nun da temelini İstanbul'da atmıştır. 1832 yılında Mr. Goodell ve eşi kendi evlerinde Rum kızları için günlük bir okul başlatmışlardır. Ancak misyonun dinî yetkilileri kadınların okur-yazarlığa ihtiyacının olmadığı düşüncesindedirler. Kızların, okuma-yazma öğrendikleri takdirde genç erkeklerle mektuplaşmaya başlayacakları, bu nedenle de ailelerini rezil edecekleri, toplumda utanç vesilesi olacakları görüşündedirler. Bu yüzden okul, açılışından dört ay sonra bu görüş nedeniyle kapatılmıştır²⁴⁵.

Bu gelişmelerden dolayı, kadınları eğitme yolunda Amerikan Board'un girişimleri on üç yıl engellenmiştir. Fakat 1845 yılında kızları eğitme yolundaki çalışmalar tekrar gündeme getirilmiş, bu sefer kadınlar için faaliyetler hem dinî hem de eğitim alanında başlatılmıştır. Kadınlar arasında Protestanlık mezhebinin yaygınlaştırılması için misyonerler, sadece kadınlara özgü olmak üzere Pera'da

---

²⁴⁵ Stone, a.g.e., s. 73

ibadet toplantıları başlatmışlardır²⁴⁶. Aynı yıl içerisinde Mr. Goodell'in evinde Miss Harriet Martha Lovelf'in denetimi altında ve Mrs. Everett'in yardımlarıyla kızlar için bir okul daha açılmıştır²⁴⁷. Bu okul ilerleyen yıllarda Hasköy'e taşınmıştır. Ermeni Kızları Misyon Talim Okulu²⁴⁸ adıyla anılan okulda, bu defa Protestanlara yakın bazı Ermenilerin kızları için yatılı bir bölüm de oluşturulmuştur. Okulun başına ilerleyen yıllarda Maria A. West getirilmiş ve Merzifon'a taşınmaya kadar da bu yönde eğitimine devam etmiştir. Okul İstanbul'da geçirdiği faaliyet süresinde, Bebek İlahiyat Semineri'nden mezun olan ilk Protestan papazlarının eşlerini eğitmiş, okulun ilk mezun ettiği kız öğrenciler, kendi cemaatlerinin bulunduğu yerlerde faaliyet gösteren birçok ilkokulda öğretmen olarak görev yapmışlardır²⁴⁹.

1865 yılında bu okul Merzifon'a taşınarak eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Okulun İstanbul'dan Merzifon'a taşınmasının nedeni, Anadolu'nun iç bölgelerinde kendi insanları arasında öğretmenlik yapmak için eğitilecek insanlara daha yardımcı ve bu bölgelerin yürütülecek misyoner faaliyetleri için daha güvenli olacağı düşüncesi olmuştur²⁵⁰.

Okul, Merzifon'da Merzifon Yatılı Kızlar Okulu adıyla faaliyete başlamasından sonra, Anadolu'da kızların eğitimi alanında meydana gelen gelişmelerde önemli bir yere sahip olmuştur. Bunda Amerikan Board misyonerlerinin kadınlar arasında yürütülen misyonerlik çalışmalarının ilerletilmesi amacıyla uygulamaya koyduğu kararların etkisi büyük olmuştur. Amerikan Board, dış ülkelerde erkekler arasında yürütülen faaliyetlerden daha etkili ve verimli bir sonuç alabilmek için, kadınlar arasında yürütülen çalışmalara da önem verilmesi gerektiğini anlamıştır. Eğer kadınlar arasında eğitim ve Protestanlaştırma alanında yürütülen çalışmalara önem verilmezse, erkekler arasındaki çalışmaların da büyük zarar göreceğinin farkına varılmıştır. Bu noktada Osmanlı Devletinde misyonerlerin karşısına çıkan en büyük zorluk, doğunun sosyal geleneklerinin erkek misyonerlerin, evde ve çocukların eğitiminde etkileri daima hissedilen kadınlar üzerinde etkin bir çalışma yürütmesini uygulamada imkânsız kılması olmuştur. Bunun üzerine kadın misyonerleri bu

²⁴⁶ Stone, a.g.e., s. 103

²⁴⁷ a.g.e., s. 106

²⁴⁸ Alan, a.g.tz., s. 144

²⁴⁹ a.g.e., s. 73

²⁵⁰ a.g.tz., s. 144

çalışmalarda etkili bir hale getirmek için, 1868 yılının Ocak ayında Boston'da Kadın Misyon Cemiyeti kurulmuştur. Aynı yılın Ekim ayında Dâhilî Kadınlar Misyon Cemiyeti, beş yıl sonra da Pasifik Kadınlar Misyon Cemiyeti kurulmuştur²⁵¹. Kurulan bu cemiyetler vasıtasıyla yabancı ülkelerde kadınlar arasında doğrudan çalışabilecek bayan misyoner kadroları hazırlanmaya başlanmıştır. Önceden Amerikan Board tarafından ödenen, Merzifon Yatılı Kızlar Okulu'nda çalışan bayan misyonerlerin ücretleri ve okulun harcamaları da 1868 yılından itibaren bu cemiyetler tarafından karşılanmaya başlanmıştır.

Anadolu Koleji'nin eğitim faaliyetlerine başlamasıyla birlikte bu iki okul arasında sıkı bir ilişki başlamıştır. Yatılı Kızlar Okulu'nun öğrencileri, Kolejde verilen dinî hizmetlere, derslere ve çeşitli etkinliklere katılmışlar, kütüphaneyi, laboratuvarı ve müzeyi özel olarak kullanabilmişlerdir. Kolejdeki erkekler için ise Yatılı Kızlar Okulu'ndaki bir konsere, sosyal bir faaliyete ya da halkın da davet edildiği bir koroya katılmak, öğrencilerin eğitim hayatlarında unutulmaz bir anıyı oluşturmuştur. Ayrıca Kolejdeki profesörlerden bazıları Yatılı Kızlar Okulu'nun yüksek sınıflarında derslere de girmişlerdir²⁵².

Bütün bu çalışmaların yürütüldüğü Merzifon Yatılı Kızlar Okulu, 1921 yılında yaşanan siyasî gelişmelerden dolayı çalışmalarına ara vermiştir, ancak 8 Ocak 1924 tarihinde Merzifon Amerikan Kız Hayat Okulu adıyla sekiz öğrenci ile eğitimine tekrar başlamıştır. İlk başlarda temel eğitim veren okul, 1929 yılından sonra dört yıllık bir ortaokul haline getirilmiştir. Fakat okul, 1938 yılında öğrenci azlığı ve yaşadığı malî sorunlar nedeniyle Merzifon'daki eğitim faaliyetlerine son vermiştir²⁵³.

Merzifon Yatılı Kızlar Okulu'na bağlı olarak yürütülen önemli çalışmalarından bir tanesi de Martha A. King Sağır Okulu'nun faaliyete geçirilmesi olmuştur²⁵⁴.

Merzifon'da yaşayan Annitza isimli bir Rum kadının Theodorus isimli doğuştan sağır bir oğlu vardır. Çevresindeki insanlar bundan dolayı kadına kötü davranmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Ona, senin yaşamında büyük bir günah

²⁵¹ Alan, a.g.tz., s. 145

²⁵² a.g.tz., s. 184

²⁵³ Stone, a.g.e., s.282; Sezer, a.g.e., s. 61,63.

²⁵⁴ a.g.tz., s. 185.

olmalı ki, tanrı seni cezalandırmak için böyle bir oğlan çocuğu vermiş diyerek kadını küçümsemiş ve dışlamışlardır. Bu yüzden Rum kadın çok büyük güçlükler yaşamaya başlamıştır. Güçlüklere daha fazla dayanamayan kadın, bir gün güçlüklerini orada bulunan misyonerlere anlatmış, sağır ve dilsizler için bir şey yapıp yapamayacaklarını sormuştur. Bunun üzerine misyonerler bu olayla ilgilenmeye başlamışlar ve Osmanlı Devleti içerisinde sağır ve dilsiz Türk erkek çocuklarına eğitim veren sadece İstanbul'da bir okulun olduğunu öğrenmişlerdir.

1907 yılında yaşadıkları bu olay ile Merzifon istasyonunda çalışan misyonerlerin dikkati, acınacak durumda olan ülkenin sağır ve dilsizleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu insanlara eğitim verebilecek bir okul açmak için aynı yıl içerisinde harekete geçmişlerdir. İlk adım olarak Theodorus, Kızlar Okulu'nun Rum İlkokul Bölümü'ne alınmıştır. Burada bir şeyleri öğrenebilme yeteneğinin olduğu gözlenen küçük çocuğun eğitimi için ikinci adım, sağır ve dilsizlere ders verebilecek birinin aranmaya başlamasıyla atılmıştır. Bu çabalar neticesinde Merzifon ve çevresinde papazlık yapan bir Rum'un kızı olan Miss Galene Philadelphes bu görev için seçilmiş ve Amerika'nın sağırılar için en iyi okulu olan Massachusetts-Northampton'da Clark Sağırılar Enstitüsü'ne iki yıllığına, sağır ve dilsizlere eğitim verme konusunda hazırlık eğitimi almak için gönderilmiştir. 1910 yılı Eylül ayında Merzifon'a dönen Miss Philadelphes, Martha King Sağırılar okulunu açmıştır.

Okuldaki öğrencilerin eğitimi sırasında, Amerika'daki sağırilerin eğitiminde oldukça başarılı bulunan, öğretmen Miss. Galene Philadelphes'in Massachusetts'de Northampton, Clarke Sağırılar Enstitüsü'nde kendisini hazırladığı metot olan, oral (ağızdan okuma) metodunun kullanılması tercih edilmiştir²⁵⁵.

Okulun yardım etmeyi umduğu öğrencilerin ortak bir dile sahip olmayan evlerden gelmesi, misyonerleri ilk başlarda büyük güçlüğü sokmuştur. Bu zorluk, ağızdan okuma metodunun uygulanmasında ilk başlarda Türkçe'nin geçerli dil haline getirilmesiyle aşılmıştır. Ancak vasat yeteneği olan her öğrenciye okuma-yazmayı ve dudak okuma yeteneğini evlerinde konuşulan ana dille öğretme düşüncesinin misyonerler arasında hâkim görüş olmasından dolayı, okulda üç bölüm oluşturulması

---

²⁵⁵ Alan, a.g.tz., s. 186.

kararı alınmıştır. Türkçe ile beraber ilerleyen Rumca bölümü açılmış, bir yıl sonra da Ermenice bölümünün açılması planlanmıştır²⁵⁶.

Okulda eğitim göreceğ kız ve erkek öğrenciden yatılılık ve eğitim ücreti olarak yıllık 9 ile 12 lira arasında bir para alınması kararlaştırılmıştır. Okulda verilecek eğitimden en verimli sonucu alabilmek için, hem kız hem erkek altı ile sekiz yaş arasında olan çocukların alınmasına karar verilmiştir. Bunun haricinde de çocukların kabul edilebileceği, fakat iyi bir sonuç almak için çocukların belirtilen yaşlarda olmasına çok önem verilmesi gerektiği misyonerlerce okuldaki eğitimin bir politikası olarak belirlenmiştir. Bunların haricinde okulun öğrencilerine uygulamalı eğitim de verilmesi düşünülmüş ve her gün çocukların bir saatini marangozhanede çalışarak geçirmesi planlanmıştır²⁵⁷.

Okulun ilk yılında King Sağırılar Okulu'nda hepsi Rum olan üç öğrenci eğitim görmeye başlamıştır²⁵⁸. Bu öğrencilerden Theodorus, Wiss Willard'ın ifadesine göre bütün Türkiye'de sağır ve dilsiz Hıristiyanlar için açılan ilk okulun köşe taşıdır. Diğer iki öğrenci ise Pavlos ve Sophia'dır. Sophia, Karadeniz kıyısındaki uzak bir kasabadan gelmiştir.

Bir yılın sonunda Anadolu Koleji'nde bulunan diğer bütün hocalar, King Sağırılar Okulu'nda verilen eğitimin ne derece başarılı olduğunu göstermek için düzenlenen ufak bir gösteriye davet edilmişlerdir. Gösterinin sonunda öğrencilerin rahatlıkla konuşmalar esnasında dudak okuyabildikleri gözlemlenmiş, ayrıca öğrencilerin itaat etmeyi, yardım etmeyi ve kendi kendini kontrol etmeyi de öğrendikleri görülmüştür.

Okulun çalışmaları oldukça başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Bu çalışmalar neticesinde 1912-1913 yılında King Sağırılar Okulu'ndaki çocuklar okumayı, yazmayı, konuşmayı ve başkalarının dudaklarını okumayı öğrenmişlerdir. Dikkatli bir denetim altında, dikiş dikmeyi, ev işi yapmayı ve bahçe işleriyle ilgilenmeyi de öğrenmeye başlamışlardır. Erkek çocuklara, mesleği bilen birinin denetiminde marangozluk eğitimi verilmeye başlanmış, kızlara da dantel örmesi, hasır ve sepet

²⁵⁶ Alan, a.g.tz., s. 186.

²⁵⁷ a.g.tz., s. 186.

²⁵⁸ a.g.tz., s. 187.

örmesi ve işe yarar diğer birçok işin yapılması öğretilmiştir. Bütün bunların amacı onları kendi kendine yeterli hale getirebilmektir. Onlar öncelikle uyumlu ve kendi kendini kontrol etmeyi, nasıl mutlu bir şekilde bir arada yaşayacaklarını ve diğerlerinin haklarına saygı duymayı öğrenmişlerdir.

1914 yılı Ekim ayında okul, yenileme masraflarını karşılayamadığı için Yatılı Kızlar Okulu'nun eğitim gördüğü binadan, Eski Hastane Binası'na taşınmıştır. Ancak bu durum okula yeni masraflar açmıştır. Okulun ihtiyacını giderecek yeni mobilyalar için para ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

1916 yılında, Merzifon'da bulunan Amerikalı misyonerlerin İstanbul'a gitmesinin istenmesiyle birlikte, Türk idareciler King Sağırlar Okulu'nda öğrenci ve yerli öğretmenlerin kalabileceğini söylemiştir. Fakat misyonerler gittikten sonra zaptiyeler, okuldaki çocukları bir Türk yetimhanesine yerleştirmek istemişlerdir. Okuldaki Ermeni ve Rum öğretmenler büyük bir cesaret gösterisi ile erkek öğrencileri zapt edememişler, fakat kız öğrencileri beraberlerinde koruma altına almışlardır. Aynı günlerde misyoner binalarının büyük bir kısmı askerler tarafından kullanıldığı için, şehirde bir katı Fransız okulu olan bir ev okul için tahsis edilmiştir.

1916 yılında İstanbul'dan dönen beş misyoner, King Sağırlar Okulu'nun öğrenci ve öğretmenlerinin yaşadıkları güçlükleri anlamışlar ve şehre taşınma sırasında King Sağırlar Okulu'nun bütün mobilyalarını ve Kızlar Okulu binasına bırakılmış büyük miktardaki yiyeceği de yanlarına almışlardır. Misyonerlerle birlikte okulun yerleştiği yer, azınlıklardan birçok kızın sığındığı yer haline gelmiştir. Ayrıca sağır ve dilsiz erkek çocuklarla da sıkı ilişkiler kurulmaya başlanmış ve onlar sık sık ziyaret edilmiştir.

Misyonerler kendi okul binalarını tekrar elde edemeyeceklerini anlayınca King Sağırlar Okulu'nu kendi ellerine almak ve korumaya ihtiyacı olan kızlara bir yer sağlamak peşinde koşmaya başlamışlardır. Daha sonra Misyoner binalarına bitişik Protestanlara ait geniş bir bina bulmuşlardır. Hükümet yetkilileri taşındıklarını öğrenmeden şehirdeki bütün eşyalarını da buraya getirmişlerdir. Bir süre sonra erkek öğrencileri de tekrar okula almışlar, okuldan dağılan kız öğrencileri de

toplamlışlardır. Böylece okul, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar açık tutulmuştur.

Ancak Birleşmiş Milletler anlaşmasına uygun olarak yapılan nüfus mübadelesi sonucunda ortaya çıkan şartlar okulun açık tutulmasını imkânsız hale getirmiştir. Bir süre için uzaklaştırılan öğretmenlerin tekrar geriye dönmesi Hükümet tarafından yasaklanmıřtır²⁵⁹.

Merzifon Yatılı Kızlar Okulu'na bağlı olarak açılan eğitim kurumlarından bir tanesi de Anaokulu'dur. Bu okul eğitim faaliyetlerine 1909 yılında Merzifon'a dönen Miss Mary Tracy'nin 1910 yılında yürüttüğü çalışmaların bir sonucunda başlamıştır. Okul kurucusunun ismine binaen Tracy Anaokulu olarak isimlendirilmiştir. Okul, uzun süre New York'ta bulunan fakat aslen bölgeden bir Ermeni tarafından malî yönden desteklenmeye bařlanmıřtır²⁶⁰, ilk başlarda Yatılı Kızlar Okulu binasında eğitimine başlayan okul daha sonra buradaki geçici yerinden, Yatılı Kızlar Okulu mştemilti için sağlanan özel yardımlardan yapılan ufak, fakat güzel bir binaya taşınmıştır.

1895 yılının Ekim ayına kadar Amerikan Board misyonerleri, azınlıklara yönelik dinî hizmetlerini Protestan Kilisesi, eğitim hizmetlerini de Ruhban Okulu, Yatılı Kızlar Okulu ve Anadolu Koleği vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Madd yönden yardım çalışmaları ise yiyecek ve giyecek olarak acil ihtiyaçların giderilmesi şeklinde sınırlı kalmıştır. Ancak Zile'ye yapılan bir ziyaret, bütün bu hizmetler bütününü bir kurum etrafında sunma imkn vermiştir. Başta Zile olmak üzere Merzifon ve çevresinde çok zor durumda olan yetim çocuklar toplanarak Merzifon'a getirilmiş ve bir yetimhane kurulmuştur.

Yetimhane, faaliyette bulunduğu süre içerisinde misyonerlerin denetimi altında çalışmalarına devam etmiştir. Bütün harcamaları Hıristiyan yardımseverler ve yardım kuruluşlarından sağlanmış, bu sayede Amerikan Board ilâve harcamalar altına girmekten kurtulmuştur. Kurumca denmesi gereken vergiler dahi bu

---

²⁵⁹ Alan, a.g.tz., s. 189

²⁶⁰ a.g.tz., s. 189.

yardımlarla karşılanmıştır.²⁶¹ Ancak yapılan yardımların azalması ve malî yönden kurumun idaresinin zorluklarla karşılaşması üzerine misyonerler, altından kalkamayacakları bir ekonomik yük üstlenmekten kaçınarak kurumun çalışmalarına son vermişlerdir.

Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon istasyonunda başlattıkları eğitim çalışmalarında Anadolu Koleji, sadece eğitim alanında değil, misyonerler tarafından yürütülen diğer bütün faaliyetlerde ayrı ve önemli bir yere sahip olmuş ve Merzifon'daki misyonerlerin çalışmalarına damgasını vurmuştur.

Çalışmamızda Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon istasyonunda yürüttükleri diğer eğitim faaliyetleri içerisinde ayrı bir yere sahip olan Merzifon Anadolu Koleji, aslında Bebek İlahiyat Semineri'nin Merzifon'a taşınmasının bir ürünü olarak Amerikan Board'un eğitim faaliyetlerinin bel kemiğini oluşturmuştur.

1880'lerin başında istasyonda görevli misyonerler arasında, Merzifon Ruhban Okulu'nun dinî ve bilimsel derslerinin birbirinden ayrılması gerektiği kanaati oluşmaya başlamıştır. Onları böyle düşünmeye sevk eden sebepler, okulda yürütülen eğitim çalışmalarından alınan neticelerin oldukça başarılı bulunması ve ilerleyen yıllarda bu başarıların daha verimli bir şekilde devam ettirilebilmesi isteğidir. Bu devamlılığı sağlamak için de Ruhban Okulu'nun ilk iki yılının, bilimsel bir bölüm olarak liberal meslek konularına ayrılması gerektiği fikri, Merzifon istasyonunda çalışan misyonerler arasında hâkim bir düşünce haline gelmiştir. Bunun üzerine 1880 yılında Merkezî Ermeni Protestan Kiliseler Birliği, Merzifon'da bir Kolej açılması için Amerikan Board'un Yüksek Komitesi'ne bir dilekçe vermiştir. Dilekçe Batı Türkiye Misyonu'nun 1881 yılında düzenlenen toplantısında görüşülmüş ve istek kabul edilmiştir.

Yüksekokulun kurulma çalışmaları tamamlandıktan sonra, ilerleyen yıllarda Merzifon Anadolu Koleji'nin bilimsel bölümünü teşkil edecek olan ve Ruhban

---

²⁶¹ Alan, a.g.tz., s. 191.

Okulu'nun ilk iki yılının ayrılmasıyla oluşturulan Harbinger Yüksek Okulu 1883 yılı Eylül ayında dört öğrenci ile eğitim faaliyetlerine başlamıştır²⁶².

Ruhban Okulu'ndan ayrılarak açılan ve açılışından birkaç yıl sonra da Merzifon Anadolu Koleji adını alacak olan bu okul, Board misyonerlerinin eğitim çalışmaları içerisinde ilerleyen yıllarda daima Ruhban Okulu'ndan ayrı bir kurum olarak değerlendirilmiştir. Eğitim faaliyetlerine başlaması bile Ruhban Okulu'nda yürütülen çalışmaların eseri olan ve özellikle eğitiminin ilk yıllarında öğrencilerinin yarısından fazlasının yine Ruhban Okulu'na girebilmek ümidiyle çalışmalarına devam ettiği bu okulu, aslında ayrı bir kurum olarak algılamamak, Merzifon Ruhban Okulu'na öğrenci hazırlayan, Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon istasyonunda başlattıkları eğitim çalışmalarının bir halkası olarak düşünmek gerekir. Okulun kuruluş amacı, Ruhban Okulu'nun bilimsel kısmının ayrılması neticesinde, Protestanlığa taraftar kazandırmak için değil, kazanılmış olanların liberal bir meslek edinmelerine ve toplumda yürüttükleri işlerde söz sahibi olmalarına imkân sağlamak amacıyla faaliyete geçirilmiştir. Ancak böyle olmakla birlikte misyonerlerin beklentisi daima burada verilecek eğitimin Protestanlığa taraftar kazanmada büyük yarar sağlayacağı yönünde olmuştur.

Harbinger Yüksek Okulu'nda eğitim programı, iki yıl hazırlığın yanında, düzenli dört yıllık eğitim verilmesini öngörmüştür. Okula ilk alınan öğrenciler hazırlığın ilk sınıfını oluşturmuşlardır. Okulda ilk başta dört öğrenci ile eğitime başlanmasına rağmen haftalar geçtikçe, çoğu hazırlık olmak üzere, öğrenci sayısı artmış ve kırk adede ulaşmıştır. Bu artış oranı esasen misyonerlerin pek de beklemedikleri bir gelişme olmuştur. Aslında bu durum pek şaşırtıcı olmasa gerektir. Çünkü Merzifon'un coğrafi konumu okulun gelişmesi için oldukça elverişli bir durum arz etmektedir. Tek olumsuz etken, daha önceden de belirtildiği üzere, bu dönemlerde Merzifon ve civarında çalışmalara başlayan Katolik bir misyoner grubu olan Cizvitlerin faaliyetleri olmuştur.

Öğrencilerin çoğunluğu dışarıdan geldiği için okulun yatılı kısmı oldukça iyi organize edilmiş ve mükemmel bir şekilde idare edilmesine özen gösterilmiştir.

---

²⁶² Alan, a.g.tz., s. 196.

Yatılı kalacak öğrencilerin ücret olarak ayda 50 kuruştan daha az bir miktar ödemesi uygun görülmüştür. Öğrenci başına yıllık eğitim, yatılılık, yakıt ve aydınlanma ücreti olarak yedi buçuk lira alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca ilerleyen yıllarda üst sınıflarda ortak anlaşma dili olarak kullanılması düşünülen İngilizce'nin yüksekokulda ileri seviyede öğretilmesi planlanmıştır. Yine okulu ilgilendiren güçlüklerin tartışılması ve bir çözüme kavuşturulması için haftada bir defa toplantı yapılması da kararlaştırılmıştır. Bu toplantılarda okulda görevli üç yerli öğretmen ve üç misyonerin eşit oy hakkına sahip olması gelenek haline getirilmiştir. Uygulamada toplantılar oldukça başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve okulun karşılaştığı güçlüklerle mükemmel bir uyum içerisinde çözümler üretilmiştir. Toplantılar, katılanlar arasında iletişimin rahat bir şekilde sağlanması düşüncesiyle İngilizce olarak yapılmıştır²⁶³.

Amerikan Board Cemiyeti, Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarından yıllık olarak topladığı 200.000 doları Osmanlı Devletinde yürüttükleri faaliyetleri ve açtıkları eğitim kurumlarını desteklemek için göndermiştir. Çalışmaların başladığı ilk dönemlerde gönderilen paralar, Amerikan Board ve ona bağlı misyonerler faaliyetlerini uzun süre dinî eğitim çalışmaları üzerinde yoğunlaştırdıkları için, bu alana harcanmıştır. Daha sonraki yıllarda misyonerlerce lâik eğitime gösterilen ilgi ve çalışmaların artırılması sonucunda Amerikan vatandaşlarından gelen paralar büyük oranda eğitime harcanmaya başlanmıştır. Lâik eğitim çalışmalarına harcanan paraların artırılması neticesinde sadece Anadolu'da üç adet Amerikan Koleji kurulmuştur²⁶⁴. Merzifon Anadolu Koleji de bunlardan birisi olmuştur.

Amerikan Board misyonerleri yürüttükleri eğitim faaliyetlerinde belirli bir sistematik uygulamışlardır. Hedef kitleye İncil'i okuyabilecek kadar okuma-yazma öğretmek için çocuklara yönelik ilkokullar açmışlar, daha sonra kiliselere din adamı yetiştirmek amacıyla orta öğretim kurumlarına ihtiyaç duymuşlardır. Bu okullar sayesinde hem öğrencilere hem de onların ailelerine ulaşmışlar ve Protestan Cemaati'ni genişletmişlerdir. Bu genişleme yüksekokulların açılmasını gerektirmiştir. Ardından da kolejlerin açılması zorunlu hale gelmiştir. Takip edilen

²⁶³ Alan, a.g.tz., s. 197.

²⁶⁴ Antep'te Merkezî Türkiye Koleji, Harput'ta Fırat Koleji ve Merzifon'da Anadolu Koleji.

bu sistematik çalışma ile Amerikan Board toplumun her kesimine ulaşmayı başarmıştır.

Merzifon'da da aynı eğitim sistemini uygulayan Board misyonerleri bu sistematik içerisinde son halka olarak Anadolu Kolejini kurmuşlardır. Harbinger Yüksek Okulu'ndan sonra Merzifon Anadolu Koleji'nin açılmasıyla bu okullar zinciri tamamlanmıştır. Yüksek Okul sayesinde, açılacak Kolejde eğitim görecektik öğrencilerin hazır hale getirildiği kanaati oluştuğundan sonra, Batı Türkiye Misyonu'nun 1885 yılındaki yıllık toplantısında Anadolu Koleji'nin kuruluş projesi sunulmuş ve kabul edilmiştir. Amerikan Board Yüksek Komitesi, bu projeye destek olarak yılda 1.200 dolar vermeyi kabul etmiştir. 35 Mart - 5 Nisan 1886 tarihinde Pontus Protestan Birliği yaptığı toplantıda, Merzifon'daki Harbinger Yüksek Okulu'nu Kolej seviyesine yükselttiklerini ve ilerleyen yıllarda bu okulu birinci sınıf bir kurum haline getireceklerini açıklamışlardır. Toplantıda Amerikan Board Yüksek Komitesi, Kolej'in Mütevelli Heyeti olarak atanmış ve Kolej'in İdarî esaslarının misyonerlerle beraber yerli Hristiyan halk tarafından belirlenmesi kararlaştırılmıştır²⁶⁵.

Atılan bu adımlar sonunda 8 Eylül 1886 tarihinde Anadolu Koleji binası, kampüsü, tüzel kişiliği, donanımı, hatta bir kütüphanesi bile olmadan kapısını eğitim faaliyetlerine açmıştır. Okulun öğrencilerini Harbinger Yüksek Okulu'ndan mezun olan dokuz öğrenci ile Kayseri, Sivas, Tokat, Yozgat ve Merzifon istasyonundaki diğer yüksekokullardan gelen öğrenciler oluşturmuştur²⁶⁶.

Kolejin açılışından bir yıl sonra, Kolej ile Ruhban Okulu arasındaki ilişkileri değerlendiren Amerikan Board yetkilileri, her iki okulun birbirine olumlu etkilerini ortaya konmaya çalışmışlardır. Ruhban Okulu'nun, Anadolu Koleji'nin eğitiminin ahlâkî ve dinî yönünü muhafaza etmede olumlu ve büyük bir etkiye sahip olduğunu açık bir şekilde beyan etmişlerdir. Kolej'in öğretmenlerinin eğitimdeki etkisini artırmada da çok etkili olduğu vurgulanmıştır. Kolej'in ikinci yılına başladığı eğitim-öğretim döneminde okula kabul edilen öğrencilerin hemen hepsi Ruhban Okulu'nda eğitim görmüş Hristiyan gençlerden oluşmuştur. Merzifon istasyonundaki Amerikan

²⁶⁵ Alan, a.g.tz., s. 200.

²⁶⁶ a.g.tz., s. 200

Board misyonerleri Ruhban Okulu'nun, kendi dinlerini genç insanlar arasında yaygınlaştırma yönünde taşıdığı önemi çok iyi kavramışlardır. Ruhban Okulu öğrencilerinin Kolej öğrencilerini dinî yönden etki altına almada en iyi yardımcıları olduğuna inanmışlardır. Bu dönemde Kolej öğrencilerinin gözünde Ruhban Okulu öğrencilerinin yeri oldukça büyük olmuş ve bu öğrencilere aşırı derecede saygı duyulmuştur. Kolejin açılmasıyla birlikte Ruhban Okulu'nun entelektüel yönü ortaya çıkmış ve genç insanlar arasında eğitime karşı ilgi artmıştır²⁶⁷.

Koleji öğrencileri, okuldan mezun olduktan sonra oldukça iyi mesleklerde çalışmaya başlamışlardır. Kayıtlardan tespit edilebildiği kadarıyla kolej mezunların 1910 yılına kadar ki meslekleri; elli ikisi öğretmenlik, kırk sekizi doktorluk ve seksen altısı da iş adamlığıdır. Bu mezunlara ilâve olarak birkaç bin genç insan da okulda bir süre eğitim almış, ancak çeşitli sebeplerden dolayı eğitimini tamamlayamadan okulu bırakmak zorunda kalmışlardır²⁶⁸.

Kolejden mezun olan öğrencilere Osmanlı toplumunda oldukça iyi bir yaşam seviyesi kazandıracak olan birçok iş dalının kapısı açılmıştır. Kolej öğrencileri, Anadolu Koleji'nden mezun olmanın kendilerine sağladıkları bazı olumlu imkânları, Amerikan Board tarafından açılmış diğer yüksekokullara girerken de kullanmışlardır. Amerikan Protestan misyonerleri tarafından Beyrut'ta Suriye Protestan Koleji'ne bağlı olarak 1867 yılında eğitimine başlayan tıp ve eczacılık okulu açılmıştır. Okula alınacak talebelere iyi derecede İngilizce bilmeleri ve uygulanacak giriş sınavında başarılı olmaları şartları konulmuştur. Ancak Osmanlı Devletinde bulunan Amerikan Board'un açmış olduğu kolejlerden mezun olan öğrencilere, buraya sınavsız olarak kabul edilme hakkı verilmiştir. Amerikan Board'un Fırat, Antep, İzmir, İstanbul ve Beyrut'ta açtıkları kolejleriyle birlikte Merzifon Anadolu Koleji'nden mezun olanlar da bu ayrıcalıktan yararlanma hakkına sahip olmuşlardır. Böylece Osmanlı Devletinin dört bir köşesine yayılmış olan Amerikan kolejleri diğer eğitim kurumlarına göre daha cazip hale getirilmiştir²⁶⁹.

²⁶⁷ Alan, a.g.tz., s. 201.

²⁶⁸ William Eleroy Curtis, Around the Black Sea, Hodder and Stoughton, George H. Doran Company, New York 1911, s. 22

²⁶⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.31.

Anadolu Koleji 8 Eylül 1886 tarihinde, kampüsü, binası, sözleşmesi vs. olmadan kurulmuş ve eğitime başlamıştır. Kolej'in sözleşmesi, 14 Mart 1894 tarihinde ABD'nin Massachusetts Eyaleti Senatosu tarafından onaylanmış, kurumun uygun fonlardan desteklenmesi yönünde Mütevelli Heyeti'ne yetki verilmiştir. 5 Mayıs 1895 (9 Zilkade 1312) tarihinde de Osmanlı Devleti tarafından emr-i âli ile mevcudiyeti tasdik edilmiştir²⁷⁰. İstanbul'daki Amerikan Konsolosu'nun aracılığı ile Osmanlı hükümeti tarafından 1899 yılında bir ferman verilerek okul, bir yüksekokul (Âli) olmasa bile bir Amerikan okulu olarak resmen kabul edilmiştir²⁷¹.

Amerikan Board misyonerleri Anadolu Koleji'ni Osmanlı hükümetinden herhangi bir resmî izin alma gereği duymadan faaliyete geçirmişler ve kuruluşundan ancak bir kaç sene sonra okul için ruhsat istemeye başlamışlardır. Osmanlı hükümeti de misyonerlerin bu kayıtsızlığına karşı, Merzifon'da Amerikan misyonerleri tarafından açılan eğitim kurumlarının ruhsat alma işlemlerine gerektiği kadar ilgi göstermemiştir. Bunda yerel yönetimlerin hükümet merkezine bilgi verme yönünde fazla istekli olmamalarının büyük etkisi olmuştur. Ne zaman ki Amerikan Sefareti, Merzifon Anadolu Koleji'nin Osmanlı hükümeti tarafından resmen tanınması için başvuruda bulunmuş, o zaman buradaki Amerikan Protestan misyonerlerinin faaliyetleri ve açtıkları kurumlar hükümetin ilgi alanına girmiş ve konuyla yakından ilgilenilmeye başlanmıştır.

3.4.3. Sağlık Alanındaki Faaliyetler

Misyonerler arasında Anadolu Koleji bünyesinde yürütülen eğitim faaliyetlerine 1889 yılından itibaren sağlık alanında da yürütülecek faaliyetlerin ilâve edilmesi fikri yerleşmeye başlamıştır. Bu fikrin neticesinde Anadolu Koleji bünyesinde büyük bir tıbbî bölüm oluşturulmuştur. Bu bölüm geniş bir hastane ve bir hemşire okulu etrafında teşkilâtlandırılmış ve idareleri Amerikalı doktorların denetimine bırakılmıştır. Ayrıca birçok yerli yardımcılardan da yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu alanda çalışmalar başladığı andan itibaren ülkenin birçok yerinden, sadece Ermeniler değil Türkler ve başka azınlık gruplardan insanlar tedavi görmek için Merzifon'a gelmeye başlamışlardır. Burada sağlık alanında verilen hizmetler

²⁷⁰ Alan, a.g.tz., s. 255.

²⁷¹ Kocabaşoğlu, (2000), a.g.e., s. 193-194

sonucunda, başka hiçbir şekilde elde edilemeyecek derecede insanlar üzerinde etki bırakılmaya başlanmıştır. O zamana kadar Türklerin kalbine nüfuz edemeyen misyonerler, bu alandaki hizmetlerle bunu başarmışlar, hasta olduklarında Merzifon'daki misyoner hastanesinde tedavi olabileceklerini benimsetmişlerdir²⁷².

Board misyonerleri, faaliyetlere başladıkları her yerde tıbbî bakım ve yardım alanındaki çalışmalarına büyük önem vermişlerdir. Farklı zamanlarda bazı misyoner istasyonları doktor, klinik ve hastane ile donatılmış, halkı etkilemek için o zamana kadar uygulanan yöntemlerden farklı bir alanda insanlar etki altına alınmaya çalışılmıştır. Bu alandaki ilk çalışmalar Antep, Talas, Mardin ve Van'da başlatılmış ve buralarda birer hastane kurulmasıyla bu çalışmalar desteklenmiştir. Daha sonra bu çalışmalar İstanbul, Sivas, Harput ve Diyarbakır'a da yayılmıştır. Merzifon da bunlar arasında yer almıştır. Diğer bütün alanlarda olduğu gibi tıbbî alanda başlatılan çalışmaların arkasında da dinî düşünce hâkim unsur olmuştur. Amerikan Board misyonerleri tarafından sağlık alanında başlatılan çalışmalar, İsa bir tıbbî misyonerdir²⁷³ düşüncesi çerçevesinde geliştirilmiştir.

Amerikan Board misyonerleri sağlık alanındaki çalışmalarda öncelikle geçici tıbbî müdahalelerin yapılacağı ve özellikle de dışarıdan gelen hastalara gerekli ilâçların yazılabileceği dispanserlerin kurulmasına büyük önem vermişlerdir. Ayrıca açılan bu yerlerde kullanılacak tıbbî malzemelerin Boston'daki merkezden temin edilmesi de üzerinde titizlikle durulan bir başka konu olmuştur. Malzemelerin Amerika'dan getirilmesinin en büyük sebebini, Türk ilâç depolarında ülkedeki Amerikan hastanelerinde kullanmak, hatta kendi dispanserlerini kurmak ve hizmete sunmak için gerekli saf-halis ilâçları bulmanın oldukça zor olması teşkil etmiştir. Ayrıca misyonerler buralardan temin edilebilecek malzemelerin her yönden güvenilir olabileceğinden de daima şüphe duymuşlardır. Bunlardan dolayı, bütün sağlık malzemesi ihtiyacının Boston'daki merkezden temin edilmesine büyük önem verilmiştir. Ayrıca birçok yerli eczacı, bu malzemelerin güvenilir bir şekilde yerine ulaştırılmasını ve kullanılmasını sağlamak amacıyla, çağın gereklerine göre eğitime başlanmıştır. Amerikan Board'un sağlık hizmetlerinin ilk adımı olarak

---

²⁷² Curtis, a.g.e., s. 17-18

²⁷³ Alan, a.g.tz., s. 286.

kurduğu bu dispanserler, genellikle insanların sağlık ve yaşamları için hastaneler kadar değerli olmuşlar ve her hastanenin gerekli birer parçası olarak kabul görmüşlerdir²⁷⁴.

Dinî faaliyetler, anaokulu, ilkokullar, yüksekokul ve kolej şeklinde sistematik bir şekilde ilerleyen Board misyonerliğinde daha geniş bir kitleye hitap edilmesi için sağlık alanındaki faaliyetlere girişilmeliydi. Bu aşamadan sonra misyonerler, bütün idaresi Anadolu Koleji öğretmenlerinden Prof. Tomayan'ın İsviçreli eşi Bayan Tomayan ve Ermenilere verilmesi düşünülen Anadolu Koleji'ne bağlı olarak açılacak bir hastane projesi üzerine anlaşmışlardır. Bayan Tomayan, 1880'li yılların sonlarına doğru bu hastane projesi için Merzifon Protestan Kilisesi adına yardım toplamak amacıyla Avrupa'ya gitmiştir²⁷⁵.

İngiltere'den 200 Pound civarında bir yardım toplayarak dönen Bayan Tomayan misyonerlerle karar verilen hastane projesinden ayrı olarak, 1890 yılını 1891 yılına bağlayan yılbaşı günü küçük bir hastaneyi, kiraladıkları bir mekânda faaliyete geçirmişlerdir. Ayrı bir hastane çalışması misyonerler arasında bir bunalıma sebep olmuştur. Bu çalışmaların Merzifon halkı arasında büyük ilgi görmesinden dolayı 40 liradan fazla bir bağış da halktan toplanmıştır. Hastane ilk açıldığında günde beş altı civarında hasta tedavi edilmeye başlanmış, burada verilen hizmetler şehrin doktoru tarafından yürütülmüştür²⁷⁶.

Anadolu Koleji'ne bağlı olarak faaliyete geçirilmesi düşünülen hastane için ilk adımlar bu şekilde büyük bir bunalım içinde atılmışsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fakat bu duruma rağmen misyonerler sağlık alanında verilecek hizmetler için kararlı adımlar atmaktan da vazgeçmemişlerdir²⁷⁶.

Ancak hastane konusunda 1896 yılında Prof. J. Rendel Harris ve eşinin ziyaretine kadar da herhangi bir olumlu gelişme de olmamıştır. Bu ziyaret esnasında Harris ve eşi istasyonda sağlık alanında faaliyetlerin sürdürülmesi için bir hastaneye ihtiyaç olduğunu görmüş ve İngiliz bir hemşire olan Miss Josephine Taylor'un buraya gelmesine vesile olmuşlardır. Hemşire, 1898 yılı Ocak ayında Merzifon'a

²⁷⁴ Curtis, a.g.e., s. 20

²⁷⁵ Alan, a.g.tz., s. 287.

²⁷⁶ a.g.tz., s. 289

gelmiş ve faaliyetlerine başlamıştır. Miss Taylor'un ücreti İngiltere'deki yardımsever Hıristiyanlar tarafından karşılanmıştır. Taylor misyoner grubu ve okul öğrencileri için bir dispanser, misyoner arazisine yakın bir evde dört yataklı bir hastane koğuşu açmıştır. Şehrin Ermeni doktoru uzun süre hastaların tedavisiyle ilgilenmiştir. Miss Taylor, dispanserde zaman zaman oldukça kalabalık hastalara bakmak zorunda kalmıştır²⁷⁷.

Yapılan çalışmalar sonucunda Merzifon'da bir Amerikalı doktorun gerekli olduğu kanaati oluşmuş ve misyonerler bu yöndeki taleplerini Batı Türkiye Misyonu'nun Yüksek Komitesi'ne bildirmişlerdir²⁷⁸.

Bu talebi karşılamak için Amerikan Board tarafından Dr. Carrington Merzifon istasyonuna doktor olarak gönderilmiştir. Carrington, Philadelphia'da eğitimini tamamladıktan sonra doktor olarak Merzifon'a gelmiş ve burada, tıbbî alandaki çalışmalara duyulan büyük ihtiyacı karşılayabilmek için Batı Türkiye Misyonu içerisinde verilen en düşük maaşla eş ve bir çocuğu ile beraber çalışmaya başlamıştır. İlk adım olarak, misyoner arazisi üzerine on beş yataklı küçük bir hastane inşa edilmiş ve Merzifon'da Amerikan Board misyonerlerinin eğitimi altında bulunan yaklaşık beş yüz öğrencinin sağlığıyla ilgilenilmiştir. İlerleyen günlerde bazen günde yüz hastanın tedavisiyle ilgilenecek kadar çalışmalar ilerlemiştir. Hemen her gün cerrahî müdahale yapması gereken durumlar dahi ortaya çıkmıştır. Bütün bu çalışmalarda İngiliz hemşire Miss Taylor'un oldukça büyük yardımları görülmüştür. Daha sonra hemşire Miss Baldwin de bu çalışmalara yardım etmek için Merzifon'a gönderilmiştir²⁷⁹.

Anadolu Hastanesi'nin faaliyete geçtiği andan itibaren halka verilen sağlık hizmetinde şöyle gelişme göstermiştir: Ayakta tedavi, hastaneye yatırarak cerrahî ve tıbbî tedavi; şehirde evlere giderek tedavi, fakirlere kısmen paralı kısmen parasız sağlık hizmeti, çevre yerleşim yerlerine tıbbî geziler düzenleyerek halkı sağlık konusunda bilgilendirme, günlük olarak hastanede yatan hastalara okullarda görevli misyonerler ve okul öğrencileri tarafından dinî eğitim verilmesini temin etme ve

---

²⁷⁷ Alan, a.g.tz., s. 290.

²⁷⁸ a.g.tz., s. 290.

²⁷⁹ a.g.tz., s. 290.

hastane bünyesinde daha hastanenin faaliyete geçirildiği andan itibaren açılan Hemşirelik Eğitim Okulu ile eğitilmiş hemşireler yetiştirme. Bu hizmetlerden bir kısmının arzu edilen çabuklukta yapılamaması, bir kısmının da zaman zaman yeterli personel olmaması sebebiyle aksatılmasına rağmen verilen hizmetlerdeki samimiyet ve kalite dolayısıyla her milletten, her dinden insanların ilgisi ve takdiri kazanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bölgede sağlık alanında bazı imkânsızlıklar nedeniyle eksik bıraktığı hizmetlere Amerikan Board misyonerleri tarafından açılan hastane büyük bir katkı sağlamıştır. Bu hizmetler yapılırken de sadece Hıristiyan tebaa ile sınırlı kalmamış, Türklere de bu hizmetten istifade ettirilmiştir. Her ne kadar bu hizmetler amaç itibarıyla Hıristiyanlık dini için yapılmışsa da hastanenin bölge insanının ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerine yaptığı katkı küçümsenmeyecek kadar önemli olmuştur.

Merzifon'un uç-istasyonları ve çevre yerleşim yerleri Sungurlu, İskilip, Kastamonu, Yozgat, Amasya ve Hacıköy'e 1906-1907 dönemi yazında hastanede görevli sağlık personeli tarafından ziyaretler yapılmış ve hijyenin önemi, bazı hastalıklarda uygulanacak pratik müdahale yöntemleri halka anlatılmıştır²⁸⁰. Böylece halkı etkileyebilmek için yeni bir metot geliştirilmiştir.

Hastane, yürüttüğü tıbbî çalışmalar neticesinde bölgede oldukça ün kazanmış ve hastaneye gelen hasta sayısı her geçen gün artmıştır. Hastalar arasında millî ve ırkî bir ayırım yapılmamıştır. Buna rağmen, tıpkı diğer faaliyetlerde olduğu gibi buradaki hizmetlerden faydalanan çoğunluk da azınlıklar olmuşlardır. Fakat bölgedeki Türkler de misyonerler tarafından sunulan bu hizmetten rahat bir şekilde yararlanmışlardır.

---

²⁸⁰ Alan, a.g.tz., s. 303.

IV. BÖLÜM : MERZİFON ANADOLU KOLEJİ İLE MİSYONERLERİNİN ETKİLERİ VE 1892-1893 MERZİFON ERMENİ İSYANI

Merzifon'da Amerikan Board misyonerlerinin yürüttüğü çalışmalar sonucu eğitim faaliyetlerine başlayan Merzifon Anadolu Koleji'nin Merzifon ve Anadolu'da oldukça önemli etkileri olmuştur. Bu etkileri ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan azınlık gruplar, özellikle Ermeniler ve Rumlar üzerinde görülmüştür.

Türkler de misyonerlerin ve Kolejin yürüttüğü faaliyetlerden etkilenmiş ve bu etkiler yaşam tarzlarına yansımıştır. Amerikan Board misyonerlerinin çalışmaları sonucunda ortaya çıkan en önemli gelişme, azınlıkların içinde Osmanlı topraklarında yıllarca barış içerisinde yaşayıp dillerini kendi dilleri, kültürlerini kendi kültürleri gibi benimsedikleri Türklere karşı bir düşmanlığın oluşması şeklinde kendini göstermiştir. Merzifon'da yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin bu yönde etkisi de Ermeniler ve daha sonra da Rumlar arasında görülmeye başlamıştır.

Amerikan misyonerleri yürütülen çalışmalarla insanlara dinî, sosyal ve kültürel alanlarda yeni bir hayat görüşü kazandırmaya çalışmıştır. Verilen eğitimler sonucu insanlar kazandıkları yeteneklerle toplumda ekonomik açıdan kendi kendilerine yeter hale gelmişlerdir. Son aşamada da bütün bu gelişmelere siyasî bir kimlik kazandırılması için çalışmalar yürütülmüş ve azınlıklar misyonerlerce kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti ile karşı karşıya getirilmiştir.

4.1. Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Etkileri

Amerika Board misyonerlerinin faaliyetlerinin sosyo-ekonomik olarak birçok etkisi olmuştur. Bu etkiler sadece Merzifon ile sınırlı kalmamış, çevre bölgelerden ve Anadolu'nun birçok yerinden buraya gelen insanlara sunulan hizmetlerle bu etki daha geniş alanlara yayılmıştır.

Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon istasyonunda yürüttüğü eğitim çalışmaları doğrudan azınlıklara yönelik olmuştur. Bunu misyonerler tarafından açılan okullara devam eden öğrencilerin mensup olduğu milliyetlerin incelenmesiyle açık bir şekilde görmek mümkündür. Böyle olunca da Osmanlı devletinin genelinde

yürütülen faaliyetlerde etki altına alınanların azınlıklar olması kuralı Merzifon'da da bozulmamış ve en büyük etki Ermeniler ve Rumlar üzerinde sağlanmıştır²⁸¹.

Misyonerlik hareketi bütün Osmanlı Devletinde ve tatbikî Merzifon'da ilk başlarda Hıristiyanlığı yaymak için başlatılmıştır. Bu manada misyonerliğin amacı, kuvvetli bir Hıristiyan topluluğu kurmak, Hıristiyanlığı bu dinden olmayanlara telkin etmek, İncil'i bilmeyenlere öğretmek olarak belirlenmiştir. Böyle olunca da gittikleri her yerde kiliselerini kurmuşlar, bu kiliseler etrafında halkı dinlerine davet etmişlerdir²⁸². Amerikan Board misyonerlerinin de amacı bu doğrultuda öncelikli olarak Hıristiyanlık dinini ve Protestanlık öğretisini yaymak olmuştur. Müslümanların misyonerlerin faaliyetlerine oldukça az ilgi duymalarından dolayı, Merzifon'da dinî alanda yürütülen faaliyetlerde Müslüman cemaatin Protestanlığa kazanılmasına yönelik doğrudan ve sistematik bir çalışma yapılamamıştır²⁸³. Bu yüzden misyonerler bütün gayretlerini azınlık gruplara, özellikle Ermenilere ve Rumlara yöneltmiştir.

Amerikan Board misyonerleri Merzifon'da ilk olarak 1853 yılında bir Protestan kilisesi kurmuşlardır. Bu kilise etrafında yürütülen dinî faaliyetler çerçevesinde Merzifon ve buraya bağlı uç-istasyonlarda bir Protestan topluluğu oluşturmuşlardır. Osmanlı Devletinde bir Protestan cemaatinin oluşturulması da 19. yüzyılın ilk yansında İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin faaliyetleri sonucunda²⁸⁴ gerçekleştirilmiştir.

Protestan kilisesi Merzifon'da 1853 yılında ilk kurulduğunda on iki üye ile çalışmalarına başlamış ve üye sayısı her geçen yıl artarak devam etmiştir. Sonunda Merzifon istasyonunda da bir Protestan cemaati oluşturularak, Protestanlık mezhebi azınlıklar arasında popüler hale getirilmiştir. Ermeniler ilk başlarda bu mezhebe karşı oldukça ilgi göstermişlerdir. Misyonerler 1870'li yılların ortalarından itibaren de Protestanlığı yaymak için Rumlara verdikleri önemi artırmaya başlamışlar. Bu gelişmenin yaşanmasında en büyük etken aynı yıllarda Rusya tarafından Osmanlı

²⁸¹ Alan, a.g.tz., s. 313.

²⁸² İlknur Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ocak Yayınları, Ankara 1993, s. 184.

²⁸³ a.g.tz., s. 313.

²⁸⁴ Bozkurt, a.g.e., s. 178

Devleti'nin Ortodoks tebaası üzerinde korumacılık siyasetini artırma girişimleri olmuştur. Diğer bir ifade ile Amerikan Board, Rusya ile gizli bir mücadele içerisine girmiştir. Misyonerler Rumlar arasında 20. yüzyılın başlarına kadar Ermeniler arasında sağladıkları başarılar kadar bir başarıya ulaşamamıştır.

Misyonerle tarafından yürütülen dinî çalışmalar ise; kilise içerisinde düzenli toplantılar yapılması, bu toplantılarda insanlara Protestanlık ve Hıristiyanlık üzerine dersler verilmesi, her Pazar düzenli olarak cemaatin kilise bünyesinde toplanmasına ve vaazlar verilmesine önem verilmesi, kadın misyonerlerce Hıristiyan kadınlara doğrudan evlerine giderek İncil ve Protestanlık üzerine telkinler yapılması şeklinde olmuştur. Ayrıca Merzifon'daki kilise üyelerinin planlı bir şekilde eğitilmesi bu çerçevede vaizlerin eğitim ve gelişiminin sağlanması yollarıyla Hıristiyanlığın prensiplerinin ve Protestanlık öğretisinin halka aktarılmaya çalışılmıştır.

Pazar toplantılarında kilise cemaatine sunulan hizmetlerde genelde azınlık grupların ana dilleri kullanılmaya çalışılmıştır. Azınlıkların çoğu, Türkler ile birlikte yaşamalarının verdiği huzur sonucu olsa gerek, kendi ana dillerini unuttukları için toplantılarda ilk başlarda Türkçe ağırlıklı dil olarak kullanılmıştır. Zamanla azınlık gruplara misyoner okullarında ana dillerinin öğretilmesiyle, kendi dillerinde dua edilmeye başlanmıştır. Sadece okullar değil, kilisedeki dinî hizmetler de azınlıkların kendi ana dillerini geliştirmek için kullanılan bir araç olmuştur²⁸⁵.

Misyonerleri, dinî çalışmalarını bu alanda basılmış kitap ve risalelerin satışlarıyla desteklemişler ve Hıristiyan azınlıklar arasında dinî yayınlara gösterilen ilgide büyük bir ilerleme kaydetmişlerdir. Bu çalışmalar sırasında Amerikan Board'a bağlı sahafların Osmanlı Devletinde dolaşarak İncil satışları devlet aleyhine olmasından dolayı engellenmiştir. Bu engellemeler üzerine İngiliz ve Amerikan hükümetleri İstanbul'daki Sefaretleri aracılığıyla bu yasağın İncil Cemiyeti'nin ticarî işine sekte vurduğunu iddia etmişlerdir. Aslında misyonerlere Osmanlı hükümetinin izniyle şehirlerin herhangi bir mahallinde İncil satabilmelerine izin verilmiş olmasına rağmen İncil veya dinî yayın satma bahanesiyle Hınçak kıyafetine girmiş kimliği belirsiz şahısların köy köy dolaşmaları asayiş açısından zararlı görüldüğü için bu

---

²⁸⁵ Alan, a.g.tz., s. 314

kararın gerekli olduğu Osmanlı Devleti tarafından Sefaretlere bildirilmiştir. Ancak Amerikan sefaretini iki devlet arasındaki anlaşmalar gereğince bu kararın haksız olduğunu bir nota ile bildirmiş, Osmanlı Devleti de esasında bu sahafların Osmanlı vatandaşı oldukları için Amerikan hükümetinin müdahale hakkı olmadığını Hariciye Nezareti aracılığı ile Sefaretlere tebliğ etmiştir²⁸⁶.

Yürütülen dinî çalışmalarda bölge halkını etki altına almak için Merzifon Protestan Kilisesi aracılığıyla izlenen diğer bir yol da yardım cemiyetleri kurmak olmuştur. Bu cemiyetlerle insanları içinde buldukları zor durumdan kurtulmalarına yardım etmek yoluyla Protestanlığa kazandırmaya ve insanlar arasında misyonerliğe ve misyonerlere olan sempatiyi artırmaya çalışmışlardır. Amerikan Board misyonerleri tarafından kurulan yardım cemiyetlerinin gelişimi ve bölgedeki etkilerinden bahsedecek olursak.

Merzifon'da ilk misyoner yardım cemiyeti 1881 yılında kurulmuştur. 1881 yılının sonbaharında iki yerli Hıristiyan'ın Amerikan Board misyonerlerinden birine gelerek dinî yönden doğru yolda olmayan inançsız gençler için bir toplantı düzenlenmesini istemelerinin bir neticesi olarak bu cemiyet ortaya çıkmıştır.²⁸⁷ Bu istek misyonerler tarafından kabul görmüştür. Böyle bir toplantıyı yaparken misyonerler, kendilerine önerilen düşüncenin haricinde, halk arasındaki etkilerini artırmak için yardımsever bir amaç peşinde koşmayı da arzulamışlar ve bu yolla Merzifon'da yeni açılan Harbinger Yüksek Okulu'na sürekli öğrenci girişini sağlamak için çalışmaya karar vermişlerdir. Bu kapsamda Kapıkaya dağlarından bir erkek çocuk, misyonerlerin yardımıyla eğitim görmesi için okula yerleştirilmiştir.

Dinî inançları kuvvetlendirme toplantıları başlatılmış ve kış boyunca bu toplantılar şehirdeki Hıristiyanlar arasında ilgi odağı olmuştur. Yeni yıl gecesinde birkaç kişiyle düzenlenen toplantının sonucunda Genç İnsanlar Yardımlaşma Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet için bir tüzük kabul edilmiş; bir başkan, misyonerlerden bir temsilci, sekreter ve veznedardan oluşan yedi kişilik bir idarî komite kurulmuştur. Her üye, cemiyete belli bir oranda malî katkıda bulunma ve haftada veznedara 10 para ödeme ile yükümlü tutulmuştur.

²⁸⁶ Alan, a.g.tz., s. 315

²⁸⁷ a.g.tz., s. 315

Her Pazar sabahı yapılan dua ve vaaz toplantısının hemen ardından ismi okunan her üyenin kalkıp kendi haftalık payını veznedara vermesi planlanmıştır. Bu yolla haftalık ödenmesi gereken paranın, herhangi bir güçlük yaşanmadan toplanması amaçlanmıştır. Cemiyetin tüzüğüne göre payını ödemeyen yada ödeyemeyen üyelerin, üyelik hakkını kaybetmesi kararlaştırılmıştır. Bu karara rağmen cemiyet ilerleyen günlerde üye kaybına uğramamış, 1882 yılında Merzifon'dan ayrılan bir üye hariç, hiç birinin üyelik kaydı silinmemiştir. Cemiyetin üye sayısı ve doğal olarak ta toplanan para miktarı her geçen gün hızla artmıştır.

Cemiyetin Merzifon'daki Hıristiyan halk üzerindeki en büyük etkisi yardım amaçlı toplanan paraların kısa bir süre içerisinde kullanılması yoluyla olmuştur. Cemiyetin ilk kurulduğu yıllarda toplanan paralarla Yüksekokulda bir öğrenciye ayda 50 kuruş yardım yapılmaya başlanmış, Protestan Kilisesi bünyesindeki İlkokulda bir dul kadının ileride yüksekokula da gönderme fikrinde olduğu bir erkek çocuğuna malî yardım yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca toplanan bu paralarla çingeneler arasında kurulan bir okulda çingenelere okumayı ve basit İncil bilgilerini öğretmekle görevlendirilen bir öğretmene ayda 75 kuruş ödeme yapılmaya başlanmıştır. Yine toplanan bu paralar, sonradan Hıristiyan olduğunu açıklayan bir Hıristiyan Türk'e bile yardım amaçlı kullanılmıştır²⁸⁸.

Cemiyetin halk arasındaki bir diğer etkisi de açılan bir anaokulu marifetiyle olmuştur. Okul, sakinlerinin çoğunluğu Hıristiyan olan bir mahallede açılmıştır. Üç gün içerisinde okula otuz öğrenci kaydedilmiştir. İlerleyen günlerde okula öğrenci akışı devam etmiştir. Okulun yıllık harcaması 14 Lira olmakla birlikte bu paranın yarısını Amerikan Board, yansını da cemiyet karşılamıştır. Ayrıca Protestan İlkokulu yanında açtıkları ikinci bir anaokulunu cemiyet malî yönden başka bir yerden yardım almadan tamamen kendisi desteklemeye başlamıştır²⁸⁹.

Cemiyetin Merzifon ve civarında ziyaretler düzenleyerek yürüttüğü dinî çalışmalarına yeni bir faaliyet eklemiştir. Bu faaliyetin verimliliğini artırmak için cemiyet ile ilişkili olarak bir ziyaret komitesi seçilmiştir. Bu komite ev ev dolaşarak ziyaretlerde bulunmak ve pazarlarda ve sokaklarda halkla ilişki kurmak için

²⁸⁸ Alan, a.g.tz., s. 316

²⁸⁹ a.g.tz., s. 316

görevlendirilmiştir. Ziyaret komitesi, aylık bir toplantı yapmak ve bu toplantıda birbirlerinin deneyimlerini dinlemekle yükümlü tutulmuşlardır.

Faaliyetlerde takip edilen diğer bir yöntem ise, yine büyük oranda Cemiyet üyeleri tarafından yönlendirilecek şekilde gönüllü çalışanlar tarafından insanlara kendi evlerinde dersler verilmesi olmuştur. Gönüllüler günde bir saatlerini kızlara ve evli bayanlara okuma ve yazma öğretmek için ayırmışlardır. Kadınlar arasında etkili olan yardım çalışması, düzenli olarak ayda bir anneler toplantısı düzenlenmeye başlanması olmuştur. Bu toplantılar sırasında anneler, çocuklarına dua etmeyi nasıl öğretecekleri yönünde eğitime başlanmışlardır. Bu çalışma misyonerlerin bölgedeki kadınlar ve bunlar aracılığıyla da aileler üzerinde oldukça olumlu sonuçlar almalarını sağlamıştır.

Diğer bir taraftan Pazar günleri şehre gelen misafirlerin konaklama yerleri olan hanların ziyaret edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu yolla burada konaklayan insanların araştırılıp soruşturulması ve yabancı olanların bulunarak Protestan Kilisesi'ne davet edilmesi sağlanmıştır. Bu yolla Cemiyetin faaliyet sınırları, sadece Merzifon ile sınırlı tutulmayıp genişletilmeye çalışılmıştır. Bu işle ilgilenmesi için cemiyet tarafından iki kişilik özel bir komite oluşturulmuştur. İki kişiden oluşan başka bir komite de cemiyete yeni katılanların kendilerini yabancı hissetmemeleri için onlarla ilgilenmek üzere görevlendirilmişlerdir. Bütün bu çalışmalar bölge halkının Protestanlığa ve misyonerlere karşı yaklaşmasında oldukça olumlu etkiler yapmıştır²⁹⁰.

Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon istasyonunda halkın üzerindeki etkilerini artırmak için 1883 yılında ikinci cemiyeti kurmuşlardır. 1883 yılı içerisinde istasyonda dinî alanda bazı köklü adımların atılması kararlaştırılmış ve bu karar çerçevesinde Pontus Protestan Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin yerli vaizler, misyonerler, öğretmenler ve Hıristiyan halk arasından seçilen üyelerden oluşturulması karara bağlanmıştır. Cemiyetin kuruluş amacı, istasyonun sınırları içinde yaşayan misyonerler tarafından yürütülen çalışmaların idare edilmesi olarak açıklanmıştır.

---

²⁹⁰ Alan, a.g.tz., s. 317.

Cemiyetin ilk toplantısı sonbahar ayında yapılmıştır. Cemiyetin ikinci toplantısı üç gün sürmüştür. Misyonerlerin isteği doğrultusunda Ermeni asıllı Tomayan tarafından büyük bir birlik ruhu içerisinde idare edilen toplantıda Merzifon'a bağlı uç-istasyonların bütçeleri, bölgede yürütülen çalışmalar tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda, hem misyonerlerden hem de yerli Hristiyanlardan yürütülecek çalışmalar adına oldukça güzel fikirler ortaya çıkmıştır²⁹¹. Cemiyetin üçüncü toplantısı da çok verimli olmuştur. Bu toplantıda istasyonun bütün raporları gözden geçirilmiş ve 1886 yılının bütçesi oluşturulmuştur²⁹². Cemiyetin daha sonraki yürüttüğü çalışmalar da bu mahiyette olmuştur. Amerikan Board misyonerleri tarafından istasyon sınırları içerisinde yürütülen çalışmaların bölge halkı üzerindeki etkilerinin nasıl artırılacağı konusunda olumlu fikirler üretilmiş ve uygulamaya konmuştur.

Genç Hristiyanlar Birliği de Merzifon istasyonunda yaptığı çalışmalarla Amerikan Board misyonerlerinin çalışmalarına yardımlarda bulunmuşlardır. Bazı dönemlerde cemiyet, Merzifon'daki okullarda eğitim gören öğrencilerin yardıma muhtaç olanlarının masraflarını karşılamıştır. Yüksekokulun yeni faaliyete geçirildiği yıllarda iki öğrencinin bütün masraflarını, üç öğrencinin de masraflarının yarısını karşılamayı üzerine almıştır. Cemaat okulunda ise iki öğrenciye malî destek vermiştir. Bu öğrencilerden bir tanesi ilerde dinî eğitimine devam etme isteğinde olan bir çingenedir. Ayrıca çingenelerin kış aylarında birlikte olduğu dönemde, yüz elli öğrenciye eğitim veren bir okulun da idaresini üstlenmiştir. Bu cemiyetin üyeleri Merzifon'da yürütülen çalışmalara ilâve olarak uç-istasyonlardan Amasya ve Vezirköprü'de çok başarılı bir kurs çalışması yürütmüşlerdir²⁹³.

Amerikan Board misyonerlerinin oluşturduğu Kilise Kadınları'nın yaptığı yardımlarda sağlan etkiye katkıda bulunmuştur. Bu kadınlar grubu öğrencilerin arasından seçtikleri birine yardım etmeyi gelenek haline getirmişlerdir. Ayrıca okullarda günlük İncil çalışmalarının sürdürülmesine de yardım etmişlerdir. Öğrencilere yardım etme amacı çerçevesinde Cuma öğleden sonraları Yatılı Kızlar Okulu'nda fakirlere yardım için bir araya gelerek tüm zamanlarını dikiş dikmeye

---

²⁹¹ Alan, a.g.tz., s. 318.

²⁹² a.g.tz., s. 318.

²⁹³ a.g.tz., s. 319.

ayırılmışlardır. Böylece bu çalışma ile bir yandan öğrencilere el işlerinde oldukça iyi bir beceri kazandırılırken diğer yandan da buradaki çalışmaların ürünü olarak ortaya çıkarılan parçalar yıl sonunda satılmış ve sağlanın paranın içinden kullanılan malzemelerin parası alındıktan sonra geri kalan kısım ihtiyacı olan öğrencilere yardım olarak verilmiştir²⁹⁴.

Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon'da açtıkları okullarda izledikleri eğitim politikaları da insanlar arasında Hıristiyanlığı yaymada ve öğretilerine taraftar kazanmada çok etkili olmuştur. Misyonerler tarafından okullara devam eden öğrencilerin dinî eğitimine büyük önem verilmiş, her sabah eğitime dinî ayinler ile başlanmış, öğrencilerin kiliseye üye olması teşvik edilmiştir. Hatta kilise üyesi öğrencilerin misyonerlerin eğitim kurumlarına girmesine daha sıcak bakılmıştır. Ruhban Okulu'na öğrenci alım kuralları incelendiğinde kilise üyesi öğrencilerin okula girmesine öncelik verildiği, bu şartı sağlayan öğrenciler için bazen okulun öğrenci kabul şartlarına bile uyulmadığı görülmüştür. Öğrencilerin okula kabulü sırasında geldikleri yerleşim yerlerinin bağlı olduğu misyoner istasyonlarından getirecekleri tavsiye mektubunun esas alınması da, bu amaca hizmet eden bir uygulama olarak kabul edilebilir²⁹⁵.

Misyonerler tarafından sağlık alanında verilen hizmetlerle dinî alanda halk üzerindeki büyük etki sağlanmaya çalışılmıştır. Anadolu Koleji bünyesinde kurulan Anadolu Hastanesi sadece Merzifon'dan değil Anadolu'nun diğer yerlerinden gelen hastalara da hizmet vermiştir. Böyle olunca da hizmet sahası Merzifon ile sınırlı kalmayan hastanenin etki sahası da bu oranda geniş olmuştur. Hastanede tedavi gören, özellikle de yatarak tedavi gören hastalara, ruhî yönden en zayıf oldukları bir dönemde dinî telkinler yoluyla Protestanlık mezhebi aşılınmaya çalışılmış, Allah'a kendilerini yakın hissedebilmeleri için bu öğreti bir yol olarak gösterilmiştir.

Merzifon'da etkili çalışmaların yapıldığı başka bir alan da misyonerlerin yaşlı ve fakir kadınları korumak üzere kurduktan Yaşlılar Evi olmuştur. Bu amaç için bir ev kiralanmış ve iki kişi de buradaki hizmetleri yürütmek amacıyla tutulmuştur. Buradaki hizmetler de yine azınlıklara yönelik olmuştur. Bunun en güzel örneği 1915

---

²⁹⁴ Alan, a.g.tz., s. 319.

²⁹⁵ a.g.tz., s. 319.

yılında yaşanan tehcir olayında görülmüştür. Yolda güçlük çıkaracakları düşünülen yaşlı Ermeni kadınları bu eve gönderilmişlerdir. Anadolu Koleji müdürü George E. White, tehcirden sonra sonbahar ve kış boyunca her Pazar günü oraya giderek dinî ayinler yapmıştır. Kolejin bir Rus öğrencisi de ona çalışmalarında yardımcı olmuştur. Yine Yatılı Kızlar Okulu'ndan bir bayan öğretmen de sık sık bu eve giderek oradaki yaşlılarla sıcak ve yakın ilişkiler kurarak, ihtiyaç duydukları zaman onlara bir şekilde yardım etmeye çalışmıştır²⁹⁶.

Bütün dini çalışmaların aslında en büyük amacı, üzerinde himaye hakkı talep edilebilecek bir Protestan cemaat ortaya çıkarmak olmuştur. Bilindiği üzere, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti parçalanırken ön plana çıkardıkları konu, azınlıklara her bakımdan destek olmak ve bu yolla Osmanlı toplumu ve yönetimi üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda etkin bir politika izleyebilmektir. Bunun yolunun da Osmanlı tebaasını oluşturan azınlık gruplarının kendi taraflarına çekilmesinden geçtiğinin farkındadırlar. Bu düşünceyle Fransızlar Katolikleri, Ruslar Ortodoksları, İngilizler de Protestanları kendi himayeleri altına almak için çalışmalara başlamışlardır. Ancak Osmanlı Devleti bünyesinde Protestan cemaati olmadığı için İngiliz misyonerler böyle bir topluluk yaratmak için çalışmalara başlamış, daha sonraki yıllarda da Amerikan misyonerleri bunlara katılmıştır. Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon'da dinî alanda yürüttükleri çalışmalar, Osmanlı Devleti genelinde bu amaçla yürüttükleri faaliyetlerin bir parçasını oluşturmuş ve bölgede Hıristiyan azınlıklar arasında yürütülen dinî çalışmalarla, bir Protestan cemaatinin varlığından söz edilir hale gelmiştir.

Merzifon'da yürütülen çalışmalarla Amerikan Board misyonerlerinin ortaya çıkardığı Protestan Cemaati zamanla vergi, cizye ve diğer işlerinin kocabaşları (vekil/önder) aracılığıyla yürütülmesini isteyecek kadar büyümüştür. Normalde Merzifon kasabasında ikamet eden Protestan cemaatinin senelik vergi, cizye ve diğer işleri Ermeni milleti tarafından tahsil edilmektedir. Protestan cemaatinin zamanla büyümesi ile bir süre sonra vergi toplama işinde bazı haksızlıklar yapılmaya başlamıştır. Protestan olmayan Ermenilerden 42'şer kuruş vergi alınırken, Protestan Ermeni ailelerinden seksener kuruş alınmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Protestan

---

²⁹⁶ Alan, a.g.tz., s. 320.

Ermeni cemaati Osmanlı hükümetinden yıllık vergi ile diğer işlemlerinin Ermeni milleti idaresinden ayrılmasını ve Merzifon'da ikamet eden Protestan cemaati vekili/kocabaşı Saatçioğlu Serviye tarafından yürütülmesini istemişlerdir. Burada ilginç olan nokta hükümetin, sadece Protestan Ermeni cemaatinin değil, Anadolu Koleji'nin de yıllık ödediği vergi ve cizyenin idaresini de yine Ermeni milletine vermiş olmasıdır²⁹⁷.

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan azınlıkların, kendi cemaat okulları haricinde başka okullara meyletmemişlerdir²⁹⁸. Ancak, misyonerlerin yoğun bir şekilde başlattıkları eğitim faaliyetleri ile bu tutum kırılmıştır. Misyonerlerin açtıkları okullara en büyük talep, misyonerlerin de etkisiyle, öncelikli olarak azınlıklardan gelmiştir. Amerikan Board'un açtığı okullar için de yine aynı durum söz konusu olmuştur. Böyle olunca da Merzifon'daki Board eğitim kurumlarını yine çoğunlukla Ermeniler ve Rumlar talep etmiş ve azınlıklar üzerinde en büyük etkiye sahip eğitim alanı ortaya çıkmıştır. İlk başlarda Protestan Kilisesi bünyesinde açılan ilkokuldan, Anadolu Koleji'ne kadar devam eden öğrencilerin çoğunluğu bu iki azınlık grubundan oluşmuştur. Bazı dönemlerde bu eğitim kurumlarına Türklerden de talep olmuştur. Ancak üzerinde daha önceki bölümlerde ayrıntıları ile durulan bazı gelişmeler, bu öğrencilerin eğitimlerini tamamlayamadan okuldan ayrılmalarına sebep olmuştur. Devamına engel teşkil eden sebepler her ne olursa olsun Merzifon'da Amerikan Board eğitiminin ürünü olarak sadece Nureddin H. Pehlivanzade isimli bir Türk öğrenci Anadolu Koleji'nden mezun olabilmıştır²⁹⁹.

Merzifon'da açılan Amerikan Board okullarının en büyük etkisi mezun edilen öğrenciler aracılığı ile olmuştur. Merzifon gibi Anadolu'nun ufak bir kasabasında bu okulların verdiği eğitim sonucu kızlar toplumda üretken bir hale getirilmişlerdir. Türk toplumunda olduğu gibi, Ermeniler ve Rumlar arasında da kadınların eğitimi fazla önemsenmeyen bir konu olması gerçeğine rağmen Amerikan Board misyonerleri Merzifon ve çevresinin bu tutumu kırmıştır. Board'un bu başarısı sadece bölge ile sınırlı kalmamış, faaliyette buldukları bütün diğer yerlerde de aynı başarıya imza atmışlardır.

²⁹⁷ Alan, a.g.tz., s. 322.

²⁹⁸ Vahapoğlu, a.g.e., s. 58.

²⁹⁹ White, a.g.e., s. 74.

Amerikan Board misyonerlerinin okullarından mezun olan, hatta okulda belli bir süre eğitim görüp eğitimini tamamlamadan ayrılan kızlar dâhi, okulda edindikleri bilgi ve görgülerini olduğu gibi ailelerine aktarmışlardır. Misyoner okullarında genç kızların eğitiminde öncelikli olarak; iyi bir ev hanımının, iyi bir ev idaresinin ve iyi bir annenin nasıl olması gerektiği konularına yoğunlaşmıştır. Bu sayede kızlara verilen eğitim, Amerikan Board eğitimini sadece toplumda bir bireyin eğitilmesine yönelik bir sistem olmaktan çıkarmış, bir birey ile bir aileye, aile ile de toplumun geneline nüfuz etme hüviyetini kazandırmıştır.

Yatılı Kızlar Okulu'ndan mezun olan kızlar, yine Amerikan Board'un diğer okullarından mezun olan genç erkekler için iyi eğitimli birer eş adayı olmuşlardır. Ruhban Okulu'ndan mezun olan birçok Protestan din adamı bu kızlarla evlenmişler ve çalışmalarında, hem dinî bilgi hem de ilmî bilgi açısından oldukça yeterli olan eşlerinin büyük yardımlarını görmüşlerdir.

Merzifon Yatılı Kızlar Okulu'ndan mezun olan kızların çoğunluğu, okul sonrasında boş durmamış, dinî veya eğitim alanında çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Çalışma alanları sadece Merzifon istasyonu ve çevresi ile de sınırlı kalmamış, Anadolu'nun her köşesinde hizmet vermişler, dolayısıyla da Amerikan Board misyonerlerinin etkisini toplum genelinde her yere ulaştırmışlardır.

Misyonerlerinin eğitim alanındaki etkisi sadece kızlar üzerinde olmamıştır. Ruhban Okulu'ndan ve Anadolu Koleji'nden mezun olan genç erkekler, aldıkları eğitim sayesinde yürüttükleri çalışmalarla toplumda misyonerleri temsil etmişlerdir. Amerikan Board misyonerleri mezunlarının toplumda daha etkili kullanabilmek için öğrencilerini mezuniyetlerinden sonra yurt dışında eğitimlerine devam etme imkânı sağlamışlardır. Bu yönde en olumlu ve önemli çalışmalar Anadolu Koleji müdürü Mr. Charles C. Tracy tarafından yapılmıştır. Mr. Tracy'nin, Anadolu Koleji mezunu birçok öğrencinin Amerika'ya mastır ve doktora çalışmalarına gönderilmesinde büyük yardımları olmuştur. Bu öğrencilerin çoğu Anadolu'ya geri döndüklerinde de Kolejde hoca olarak çalışmışlardır. Prof. A. T. Dağhyan, V. H. Agopyan, J. J. Manisacıyan, A. G. Sivaslıyan³⁰⁰ bu öğrencilerden sadece bir kaçıdır. Yurt dışına bu

---

³⁰⁰ Stone, a.g.e., s. 189; Tozlu, a.g.e., s. 91.

amaçla giden öğrencilerin bazıları büyük başarılarla da imza atmışlardır. 1908 yılında Mr. George E. White yurt dışında eğitime gönderilen okul öğrencileri için, mezuniyet sonrası Amerikan üniversitelerinde elde ettikleri başarılar güvenilir, gururlanılabilir³⁰¹ ifadesini kullanmıştır.

Başarılı öğrencilerden bir tanesi de, 1910 yılında Anadolu Koleji'nden mezun olduktan sonra Amerika'da lisansüstü eğitim görürken, İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde eğitime hak kazanmış, daha sonra aynı üniversitede öğretim üyeliği kadrosuna kadar yükselmiş ve orada bir öğretim elemanı olarak çalışmaya başlamıştır.

Anadolu Hastanesi, Amerikan Board misyonerleri tarafından Merzifon istasyonunda başlatılan son kurumdur ve büyük bir etki alanı olduğunu ilerleyen yıllarda misyonerlik adına elde edilen neticelerle ispat etmiştir. Hastanede yürütülen çalışmalardan bölgedeki Hıristiyan halk oldukça olumlu etkilenmiştir. Ancak bu çalışmaların en önemli etkisi Müslümanlar üzerinde olmuştur. Daha önceden dinî ve eğitim alanlarında yürütülen misyonerlik faaliyetlerine zaten Hıristiyan halk oldukça ilgi duymuş olmasına rağmen Müslümanlar pek ilgi göstermemişlerdir. Misyoner okullarına ilk başlarda birkaç Müslüman öğrenci katılmış, ancak bazı nedenlerden dolayı daha sonra buradan ayrılmışlardır. Bununla birlikte sağlık alanında yürütülen faaliyetler neticesinde Müslümanların Protestanlara karşı önyargısı yavaş yavaş azalmaya başlamıştır³⁰². Ayrıca Merzifon'da görevli Osmanlı hükümeti yetkilileri de hastaneye karşı sıcak bir tavır içerisine girmişlerdir. Zaman zaman çevrelerindeki hasta insanları tedavi amaçlı buraya yönlendirmişlerdir. Merzifon'da çalışan İyi eğitilmiş bir Rum doktoru da buradaki sağlık görevlileri ve misyonerlere karşı oldukça dost bir tavır içerisine girmiştir. Özellikle Dr. Carrington ile iyi ilişkiler kurmuştur³⁰³.

Sağlık hizmetlerinin yanında misyonerler tarafından hastanenin bütününe yayılan dinî çalışmalar, hastaneyi gerçek bir Protestan/Hıristiyan kurum haline getirmiştir. Hastane Müslümanlar üzerinde dinî alanda doğrudan etki yapmak için

³⁰¹ White, a.g.e., s. 64.

³⁰² Alan, a.g.tz., s. 325.

³⁰³ a.g.tz., s. 325.

diğer faaliyetlere oranla büyük ve etkili bir araç olmuştur. Sağlık açısından hayatî bir güçlük yaşayan bir kimse, milliyeti ve dini ne olursa olsun güvenilir bir doktora başvurma ihtiyacı duymuş ve bunlar arasında Türkler de yer almıştır. Bu yolla Türkler ilk defa Hıristiyanlık ve Protestanlık hakkında bilgi sahibi olmaya başlamışlardır³⁰⁴. Hastanede gördükleri sıcak ilgi sonucunda buradan misyonerlere büyük bir sempati duyarak ayrılan Türkler, çevrelerindeki insanlara onların propagandalarını yapmışlardır³⁰⁵. Her gün Anadolu Koleji üyeleri ve Ruhban Okulu öğrencileri hastanenin koğuşlarında hastalarla görüşmeler yaparak dinî telkinlerde bulunmuşlardır. Hastalardan okuma bilenler zamanlarının çoğunu bu telkinler sonucunda dinî kitapları, özellikle de İncil'i okumaya ayırmışlardır. Okuma yazma bilmeyenler dahi bu hastaların etrafında toplanarak ve onların okuduğu kitapları dinleyerek misyonerlerin dinî telkinlerinin etkisi altında kalmışlardır³⁰⁶.

Anadolu Hastanesi'nin uyguladığı tıbbî yöntemler sayesinde bölgede bazı hastalıkların tedavisinde etkili sonuçlar alınabilmiştir. 1898 yılında Yetimhanede bulunan yaklaşık yüz elli yetim çocuğun yaklaşık dörtte biri Trahoma (göz hastalığı) hastalığına yakalanmıştır. Ancak hastanede görevli sağlık personeli tarafından uygulanan tedavi sonucunda hastalık tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca hastanede uygulanan izolasyon sistemi ile, daha önceden halkı oldukça rahatsız eden ve korkulu rüya olan çiçek hastalığı, kızıl humma gibi salgın hastalıkların önüne geçilmiştir.

Hastanenin en büyük etkisi Merzifon'daki misyoner okullarında eğitim gören öğrenciler üzerinde görülmüştür. Yapılan tıbbî ve cerrahî müdahalelerle Amerikan Board'un eğitimi altında bulunan öğrencilerin sağlık durumları iyileştirilmiştir.³⁰⁷ Öğrencilerin Anadolu'nun dört bir yanından geldiği göz önüne alınırsa etkinin ne kadar geniş bir sahaya yayıldığı tahmin edilebilir. Ayrıca sağlık yönünden öğrencilerdeki bu gelişme, ailelerinin ve yaşadıkları bölgedeki halkın da bu çalışmalara gıpta ile bakmasını sağlamış ve Amerikan Board misyonerlerine olan sempatiyi artırmıştır.

---

³⁰⁴ Alan, a.g.tz., s. 325.

³⁰⁵ a.g.tz., s. 326.

³⁰⁶ a.g.tz., s. 326.

³⁰⁷ a.g.tz., s. 326.

Anadolu Hastanesi'nin bir diğerk etkisi de yine eğitim alanında olmuştur. Bünyesinde bulunan ve dört yıllık ağırlıklı olarak uygulamalı eğitim yaptıran Hemşirelik Yüksek Okulu sayesinde Osmanlı Devleti'nin ilk eğitimli hemşireleri diplomalarını buradan almışlardır³⁰⁸.

Amerikan Board misyonerleri yaşam tarzları, sergiledikleri tavır ve hareketlerle, sürekli halkın önünde olmaları ve halka rehberlik etmeye çalışmaları sebebiyle sadece azınlıklar için değil Türkler için de etkileyici bir unsur olmuşlardır. Bununla birlikte misyonerler tarafından Yatılı Kızlar Okulu ve Anadolu Koleji'ne bir süre için de olsa eğitim almak amacıyla giren Türk öğrencileri bu etkileşimi artırmışlardır. Diğer taraftan yıllarca bir arada huzur içinde yaşamalarının bir neticesi olarak yaşam tarzları, hayat felsefeleri ve kültürleri Türklerle oldukça benzerlik gösteren azınlıklar Amerikan misyonerleri ile etkileşimlerinin etkisiyle dünyaya yeni bir pencereden bakmaya başlamışlardır. Misyonerlerin hedef kitlesini oluşturan azınlıklar, çok hızlı ve etkili bir şekilde misyonerlerin kültürel etkisi altına girmişlerdir. Ancak Türkler arasındaki etki zamana yayılarak yavaş yavaş gerçekleşmiş ve azınlıklara göre etkisi daha az olmuştur.

Amerikan Board misyonerlerinin yürüttüğü eğitim faaliyetlerinde üzerinde durulan en önemli ve birincil nokta kendi kültürlerini yayma düşüncesi olmuştur. Bunda da ilk olarak önceki bölümlerde de izah edilmeye çalışıldığı gibi, kültürün bir unsuru olan dinî anlayışlarını azınlıklar arasında yaymaya çalışmışlardır.

Misyonerlerin üzerinde durdukları ikincil nokta ise kendi dillerini halk arasında yaygınlaştırmaya çalışmalarıdır. Bu amaçla Merzifon'da açtıkları eğitim kurumlarını özellikle de Anadolu Koleji'ni bu amaç doğrultusunda çok iyi kullanmışlardır. Anadolu Koleji'nden önce açılan Ruhban Okulu ve Yatılı Kızlar Okulu'nda öğrencilerin İngilizce bilgilerinin yetersiz olmasından dolayı bazı dönemlerde dersler Türkçe yapılmış, bazı dönemlerde öğrencilerin ana dilleri kullanılmıştır. Bu arada ortak bir dil olarak öğrencilere İngilizce öğretmek için gerekli ortam hazırlanmış ve öğrencilerin iyi derecede İngilizce öğrenmeleri sağlanmıştır. Anadolu Kolejinde ise, daha önceden açılan eğitim kurumları

---

³⁰⁸ Alan, a.g.tz., s. 326.

vasıtasıyla eğitim seviyesi daha yüksek ve daha bilinçli olan öğrenci kitlesinden dolayı okulun eğitim dili İngilizce olarak belirlenmiştir. Eğitim dilinin İngilizce olması, derslerde izlenen kitapların dilinin de İngilizce olmasını gerektirmiş ve haliyle eğitimine devam etmek isteyen öğrencileri bu dili iyi bir seviyede öğrenmeye teşvik etmiştir. İlerleyen yıllarda Anadolu Koleji'ne eğitim görmek için gelen birçok öğrenci amacını, ilerde kendi babalarının ticarî işlerine yardımcı olmak ve babalarından daha başarılı bir ticaret adamı olmak şeklinde belirlediği için, doğal olarak okula geliş amaçları sadece İngilizce öğrenmek olmuştur. Sırf İngilizce öğrenmek için okula gelen öğrencilerin bazıları yeterli derecede İngilizce öğrendikten sonra okuldaki eğitimlerini yarıda bırakıp ayrılmışlardır. Bu öğrenciler eğitimlerini tamamlamasalar bile iyi bir ticaret ve iş adamı olmuşlardır³⁰⁹.

Amerikan Board'un eğitim kurumları azınlıkların dillerinin geliştirilmesi noktasında da çok etkili olmuştur. Osmanlı idaresi altında herhangi bir ayrıma maruz kalmadan Türk halkı ile her yönüyle kaynaşmış olan Ermeni ve Rum azınlıklar bir seviyede kendi dillerini unutarak Türkçeyi günlük dilleri haline getirmişlerdir. Merzifon Ruhban Okulu mezunu olan ve mezun olduğu okul ile Anadolu Koleji'nde misyonerlik adına güzel çalışmalar yapan Rum asıllı Prof. Xenides'in Türkçeyi ana dili olarak öğrenmesi ve Rumca'yı öğrenmek için bir süreliğine Atina'ya eğitim görmeye gitmesi bu alandaki kaynaşmaya örnek olarak gösterilebilir. Diğer bir örnek ise, Amerikan Board misyonerlerinin Ermeniler ve Rumlar arasındaki dinî ayinlerinde cemaatinin çoğunluğunun Türkçeden başka dil bilmemesi sebebiyle vaazların Türkçe yapılmasıdır.

Dil eğitimi ile ilgili 1850'li yılların ortasından itibaren başlatılan bu çalışmalar, 19. yüzyılın sonlarında başarıya ulaşmış ve azınlık grupları ile Türkler arasındaki iletişime büyük bir darbe indirilmiştir. Anadolu Koleji'nde Ermenice ve Rumca öğretilmesine büyük önem verilmiş, hatta bu dil derslerine giren öğretmenlere Türkçe derslerine giren öğretmenlere kıyasla daha yüksek ücretler ödenmiştir.

---

³⁰⁹ Alan, a.g.tz., s. 328

Daha geniş çaplı düşünüldüğünde Amerikan Board misyonerleri Merzifon Anadolu Koleji'nde verdikleri eğitimi, burada eğitim gören öğrencilere yüksek bir hayat standardına ulaşmalarını, öğrencilerin yurt dışına özellikle Amerika ve Avrupa'ya gitmelerini, medenî bir yaşam tarzı edinmelerini, toplumda önemli bir mevki kazanmalarını, devletin idaresinde etkili bir yer elde etmelerini sağlamak için bir araç olarak kullanmışlardır. Bu şekilde öğrenciler sadece Merzifon'da değil, Osmanlı Devletinin diğer yerlerindeki eğitim kurumlarında, toplumda ve devlet sisteminde önemli bir rol elde etmek için sistemli bir yönlendirmeye tabi tutulmuşlardır³¹⁰.

Misyonerler tarafından Robert Koleji ve Anadolu Koleji arasında, buralarda eğitim gören öğrencilerin nitelikleri açısından yapılan bir karşılaştırmada, Robert Koleji öğrencilerinin toplumun üst kademe insanların çocukları, Anadolu Koleji öğrencilerinin ise orta sınıf ailelerinin çocukları olduğu beyan edilmiştir. Azınlıkların orta sınıfının insanlarına Anadolu Koleji aracılığıyla sunulan bu imkânlar, okula olan ilginin artmasının en büyük sebebi olmuştur. Okulda yürütülen eğitim faaliyetlerinin bilgi, teknoloji, beceri ve zamana uygun bir şekilde tasarlanmış olması, okula olan ilginin artmasının bir başka sebebi olmuştur. Bütün bu sebeplere rağmen Ruhban Okulu'ndan mezun olan öğrenciler, okulun kuruluş amacı ve aldıkları eğitim gereği çoğunlukla vaiz yada dinî alanda öğretmen olarak çalışmaya başlamalar ancak Anadolu Koleji mezunlarının hemen hepsi kendilerine iyi bir hayat standartı sağlayacak öğretmenlik, mühendislik, doktorluk, iş adamlığı ve ticaret gibi mesleklerde çalışmaya başlamışlardır. Ayrıca mezun olan öğrencilerin çoğu, Anadolu Koleji'ni bitirdikten sonra daha yüksek seviyede eğitimlerine devam etmek için yurt dışında iyi üniversitelere ve Osmanlı Devletinde yine Amerikan Board tarafından açılan üniversite seviyesindeki kurumlara devam etmişlerdir. Yurt dışında daha üst seviyelerde eğitime devam etme geleneği Ruhban Okulu öğrencileri arasında da oldukça popüler bir düşünce olmuştur. Bu öğrencilerin bir kısmı yurt dışındaki eğitimini tamamladıktan sonra ülkesine geri dönmüş, Amerika ve Avrupa'daki üniversitelerde edindikleri bilgi ve görgüleri kendi halklarına

---

³¹⁰ Halit Ertuğrul, Azınlık ve Yabancı Okulların Türk Toplumuna Etkisi, Nesil Basım Yayın, İstanbul 1998. s. 261.

aktarmışlardır. Ülkelerine döndükten sonra yürüttükleri mesleklerinde hepsi de saygın bir yere sahip olmuşlardır.³¹¹

Eğitim amacıyla Amerika'ya gidip gelen öğrencilerin anlattıklarından, yine eğitim için gidip Amerika'ya yerleşen insanların Merzifon'da bulunan akrabalarına yazdıkları mektuplarda verdikleri bilgilerden ve Amerikan Board misyonerlerinin kendilerine olan olumlu davranışları sebebiyle Merzifon'da yaşayan azınlıklar arasında Amerika'ya gidip orada yaşama yönünde oldukça güçlü bir istek oluşmuştur. İnsanlar Amerika'ya gidip yerleşmek, dolgun ücretli işlerde çalışmak ve daha iyi şartlarda yaşamak için Amerika'ya gitmeye çalışmışlardır. Ancak misyonerlere göre Amerika'ya göç etmek düşüncesiyle hazırlık yapan bu insanlar için en büyük zorluk, oraya gitmek değil, Osmanlı Devletinden çıkmak olarak beyan edilmiştir. Misyonerler, başka bir ülkeye göç etmek isteyen insanların Osmanlı hükümeti yetkililerine ödedikleri vergilerini gittikleri takdirde de ödemeye devam edeceklerini garanti etmedikleri takdirde, hükümetin onlara ülkeden çıkmaları için izin vermediklerini dile getirmişlerdir.³¹²

Anadolu Kolejinde eğitim gören öğrencilerin teşkilatlanmalarına da misyonerler oldukça yardımcı olmuşlardır. Ermeni öğrencileri 1890'lı yıllarda başlattıkları ihtilâl hareketlerini okul bünyesinde kurdukları bir Küçük Ermenistan İhtilâl Komitesi aracılığıyla yürütmüşlerdir. Aynı şekilde 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle birlikte Kolej öğrencileri yine teşkilatlanmaya başlamışlardır. Sultan Abdülhamid'in katı yönetimi 24 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'in ikinci kez ilânından sonra yumuşamaya başlamış, bunun üzerine çeşitli yerlerde İttihat ve Terakki Dernekleri kurulması için hareketlilik başlamıştır.

Merzifon'da kurulan İttihat ve Terakki Demeği de Anadolu Koleji hocasıları, Anadolu Koleji mezunları, Merzifon'daki Hıristiyanların temsilcisi ve birkaç Ermeni olmak üzere on iki kişi tarafından kurulmuştur. Dernek, faaliyetlerini yürüttüğü günlerde Anadolu Koleji hocası ve aynı zamanda bu kolejin müdürlüğünü yapan George E. White'i Anayasa Hükümeti hakkında bir konuşma yapmak üzere davet etmiştir. İlerleyen süreçte okulun iki üyesi de Mebusan Meclisi'ne seçilme

³¹¹ Alan, a.g.tz., s. 329.

³¹² a.g.tz., s. 330.

başarısı göstermiştir. Merzifon'da bu günlerde açılan Hürriyet ve Terakki Ocağı'nın açılış törenlerinde şehrin idarecisi, Belediye Meclis üyeliğine aday bir siyasî, bölgedeki askerî birlikten bir binbaşı ile birlikte iki Anadolu Koleji öğretmeni de konuşmalarda bulunmuşlardır³¹³.

Amerikan Board misyonerlerinin Merzifon'da yürüttükleri çalışmaların azınlıklar üzerinde bir başka olumlu etkisi de ekonomik alanda yaşanmıştır. Koleji bünyesinde açılan Kendine-Yardım Sanat Bölümü ile Amerikan Board misyonerlerinin azınlıklar üzerindeki ekonomik etkisine bir süreklilik kazandırılmıştır. Bu bölümde yürütülen faaliyetlerle Kolej'de eğitim gören öğrencilere birçok imkânlar sağlanmıştır. İlk olarak Amerikan Board misyonerlerinin verdiği eğitimden yararlanmak isteyen, ancak ekonomik yönden zorluklar yaşayan öğrencilere bu bölümde çalışarak kendi eğitim masraflarını kendisinin karşılamasına imkân verilmiştir. İkinci olarak da, amacı bir meslek/sanat eğitimi vermek olmasa da, öğrenciler buralarda yaptıkları çalışmalarla becerilerini artırmışlar ve bir meslek öğrenmişlerdir. Öğrenciler okuldan mezun olmadan ayrılışları dahi kendilerine yeterli bir şekilde hayatlarını devam ettirebilecekleri bir meslek öğrenmişlerdir. Bu bölümün meslek öğrenme yönünde en büyük yardımı Amerikan Board misyonerleri tarafından açılan yetimhanelerdeki kız ve erkek çocuklar üzerinde olmuştur. Buradaki erkek çocukların, belli bir yaşa gelip hayata atılmak için yetimhaneden uzaklaştırılmasından önce, bu bölümde çalışarak kendilerine bir meslek edinmeleri sağlanmıştır. Buna ilâve olarak yetimhanedeki kızların da dokuma tezgâhlarında çalışması ve dokumacılığın bütün inceliklerini öğrenmesi mümkün olmuştur. Böylece hayatta kendi başlarına kaldıklarında bu çocuklara yaşamlarını kimseye muhtaç olmadan devam ettirebilecekleri bir meslek öğretilmiştir.

Board misyonerlerin çalışmalarının ekonomik alanda en büyük etkisi, Merzifon'daki dokumacılığın canlandırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Ünü çok eskilere uzanan ve Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bile dile getirilen pamuklu dokumacılık, Merzifon kasabasının önde gelen bir endüstri dalı olmuştur. Ancak tarihi süreçte bazı nedenlerden dolayı tezgâhların büyük bir bölümü çalışamaz hale gelmiştir. Evliya Çelebi Merzifon dokumacılığının ününü anlatmak için eserinde şu notu düşmüştür:

---

³¹³ White, a.g.e., ss. 65-66.

“ ... ve gûna-gûn pembe bezi senede niçe bin yük Kırım diyarına tüccârlar götürüp esire değişirler. Cümle Kırım halkının feraceleri ve siyâbları cümle Merzifon bezidir. Ve basma kalemkârı, latif çit yorkan yüzleri ve çarşef ve perdeleri dahi mevsûfdur. Ve mahbûb ve mahbûbesi dahi memdûh-ı âfâkdur”³¹⁴.

Tarihteki ünü Evliya Çelebi tarafından bile tescil edilen Merzifon dokumasının önemini Amerikan Board misyonerleri de çok iyi fark etmişler ve hemen hemen yok olma durumunda olan dokumacılığı yeniden canlandırmak ve geliştirmek için tezgâhlar kurmuşlardır. Ancak misyonerler böyle bir çalışmayı Osmanlı Devleti idaresinde eziyet gördüklerini savundukları ve mazlum addettikleri azınlıkların, maruz kaldıklarını iddia ettikleri soykırımların ardından geride kalan dul ve yetimlerine yardım etmek için başlattıklarını ifade etmişlerdir. Bu düşünce çerçevesinde 1896 yılında Merzifon çevresinde meydana gelen olaylar da misyonerlerce Osmanlı Devleti tarafından azınlıklara yapılan bir soykırım olayı olarak değerlendirilmiştir. Bu sözde soykırım neticesinde geride kalan dört yüz civarındaki dul kadın ve sekiz kadar yetime yardım etmek için misyonerler dokuma tezgâhları kurmuşlardır. Ancak sadece Merzifon’da değil Anadolu’nun genelinde bu dönemde meydana gelen olaylar, Osmanlı Devleti’nin başlattığı bir hareket olmamış, azınlıkların devlete karşı başlattıkları bir isyan hareketi olmuştur. Bu olaylar sırasında hem Türk halkı hem de Ermeniler büyük acılar çekmişlerdir. Meselâ Merzifon’da 1895 yılı Eylül ayında Ermeniler tarafından başlatılan olaylarda yirmi kadar Müslüman ve seksen kadar Ermeni hayatını kaybetmiştir³¹⁵.

Dokumacılık alanında 1896 yılında başlatılan çalışmalarda birçok insana, bu alanda çalışma imkânı sağlanarak yardım edilmeye çalışılmıştır. Bu alandaki çalışmalar, 1895 yılının Ocak ayında Merzifon’da ufak bir işletme açılmasıyla başlatılmış ve 100.000 yards’dan³¹⁶ fazla dar ve kaba fakat kullanışlı pamuklu elbise dokunmuştur. Burada her biri kendi ailesinin geçimini sağlayan atmış kişiye iş imkânı yaratılmıştır. Üretilen dokumanın bir kısmı fakirleri giydirmekte kullanılmış, çoğunluğu da halk pazarında satılmış böylece yatırım yapılan ana mal dört katı

³¹⁴ Zillî, a.g.e., 2. Kitap, s.207.

³¹⁵ Hocaoğlu, a.g.e., s.264.

³¹⁶ Bir İngiliz ölçü birimidir. 1 yard 0.9144 metre değerindedir.

fazlasıyla alınmıştır. Misyonerlere göre bu şekilde bir yardım uygulaması ile yardım edilmek istenen cemaatlerin sadakaya muhtaç hale gelme tehlikesi önlenmiş, ayrıca beyinlerin ve ellerin işle meşgul olmasının sağlanmasıyla (güya uğradıkları soykırımdan dolayı) güçlük içinde olan insanlar üzerinde dolaylı bir rahatlama sağlanmıştır³¹⁷.

Dokumacılık üzerine yapılan çalışmalar sadece Merzifon ile sınırlı tutulmamıştır. Misyonerler ile işbirliği içinde olan Zile'nin yerlilerine de dokuma işine başlamak için donanım verilmiştir. Yine Hacıköy'den bir gencin dokuma tezgâhı kurmak amacıyla Amerika'dan teçhizat için para almasının sağlanmasıyla bu kasabada dokuma tezgâhı kurulmuş ve yaklaşık otuz kişi bu tezgâhlarda çalışmaya başlamıştır³¹⁸. İzlenen bu yöntemle insanlara hem bir meslek edinme imkânı sağlanmış, hem de misyonerler ya da başka yardım eden kuruluşların olmaması durumunda bile, azınlık ailelerinin ekonomik açıdan kendi kendine yeterli hale gelmesi temin edilmiştir. Ayrıca misyonerlerin bu ufak çaplı projeleri ile Merzifon ve civarındaki bütün dokuma işinin teşvik edilerek canlandırılması ve halka yararlı hale getirilmesiyle bu endüstri dalı yeniden büyüyüp gelişmeye başlamıştır.

Anadolu Koleji bünyesindeki endüstriyel bölümde de hayata geçirilmiştir. Burada bir yıl boyunca 150.000 yards bez üretilmiş ve bunların büyük bölümü satılmıştır. Bu satışlarla bölümde yapılan ana harcama altı ile sekiz defa katlanmıştır. Bu alanın hem madden hem de manen büyük yarar sağladığını gören misyonerler, endüstriyel bölümdeki uygulamayı okulda yetimlere destek vermek için iyi bir faaliyet alanı olarak kullanmaya başlamışlardır³¹⁹.

Board Misyonerlerin hayata geçirdiği bunun gibi uygulamalarla Anadolu Koleji'nden mezun olan gençler ekonomik yönden hiçbir güçlük duymadan geçimlerini sağlamalarına fırsat verecek meslekler edinmişlerdir. Mezunların çoğu hem yurt içinde hem de yurt dışında ticarete ve iş adamlığına soyunmuşlar ve işlerinde oldukça başarılı olmuşlardır.

---

³¹⁷ Alan, a.g.tz., s. 340.

³¹⁸ a.g.tz., s. 340.

³¹⁹ a.g.tz., s. 340.

Anadolu Koleji'nden mezun olan genç bir Ermeni, edindiği bilgi ve deneyimler sayesinde İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte Çeltek madenini çalıştırma iznini elde etmiştir. Buradan çıkarılan kömürler yıllarca Kolejin ısınmasında kullanılmıştır. Daha sonraki senelerde Samsun-Sivas demiryolu inşa edilmesiyle birlikte demiryolu üzerinde çalışan ve kömür yakan buharlı lokomotifler, kolejin yaklaşık 20 kilometre uzağındaki bu Çeltek madeninin kömürünü kullanmaya başlamışlardır³²⁰.

4.2. Siyasi Etkileri

Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı Devleti'nin genelinde siyasî yönden birçok etkisi olmuştur. Bu etkiyi en çok eğitim kurumları vasıtasıyla verdikleri eğitim ile hissettirmişlerdir. Eğitim ile azınlıkları Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmişlerdir. Bu etkileri de en çok Ermeniler üzerinde olmuştur. Ayrıca Amerikan Board misyonerleri azınlıklara, devlete karşı giriştiği isyanlar sırasında Boston'daki merkezlerinin, Amerikan hükümetinin, Avrupa hükümetlerinin ve basınının Osmanlı Devleti'ndeki gözü kulağı haline gelmişlerdir. Hazırlanmasında ve faal hale getirilmesinin her kademesinde rol aldıkları Ermeni isyanlarını dış dünyaya Ermeni katliamı olarak duyurmuşlardır³²¹. Amerikan gazetelerinde yayınlanan ve misyonerler tarafından imzasız gönderilen bazı mektuplarda Anadolu'da takriben on bin Ermeni'nin Osmanlı Devleti tarafından katledilmiş olduğu yazılmıştır³²². Batıda ve Amerika'da yayınlanan Ermeniler lehine ve Türkler aleyhine bazı gazete makalelerinin yazarları da bu okullarda ders veren misyonerler arasından çıkmıştır. İngiltere'de yayınlanan Presbyterian adlı gazetede 1893 yılında başlayan Merzifon olayları ve bu olaylara karışanların yargılandığı Ankara mahkemesi hakkında çıkan bir yazının Merzifon'daki Amerikan Koleji'ni idare eden bir misyoner tarafından yazıldığı yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir³²³.

Bu tür yazılar farklı ülkelerde de defalarca çıkmıştır. Farklı ülkelerde çıkan gazetelerdeki bu tür yazılardan da anlaşılacağı üzere, Merzifon'un merkez alınarak

³²⁰ White, a.g.e., s. 67.

³²¹ Gülbadi Alan, "Amerikan Board Okulları ve Türk-Ermeni İlişkilerinde Oynadıkları Roller", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 10, Kayseri 2001, s. 168.

³²² Alan, a.g.tz., s. 342.

³²³ a.g.tz., s. 342.

Anadolu'da çıkarılan bu olaylar, Ermeni milletinin Avrupa Devletleri arasında kendi çıkarları doğrultusunda kullanılması düşünülen bir millet olduğu gerçeğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu devletlerin niyeti ne Osmanlı Devleti'nin çıkarları ne de Ermenilerin büyük bir devlet kurmalarındır. Asıl olan kendi millî çıkarları olmuştur. Ermeniler de bu çıkarlar doğrultusunda kullanılan bir maşa olmaktan öte bir önem arz etmemişlerdir. Çünkü misyonerler için gerçekler değil, kendilerinin ve hükümetlerinin Osmanlı Devleti'ndeki çıkarları önemli yer tutmuştur. Bu yüzden, Amerikan Board okullarında çıkan olaylarda haklı olmasına rağmen, Osmanlı Devleti buradaki misyonerlerin girişimleri sonucunda, Amerikan hükümeti ile girdiği ikili ilişkilerde daima kaybeden taraf olmuştur. Bunun en açık örneklerinden biri, Board okullarında isyanlar sırasında Ermeniler tarafından çıkarılan yangınlarda zarar gören okul binaları için Osmanlı Devletinin tazminat ödemek zorunda bırakılmasıdır. Harput'taki Amerikan Koleji 1895 yılında çıkan olayların içinde kalmış, okul binalarından sekizi yangın ya da yağmadan zarar görmüştür. Okulun gördüğü bu zarar Amerikan Board misyonerleri tarafından 20.000 İngiliz lirası olarak tespit edilmiş, bu miktarın da Osmanlı Devleti tarafından tazmin edilmesi istenmiştir. Osmanlı hükümeti, bir süre direnmesine rağmen Amerika Birleşik Devletleri ile bir ihtilafa düşmemek ve bu ülke ile dostça ilişkilerini sürdürmek için³²⁴ 1901 yılında bu zararı ödemiştir.

Amerikan Board misyoner okullarının Osmanlı Devleti genelinde yürüttüğü faaliyetler ve üstlendikleri roller dolayısıyla ortaya çıkan olaylar ve sonuçları devletin dağılmasında ve yıkılmasında etkili olan temel nedenlerden birini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde meydana gelen olaylarda misyoner okullarının etki ve katkısının olduğu belgelerle ispatlanmıştır. Merzifon Anadolu Koleji ve onun etrafında yürütülen çalışmalar da, Board misyonerlerinin bu çerçevede yürüttüğü ve etkisini en fazla hissettiren faaliyetlerin arasına girmiştir. Özellikle Anadolu Koleji'nin misyoner eğitim faaliyeti içerisinde yerini almasından sonra, gerek bu okulda verilen eğitim, gerek okulun öğretmenlerinin girişimleriyle öğrencilere aşılana devlet aleyhindeki fikirler neticesinde, Merzifon ilk başlarda Ermeniler, daha somaki yıllarda ise Rumlar için bir fesat ocağı haline gelmiştir.

---

³²⁴ Alan, a.g.tz., s. 343.

Anadolu Koleji, eğitim politikası olarak, yetiştirdiği öğrencilere hürriyet fikirleri aşılama ve millî şuurlarını uyandırma düşüncesini benimsemiştir. Bu öğrenciler de buradan mezun olduktan sonra kendi cemaatlerinin aydın kişileri olarak bağımsızlık fikirlerini yaymaya başlamışlardır³²⁵. Bu yönde en etkili çalışmaların yapıldığı okulların başında İstanbul'daki Robert Kolej ve Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji yerini almıştır. Bilindiği gibi Bulgaristan Devleti'nin kurucu devlet adamı kadrosu Robert Kolejinde eğitim görmüştür. Aynı şekilde Arap milliyetçiliğini yöneten idareciler de Suriye Protestan Koleji'nde yetiştirilmiştir.

Merzifon Anadolu Koleji ise Ermeni milliyetçiliği fikrinin öğrencilerin kafasına yerleştirildiği okulların en önemlilerinden biri olmuştur. Merzifon ve civarında faaliyet gösteren Ermeni ihtilâl komiteleri liderleri, bu okulda yetiştirilmişlerdir. Hatta okul, bu ihtilâl komitelerinin merkezi haline getirilmiştir. Ermeni öğrencilerinin ve halkının Ermeni milliyetçiliği düşüncesinin ağırlığı altında ezilmesine sebep olan fikirlerin bu insanlar arasında aşılmasında en büyük katkıyı okulda görev yapan Amerikan Board misyonerleri ile bu misyonerlerin desteklerinden büyük cesaret alan, yine kolejde görev yapan yerli Ermeni öğretmenler olmuşlardır.

Amerikan Board misyonerleri Merzifon'da yürüttükleri faaliyetlerde Ermeni asileri ile işbirliğinde olduklarını saklamaya bile gerek görmeden kendi hatıralarında açık bir şekilde dile getirmişlerdir. Bunlardan en dikkat çekici olanı George E. White'ın anılarında, Mr. Tracy hakkında anlattığı olaylardır. Merzifon'daki Anadolu Koleji'nde ders veren misyonerlerden Mr. Charles C. Tracy Amasya'da, üyelerinin hepsi haydut veya ihtilâlcilerin giydiği başlıklardan giyinmiş, iyi silâhlar ve bol mermi ile kuşanmış, liderliğini ve sözcülüğünü Merzifon Anadolu Koleji'nden bir Ermeni gencinin yaptığı bir Ermeni grup ile görüşme yapmıştır. Görüşme esnasında Ermeni grubu, Avrupalıların verdikleri sözü tutmadıklarını ve yardımlarına gelmediklerini, Türklerin baskıcı idaresinden kurtulmak için hayatlarını adadıklarını,

---

³²⁵ Mine Erol, Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu, Bilgi Basımevi, Ankara 1976, s. 53.

gerekirse kan dökeceklerini açıkça beyan etmekten çekinmemişlerdir³²⁶. Bu beyanlarını sadece sözde bırakmayarak uygulamaya da geçirmişlerdir.

Amerikan Board misyonerlerinin Ermenilere verdikleri bu destekten cesaret alan birçok Ermeni, Sivas vilâyeti dâhilinde Merzifon ve civarında misyonerler gibi giyinerek dolaşmaya başlamışlar ve fesat hareketlerini bu kıyafetler içerisinde yapmışlardır. Bu hareketliliğin devletin aleyhinde olduğunu gören Osmanlı hükümet yetkilileri bunların Amerikan vatandaşı misyoner dahi olsalar engellenmesi gerektiğini gerekli yerlere bildirmiştir³²⁷.

Misyonerlik faaliyetleri ve Anadolu Kolejindeki eğitimin fikrî desteği ile kendilerini tam bir Ermeni milliyetçisi haline getiren gözü dönmüş Ermeniler, fikirlerine ve faaliyetlerine karşı çıkan kim olursa olsun gözü kapalı öldürmekten çekinmemişlerdir. Meselâ Merzifon kasabası Protestan cemaati reisi Garabet, Ermeni fesat hareketlerine karşı oluşundan dolayı 1895 yılı içerisinde Kilisesine dinî ayine giderken Ermeni caniler tarafından katledilmiş, yapılan araştırmalar ve soruşturmalar sonucunda suçluların yakalanması mümkün olmuştur³²⁸.

Yine Pontus bölgesi olarak adlandırdıkları Trabzon ve Samsun civarında bir 20. Yüzyılın başlarında bir Rum devleti kurma düşüncesinde olan öğrenciler yine Anadolu Koleji'nin bir ürünü olarak çalışmalarına başlamışlardır. Ermenilerin izledikleri yolla, faaliyet gösterdikleri komite ve kulüpleri Anadolu Koleji bünyesinde kurmuşlar ve misyonerlerden aldıkları destekler ile bunlar etrafında faaliyete başlamışlardır. Çevre yerleşim yerlerinde yaşayan Rumlar arasında da yaygınlaştırarak devam ettirdikleri Osmanlı Devleti ve Türk milleti aleyhindeki çalışmaları, Ankara Hükümeti'nin Anadolu Koleji'ni kapatarak personelini sınır dışı etmesine sebep olan gelişmelerin zeminini oluşturmuştur.

Amerika Birleşik Devletlerinin Ankara'ya gayr-i resmî olarak yolladığı temsilci Robert Imbrie'nin Ankara'dan hükümetine gönderdiği 11 Temmuz 1922 tarihli bir raporda;

---

³²⁶ White, a.g.e., s. 48.

³²⁷ Alan, a.g.tz., s. 345.

³²⁸ a.g.tz., s. 345.

“Kuşku yok ki, Türk Hükümeti, Türk halkı ile Birleşik Devletler ve Amerikalılar arasında daha dostça bir duygu yaratılamamış olmasının başlıca ve en büyük nedeni Amerikan misyonerleri olmuştur ve olmaktadır. Misyonerlere karşı oluşlarının nedeni dinsel değildir, siyasaldır. Türk halkı, misyonerlerin sadece dinsel alanda çalışmadıklarını, siyasal eylemlere giriştiklerini sezmektedir. Bunda da pek haksız değillerdir”⁶⁶ ifadeleriyle Amerikan Board misyonerlerinin Osmanlı Devleti aleyhine cereyan eden siyasî olayların içinde yer aldığını bizzat bir Amerikan vatandaşı ve Amerikan hükümet görevlisi olarak açıklamaktan çekinmemiştir. Imbrie'nin misyonerler hakkında açıkça dile getirdiği bu doğrular, Merzifon istasyonu ve Anadolu Koleji'nde görevli misyonerler için de, burada görev yaptıkları süre içerisinde daima geçerli olmuştur.

Merzifon istasyonunda görevli misyonerler ve Anadolu Koleji öğretmenlerinin siyasal gelişmelerde rol aldığı ilk olaylar, 1892 yılının sonu ve 1893 yılının başlarında meydana gelen gelişmeler olmuştur. Aslında okulda görev yapan Amerikan Board misyonerleri, daha olaylar başlamadan, okullarının Ermenilerin milliyetçilik hareketlerinin yuvası olduğunu, 1893 yılındaki olayların zemininin oluştuğunu açık bir şekilde dile getirmişlerdir.

Anadolu Koleji müdürü Mr. Charles C. Tracy tarafından ilk defa 27 Mart 1892 tarihinde Anadolu Kolejinin Ermenilerin milliyetçilik eğitimlerinin bir merkezi haline getirildiği, misyonerlerin Ermenilerden şikâyeti babında gündeme getirilmiştir. Ermeniler, kurumu kendi Kolejleri olarak görmeye başlamışlar ve burayı Ermenileştirerek sahiplenmek istemişlerdir. Bu yüzden de Kolej içerisinde herhangi bir Rum etkisine karşı son derece duyarlı bir hale gelmişlerdir. Misyonerler bütün milletler için Protestan bir Kolej isterken, onlar okulu bir Ermeni kurumu haline getirmeye çalışmışlardır. Anadolu Kolejinin eğitim anlayışında misyonerlerin amacı tamamen dinî, onların ise millî bir nitelik taşımıştır. Ermenilik ruhunun taşkınlığı sonucunda kurum içerisinde milliyetçilik duygusu oldukça yoğunlaşmış ve kurumun eğitim verdiği öğrencilerin etnik çerçevesi daraltılmaya çalışılmıştır. Ermenilerin bu çalışmaları Amerikan Board misyonerlerini rahatsız etmeye başlamıştır. Bunun da en büyük sebebi kurumun idaresinde misyonerlerin kendi denetimlerinin zayıfladığını görmeye başlamaları olmuştur.

Ermenilerin kolej üzerindeki olumsuz etkisi sadece milliyetçilik duygularının alevlenmesi ile sınırlı kalmamış, kurum içerisinde kişisel itibar yükseltme açlığı da kuvvetli bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Bu konuda herhangi bir anlaşmazlık ortaya çıktığında, Anadolu Kolejinde görevli Ermeniler sadece misyonerlerle değil, birbirleriyle de kavga etmekten çekinmemişlerdir³²⁹.

Kolejin en üst düzeyde yöneticisi sıfatı ile bir süre müdürlüğünü de yapan bir insanın Ermenilerden bu şekilde şikâyet etmesi oldukça ilginçtir. Aslında Amerikan Board misyonerlerinin böyle bir şikâyette bulunmaya hakları yoktur. Bu azınlık grubunun bu şekilde bir davranış içine girmesinin ve böyle taleplerde bulunmasının en büyük sebebi yine Amerikan Board misyonerlerinden gördükleri aşırı iltimas sonucunda ortaya çıkmış bir manzaradır. Aslında Mr. Tracy bu konuda misyonerlerin içine girdiği tavrın yanlış olduğunu da açık bir dille ifade etmekten çekinmemiştir.

Zaten Mr. Tracy'nin bu mektubunun kaleme alınmasının üzerinden bir yıl dahi geçmeden 1892 yılının son günleri ve 1893 yılının başında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde ve Merzifon ile civarında meydana gelen Ermeni olayları bunu açık bir şekilde göstermiştir. Olayların başkahramanı da Anadolu Koleji'nde derslere giren yerli Ermenilerden Tomayan ve Kayayan adlı iki öğretmen ve o günlerde Kolejin müdürlüğünü yapan Amerikan Board misyoneri Mr. Herrick olmuştur.

4.3. İsyân Hazırlıkları

Hınçak Komitesi aracılığıyla Merzifon kasabası Ermeniler tarafından devlet aleyhine yürütülecek faaliyetlerin merkezi haline getirilmiştir. Ankara vilâyeti dâhilinde Kayseri, Yozgat ve Çorum kazalarında 1892-1893 yıllarında meydana gelen olayların bastırılması sırasında isyan hareketlerini çıkaranlar tutuklanmış ve bunlarla birlikte bazı zararlı belgeler de ele geçirilmiştir. Sivas vilâyeti sınırları içerisinde Merzifon, Gümüşhacıköy ve Aziziye'de dahi isyan hareketlerini düzenleyen bazı asiler, belgelerle ele geçirilmiştir. Bu belgelerin ışığında Ermenilerin Merzifon'da işe öncelikle, Küçük Ermenistan'ın Hınçakyan İhtilâl Şirketi olarak isimlendirilen bir cemiyet kurmakla başladıkları anlaşılmıştır. Bu cemiyet, Anadolu

---

³²⁹ Alan, a.g.tz., s. 347.

Koleji'nde görev yapan Ermeni asıllı öğretmenlerin destek ve yardımlarıyla Ermeni gençleri tarafından kurulmuştur³³⁰.

Merzifon'da kurulan cemiyetin açılan şubeleri ile izlediği yöntem, bir hükümet kurmak fikriyle ihtilâl çıkararak amaçlarına ulaşmaya çalışmak olmuştur. Cemiyet, askerlik tertibatını taklit ile her on kişiye bir onbaşının nezaret ettiği firklar halinde teşkilâtlandırılmış, bir buçuk liraya satın alınan martini tüfekleri ile teçhizatlandırılmışlardır. Bu tüfeklerin Zeytun kazası dâhilindeki Büyük Manastır'da gizli bir şekilde tesis edilen tüfek fabrikasında üretildiği de hükümet yetkililerine ihbar edilmiştir. Ancak Zaptiye Nezareti'nin 20 Aralık 1892 tarihinde Sivas ve Halep vilâyetlerinden konu hakkında bilgi istemesi üzerine, yapılan araştırmalar neticesinde Zeytun kazasında bulunan büyük ve küçük manastırda böyle bir silâh fabrikasının bulunmadığı anlaşılmıştır³³¹.

Bu cemiyetin başkanlığını da Merzifon Anadolu Koleji öğretmenlerinden Garabet Tomayan yapmaya başlamıştır. Sekreterliğine de yine aynı okulun öğretmenlerinden Ohannes Kayayan getirilmiştir. Her ikisi de Protestan Ermeni olan bu şahıslar cemiyetin diğer üyeleri ile haberleşmeleri sırasından takma adlar kullanmışlardır. Tomayan Baron Meleh, Kayayan da Vahram takma adlarını kullanmışlardır³³².

Yanlarına Protestan vaizi Mardiros'u da alarak çalışmalarına başlayan Merzifon Anadolu Koleji'nin bu iki öğretmeni, öncelikle Amasya'da vaazlar şeklinde konferanslar vererek Ermenilere telkinlerde bulunmaya başlamışlardır. Cemiyetin Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat, Kayseri, Çorum, Gümüşhacıköy, Sungurlu, Vezirköprü ve Gemerek'e birer şubesini açarak idare heyetlerini seçmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ermenilerin büyük kayıplara uğradığını öne sürerek bütün Ermenilerin birleşmesinin şart olduğunu dile getirerek, millî gaye uğrunda Protestan ve Katolik Ermenileri birleştirme yönünde çalışmalara başlamışlar, yabancı devletlerin müdahalesini sağlamak için de etkili olayların çıkarılması gerektiği yönünde propagandalar yapma girişimlerinde bulunmuşlardır.

³³⁰ Bilâl N. Şimşir, Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi Yay., No:628, Ankara 1985, s.97

³³¹ Alan, a.g.tz., s. 348.

³³² a.g.tz., s. 348

İşte bundan sonra meydana gelecek olan olaylar bu beklentinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

4.4. İsyanın Başlaması

Cemiyet yapılan hazırlık faaliyetleriyle birlikte Merzifon, çevresi ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde çalışmaların yeterli olgunluğa eriştiği kanaatinin oluşmasından sonra son durumu gözden geçirmek ve neler yapılacağına karar vermek için 1892 yılı Eylül ayı içerisinde Merzifon'da toplanmıştır. Toplantıya komitenin teşkilâtlandırılan bütün şubelerinden üyeler katılmışlardır. Hatta Yozgat'tan gelen şube üyeleri arasında ruhanî, idari memurlar ile Adliye Mahkemesi üyelerinden bazı şahıslar da yer almışlardır³³³. Toplanan genel mecliste şu kararlar alınmıştır:

1. Beylik silâh sağlanması,
2. İsyancıların Gürcü elbisesi ve başlığı giymeleri,
3. Komite mensuplarının silâh ve cephanelerini kendilerinin satın almaları,
4. Komitecilerin bölüklere ayrılması,
5. Üye olurken verilen ve aylık aidat olarak ödenen paralarla yoksul olanlara silâh temin edilmesi,
6. Hınçak gazetesine abone sağlanması,

Merzifon'daki çalışma ve hazırlıklarda Tomayan'ın İsviçreli olan eşini Lucy Tomayan'ı, daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi (güya) Merzifon'da kurulması düşünülen bir hastane için Avrupa ülkelerinde yardım amaçlı para toplamaya göndermesiyle hız kazanmıştır. Lucy Tomayan gittiği yerlerden eşi Tomayan Garabet'e şifreli mektuplar göndermiş, mektuplarında İngiltere ve İsviçre'de bazı cemiyetlerde konuşmalar yaptığından ve yardım çalışmalarından bahsetmiştir. Çalışmaları neticesinde Avrupa'da kaldığı beş yıla yakın bir sürede 3.000 sterlin toplayarak dönmüştür³³⁴. Bunun haricinde Komitenin üyelerinden Haçinli (Saimbeyli) Jirayr, Ermenilerin bir savaş anında kendilerini koruyabilmeleri

---

³³³ Alan, a.g.tz., s. 349.

³³⁴ a.g.tz., s. 349

için silahlanmaları gerektiği düşüncesini halk arasında yayma girişimlerinde bulunmuştur.

Merzifon'daki çalışmalar bu şekilde yürütülürken, Hınçak temsilcilerinin faaliyetleri 1892-1893 yıllarında Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Talas, Aziziye/Pınarbaşı, Amasya, Boğazlıyan ve öteki bazı bölgelerde daha açık bir şekil almaya başlamıştır. Başta Merzifon'da Anadolu Koleji duvarları olmak üzere bütün bu yerlerde cami kapılarına Türkçe ve Ermenice bazı ilânlar asılmış, her tarafa Hınçak armalı bildiriler dağıtılmıştır.³³⁵ İlânlarda Vatansever İslâm Komitesi sahte imzası kullanılmış ve Ermeniler üzerine cihat ilân edileceği, mallarının yağmalanacağı, kendilerinin kılıçtan geçirileceği yazılmıştır³³⁶.

Bütün bu gelişmeler ve hazırlıklardan sonra birçok yerde Hınçak Komitesi üyeleri olaylar çıkarmaya başlamışlardır. Olaylar üzerine Osmanlı hükümeti hemen harekete geçmiştir. İlk başlarda yapılan incelemelerde, isyan hareketlerini meydana getiren fesat cemiyetini meydana getiren şahısların kimler olduğu ve sayıları hakkında sağlıklı bir bilgi elde edilememiştir. Ancak konu ile ilgisi ve bilgisi olanların tutuklanması ve yapılan sorgulamalar sonucunda ayrıntılı bilgiler temin edilmiştir. Bütün bu araştırmalar ve sorgulamalar sırasında Osmanlı hükümeti gerekli yerleri oldukça temkinli davranmaları konusunda uyarıyı da ihmal etmemiştir. Fesat hareketlerini çıkaranların, bu olaylar yoluyla yabancı devletlerin dikkatini Anadolu'da Ermeniler üzerine çekmek ve kendilerinin başlattıkları gelişmeleri Ermenilere karşı Osmanlı Devleti'nin başlattığı bir mezalim meselesi şeklinde göstermek maksadında oldukları belirtilmiştir. Bu sebeple işin fazla dal budak salınmadan halledilmesi yoluna gidilmesi amacıyla gerekli yerlere bilgi verilmiş, tutuklanacaklar hakkında ayrıntılı bir inceleme ve soruşturma yapılmadan kişilerin tutuklanmaması uyarısı bütün vilâyetlere bildirilmiştir. Yerel yönetim yetkililerinin bu konularda oldukça akıllıca hareket etmeleri gerektiği ısrarla vurgulanmıştır³³⁷.

Bütün uyarılara titizlikle uyan Osmanlı hükümet yetkilileri, olayların bastırılması sırasında fesat hareketlerini çıkaranları tespit ederek tutuklamaya

³³⁵ Alan, a.g.tz., s. 350.

³³⁶ a.g.tz., s. 350.

³³⁷ a.g.tz., s. 350.

başlamıştır. Tutuklananlar ile birlikte Osmanlı Devleti aleyhine bir takım zararlı evraklar da ele geçirilmiştir. Derevenk (Kayseri) manastırında tutuklanan Rişduni adlı Ermeni'nin üzerinde 29 Temmuz 1892 tarihli Hınçak Komitesi'nin görev belgesi ve mührü bulunmuştur. Buna ilâve olarak diğer bir Ermeni tutuklunun sorgulaması sonucunda manastırda yapılan aramada birçok belge de ele geçirilmiştir. Belgelerden, isyan hareketinin yöneticilerinin Anadolu Koleji öğretmenlerinden Tomayan ve Kayayan'ın oldukları açık bir şekilde anlaşılmıştır³³⁸.

Yapılan tahkikatlar sonucu diğer bölgelerde tutuklanan Ermenilerin yapılan sorgulamalarında da Merzifon'da bulunan Anadolu Koleji öğretmenlerinin fesat hareketlerinde en ileri gelenlerden olduğu ve isyanlara sebep olan ilânların bu Kolejde bulunan skolastil denilen bir taş matbaa makinesinde basıldığı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır³³⁹. Ayrıca bu soruşturmalar sonucunda Anadolu Koleji'nin ambarında silâh olduğu yönünde bazı ciddî bulgular da elde edilmiştir.

Yine Yozgat mutasarrıflığından Osmanlı hükümetine 28 Ocak 1893 tarihinde gönderilen bir telgrafla Yozgat'taki olaylar üzerine tutuklanarlardan Gececiyan Misak adlı Ermeninin sorgulaması neticesinde elde edilen bilgiler aktarılmıştır. Telgrafta Merzifon Ermenilerinden Tomayan Artin'in Meleh takma adıyla kendisine yazdığı bir mektupla yüz elli aded afiş gönderdiğini, kendisinin de bunları buradaki komite üyeleri Kitabcıyan Senekerim, Eykaryan Ohannes, Kalcebi Muşu, Ateşyan Muka, Köşköroğlu Kazarmen ve Muçakyan Keyferuk adlı Ermeniler vasıtasıyla dağıttığını açık bir şekilde itiraf ettiği³⁴⁰ yazılmıştır.

Yine Sivas vilâyetinden gönderilen bir başka telgrafta da 9 Mart 1893 tarihinde tutuklanan Gürünlü (Sivas) Toros isimli bir asinin, yakalanmasından birkaç gün sonra yapılan sorgulaması sırasında kalkıştığı zararlı faaliyetler hakkında itirafta bulunduğu belirtilmiştir. Toros itirafları sarısında, on ay önce Merzifon'da Artin Tomayan vasıtasıyla kendisine verilen komite mührüyle mühürlenmiş bir talimat varakası ile yetkili icra memuru olarak görevlendirildiği belirtmiştir. Ayrıca Askerî subaylar, zabtiye memurları, posta sürücüler ve hükümet memurlarına sataşmaları

³³⁸ Ramazan Tosun, Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri'de Ermeni Olayları, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, Kayseri, 1997, ss. 39-40

³³⁹ Alan, a.g.tz., s. 351.

³⁴⁰ a.g.tz., s. 351.

yönünde talimat aldığını, kendisine komitenin Gemerek'teki şube reisine hitaben yazılmış bir mektup ve bir adet Rus tüfeği ile elli fişek verildiğini, mektubu yerine ulaştırdıktan sonra Talas'dan Gülbenin isimli Ermeni bir asi ile birlikte Osmanlı postalarına saldırdığını ve zaptiye memurunu öldürerek yaklaşık on yedi bin kuruluşluk posta akçesini gasp ettiğini açık bir şekilde itirafta bulunmuştur³⁴¹.

Merzifon istasyonuna bağlı bir uç-istasyon olan Gümüşhacıköy kazasında da zararlı evraklar, daha önceden de tutuklanan yedi Ermeni tarafından dağıtılmıştır. Yedi kişi bu faaliyetleri sonucunda ikinci kez tutuklanmışlar ve sorgulanmışlardır. Sorgulama neticesinde dağıttıkları evrakların kendilerine Merzifon'dan Tomayan tarafından gönderildiğini³⁴² anlatmışlardır.

Elde edilen belge ve bilgilerin ışığında büyük bir askerî kışla gibi ruhsatsız faaliyet gösteren Merzifon Anadolu Koleji'nde Amerikalı misyonerlerin idaresinde uzun zamandan beri Ermenileri körükleyici bir takım şeylerin öğretildiği ve bu yüzden durumun araştırılması ve çalışanlarının sorgulanmasının zarurî olduğu düşüncesi Osmanlı hükümet yetkililerinin ortak görüşü haline gelmiştir. Ancak bu görüş henüz uygulamaya dahi konulmamış iken, bazı ileri gelen yabancı devlet adamlarının tavırları neticesinde, böyle bir araştırmaya girmenin uygulamada yaratacağı mahzurlar üzerinde düşünölmeye başlanmıştır.

Anadolu Koleji hakkında etkili bir tedbir alınması gerektiği konusunda Osmanlı Devletinin yerel hükümet yetkilileri görüş birliğinde olmuşlardır. Bu görüşlerini de, Sivas vilâyetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, halkı galeyana getiren zararlı evrakların yazılmasında katkısı olanların sorgulanması ve bir daha böyle zararlı evraklar basılmasına izin verilmemesi için skolastil denilen baskı makinasının okuldan kaldırılmasının gerekli olduğunu açıkça beyan etmişlerdir. Bu görüşlerini desteklemek için de; Anadolu Kolejinin Osmanlı Devleti aleyhine zararlı ifadelerin bulunduğu evrakların basılmasında merkez haline getirilmiş olduğu, okulun binalarından birinde silâh dahi bulunduğunun ihbar ve yapılan incelemelerde böyle bir durumun olduğunun kesinlik kazanmış olması ve yürütölen zararlı

³⁴¹ Alan, a.g.tz., s. 352.

³⁴² a.g.tz., s. 352.

faaliyetlerde okulun öğretmenlerinin ve öğrencilerinin büyük katkısının mevcudiyeti hususlarını bildirmişlerdir³⁴³.

---

³⁴³ a.g.tz., s. 352.

SONUÇ

Osmanlı Devleti bir dönem dünya siyasetine yön veren Cihan Devletiydi. Ancak her şeyin sonu olduğu gibi bu Cihan Devletinin de zayıflayarak yok olduğu ve geride birçok irili ufaklı devletler bıraktığı aşikârdır.

Kanuni Sultan Süleyman Han döneminde Fransızlara tanınan kapitülasyonlar ile başlayan ekonomik ayrıcalıkların zamanla hem başka devletlere de tanınması hem de yargı ve eğitim alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi Osmanlı Devleti üzerinde çeşitli planlar yapan güçlü ülkelerin elini kuvvetlendirmiştir.

Avrupa ve Amerika’da Hıristiyanlığı yaymak için birçok misyoner teşkilatları kurulmuştur. Anadolu’da en çok etkiye sahip olan misyoner teşkilatlarından birisi de 27 Haziran 1810 yılında Boston’da kurulan Amerikan Board teşkilatıdır. Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan “Kutsal Topraklar” Amerika’daki Protestan misyoner örgütlerinin en önemlilerinden biri olan bu teşkilatın öncelikli hedefleri arasındadır. Bu teşkilat kısa sürede Çin, Hindistan, Güney Amerika, Afrika ve Hıristiyanlığın çıkış noktası olan Ortadoğu’ya misyonerler göndermiştir.

Amerikan misyonerleri tarafından Osmanlı Devletine ilk defa 1820 yılında misyonerler gönderilmiştir. İlk gelen misyonerlerin amacı daha çok keşif yapmaktı. Bu aşamada misyonerlerin Müslüman tebaa üzerinde çok etkili olamayacaklarını anlamaları üzerine yönlerini Osmanlı Devleti üzerinde yaşamakta olan Hıristiyan milletlere çevirmişlerdir.

Board misyonerleri faaliyetlerini yürütmek üzere beş misyon bölgesi oluşturmuşlardır. Bu misyonları da daha organize bir şekilde yönetmek üzere istasyonlar ve uç istasyonlara ayırmışlardır.

Tanzimat Fermanı ile birlikte oluşan hava ve Protestanların bağımsız bir kiliseye kavuşmuş olmaları sebebiyle ayrı bir millet olarak kabul görmeleri yeni gelişmelere de zemin hazırlamıştır. Tanzimat döneminde yayınlanan 1856 tarihli Islahat Fermanı’nın getirdiği vicdan hürriyeti prensibi ile birlikte tanınan mezhep

değiştirebilme serbestliğinden en fazla Protestan misyonerleri yararlanmıştı. Ayrıca gerek ilân edilen fermanlar ve gerekse sürdürülmeye çalışılan yenileşme çabaları sonucunda Amerikan misyonerlerinin çalışmaları daha bir hız kazanmış ve kuvvetlenmiş, ileriye yönelik hedeflerin belirlenmesinde ise iki büyük zayıf nokta olan “Milletler Sistemi” ve “Kapitülasyonlar”dan büyük ölçüde istifade edilmiştir.

Eğitim kurumlarının açılmasıyla birlikte misyonerlik faaliyetleri hız kazanmıştır. 1830’larda Osmanlı Devleti de kendi toprakları üzerinde okulların açılmasını sağlıklı buluyor hatta dönemin padişahı, Amerikan Board’ın kitap ve diğer araçları temin etmesi yönünde teşviklerde bulunmuştur.

Diğer taraftan, ilk başta dinlerini yaymak amacıyla yola çıkan ama zamanla emperyalist çalışmalara da ağırlık veren misyonerlik faaliyetleri kapitülasyonların da kolaylaştırıcı etkisiyle Osmanlı Devleti topraklarının en ücra köşelerine kadar yayılma imkânı bulmuştur. Bu faaliyetler ilk olarak eğitim faaliyetleri olarak ortaya çıkmış daha sonra sağlık ve matbaalar ile gelişmiştir. Bu arada batılı devletlerin özellikle Amerika’nın ticaret ürünleri için güzel bir pazar da ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl başlarından itibaren yıkılıncaya kadar devam eden süreçte özellikle Amerikan Board misyonerleri tarafından kurulan gerek eğitim kurumları gerek hastaneler ve gerekse matbaaların etkisi ile entelektüel bir kesimin yetişmesine sahne olmuştur. Ancak yetişen bu entelektüel kesim ne yazık ki ağırlıklı olarak Ermeni milletinden (Protestan Ermeniler) oluşmaktadır.

Merzifon yakınlarında bulunan Çeltik kömür havzasının da Ermeniler tarafından işletilmesinden, açılan okulların ısınmalarının bu imkânla sağlanmasından da anlaşılacağı üzere açılan Amerikan misyoner okulları, özellikle Ermeni nüfusun yoğun olarak bulunduğu, Osmanlı Devleti’nin yer üstü ve yer altı kaynaklarının zengin olduğu, kısacası jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan bölgelerde kuruldu. Bu okullarda öğrencilere İngilizce ve Osmanlıcının yanında özellikle Ermenice, Rumca, milli edebiyat ve tarih dersleri verildi. Misyoner okullarında verilen dersler, Ermeni ve Rum öğrencilerin milliyetçilik duygularını kabarttı ve Osmanlı Devletini kendi milli devletlerini kurmalarına engel olarak görmeye başlattı.

İlk önce Ermeni öğrencilerin, Türklerle olan ilişkileri her geçen gün kötüleşti.³⁴⁴ Amerikan misyoner okullarında milliyetçilik duyguları geliştirilen ve milli devletlerini kuracaklarına inandırılan Ermeni öğrenciler, aslında Amerikan emperyalizmi için kullanılan birer araç olmaktan öteye gidemedi. Okullara devam eden öğrenciler misyonerlere alıştılar ve Hıristiyan kültürüyle tanışarak Amerikan hayranı bir toplum haline geldiler. Bu hayranlık ve misyonerlerin de yönlendirmesi ile birçok Ermeni eğitimlerine Amerika'da devam ettiler. Bu öğrencilerin bir kısmı Amerika'ya yerleşip orada kendi propagandalarını yaparken bir kısmı da Osmanlı topraklarına geri döndüler.

İşte Anadolu'da bulunan Amerikan misyoner okullarının en etkili olanlarından biri de Merzifon'da kurulmuş olan Anadolu Koleji'dir. Amerikalı misyonerler tarafından Anadolu Kolejinden başka Merzifon'da bir kız okulu, bir ruhban okulu, bir anaokulu ve de 1910 yılında sağırlar okulu kurulmuştur.

Anadolu Koleji'nin öğretmen kadrosunda Avrupa ve Amerika'da Türk düşmanı ve Ermeni milliyetçisi olarak yetiştirilen Ermeni gençler de vardı. Kampus içinde pazar günleri halkın ziyaretine açık olan botanik ve zooloji müzesi ayrıca 10.000 kitaplık bir de kütüphane vardı. Bunun yanında bir fırın, hastane ve sinema, kolejin bünyesi içinde yer alıyordu. Bu hastaneden de sadece okul öğrencileri ve misyonerler değil bütün halk yararlanmaktaydı. Sonuç olarak Anadolu Koleji, tüm bölgeyi etkileyecek zengin sosyal ve kültürel bir hayat yarattı. Yeni yaşam tarzı, hayat anlayışı insanları yaşadıkları bölgeye yabancılaştırdığı gibi Türkler ile Rum ve Ermeniler arasındaki huzursuzlukların da başlamasına etki etti.

Ayrıca Anadolu Koleji öğretmenleri olan Tomayan ve Kayayan da okulda okuyan öğrencileri ve halkı isyana teşvik konusunda organize ettiler. Kolejde eğitim politikası olarak gizliden gizliye yürütülen milliyetçilik damarının kaşınması, öğrencilerin ve azınlık halkın Osmanlı Devletine karşı kinle doldurulması, ülkede yaşanan olayların dış basında tamamen aksi bir propaganda malzemesi yapılmasının sağlanması, yeni yeni zararlı cemiyetlerin kurularak azınlıkların silahlandırılması,

---

³⁴⁴ Dilşen İnce Erdoğan, "XIX. Yüzyılda Amerikan Okullarının Ermeni İsyanlarındaki etkileri, Merzifon Anadolu Koleji Örneği, Jeopolitik Dergisi, 4/2007, S. 38, ss. 83-86.

Devlet aleyhinde afişlerin bastırılarak şehir ve kasabalarda duvarlara asılması Amerikan Board misyonerliğinin faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devletinde Amerikan Board misyonerlerinin yönlendirmesi ile gelişen olaylar ve o yıllarda bilinçli bir şekilde dış basında Ermeni yanlısı olarak yayınlanan haberlerin etkisi ile ortaya çıkan kamuoyunun etkisi günümüzde bile olumsuz etkilerini sürdürmeye devam etmektedir. Bu kamuoyunun etkisi ile hala günümüzde bir çok devlet art niyetli ya da değil, ama Türkiye'yi ve Osmanlı devletini Ermenilere soykırım uygulamış bir devlet olarak kabul edecek kararlara imza atmaktadırlar.

KAYNAKÇA

ABDİ-ZADE Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, C.I, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 1986

AÇIKSES, Erdal (2001). “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı II, Yıl 7, S. 38, Mart-Nisan, Ankara, 935-947.

AKGÜN, Seçil (1988). “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü”, Atatürk Yolu, Mayıs, Yıl 1, S. 1, Ankara, ss. 1-12.

_____ (1994). “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi”, X. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ALAN, Gülbadi (1999). Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu’daki Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

_____ (2001) “Amerikan Board Okulları ve Türk-Ermeni İlişkilerinde Oynadıkları Roller”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 10, ss.153-182.

_____ (2001). “Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu’daki Rumlar ve Pontus Meselesi”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 10, ss. 183-204

AMİN, Samir (1993). Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme, Çev. Işık Soner Kaynak Yayınları, İstanbul.

ARMAOĞLU, Fahir (1991). Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

_____ (1994). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

_____ (2003). 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

AYDIN, Mehmet (2005). “Misyonerlik Faaliyetleri ve Türkiye”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 7-19.

AYDIN, Dündar (1985). “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa’nın Rolü”, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile İlişkileri Sempozyumu 8-12 Ekim 1984, Ankara, ss. 285-287.

BARTON, James L. (1908). Daybreak in Turkey, Boston.

BAYTOP, Turhan (2003). Antep’in Öncü Hekimleri Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi, SEV Yayınları, İstanbul.

BLISS, Edwin Munsel (1908). The Missionary Enterprise, Boston, Toronto.

BOZKURT, Gülnihal (1989). Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

CHARLES, David P. (2001) “The Day The Brave Sons of Mohamed Saved a Group of Mormons”, Brigham Young University Studies, 40:4, Utah, p. 237-250, Çev. Celal Öney, The International Journal of The History School, January-April 2012, XII.

CİLACI, Osman (1982). Hristiyanlık Propagandası ve Misyoner Faaliyetleri, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

CURTİS, William Eleroy (1911). Around the Black Sea, Hodder and Stoughton, George H. Doran Company, New York.

- DANACIOĞLU, H. Esra (1993). Osmanlı Anadolu'sunda Anglo-Sakson (Protestan) Misyoner Faaliyetleri (1816-1856). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- DANİEL, Robert L. (1973). "American Philanthropy in the Near East, 1820-1960", *The American Historical Review*, Vol. 78, No. 1, Februry,
- DODGE, Bayard (1972). "American Educational and Missionary Efforts in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, *America and the Middle East*, May, 15-22. 271
- EDDY, David Brewer (1913). *What Next in Turkey Glimpses of The American Board's Work in The Near East*, The American Board, Boston, Mass.
- ERBAŞ, Ali (2004), *Hristiyanlık, İnsan Yayınları, İstanbul*
- ERDOĞAN, Dilşen İnce (2005) "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Rolü", *2023 Dergisi*, S. 48, ss. 56-59
- _____ (2007) "XIX. Yüzyılda Amerikan Okullarının Ermeni İsyanlarındaki etkileri, Merzifon Anadolu Koleji Örneği, *Jeopolitik Dergisi*, S. 38, ss. 83-86.
- ERHAN, Çağrı (2001). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara.
- _____ (1979). "Amerika'nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785-1816)", *İÜEF Tarih Dergisi*, C. XXXII, S. 32, ss. 689-730.
- _____ (1984). "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796 – 1815)", *A.Ü.D. T.C. F. Dergisi*, C. XXX, S. 1-2, Ankara, ss. 115-128.

- EROL, Mine (1973). Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey, Bilgi Basımevi, Ankara.
- _____ (1976) Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu, Bilgi Basımevi, Ankara.
- _____ (1979). "Amerika'nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785-1816)", İÜEF Tarih Dergisi, C. XXXII, S. 32, ss. 689-730.
- _____ (1984). "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796 – 1815)", A.Ü.D. T.C. F. Dergisi, C. XXX, S. 1-2, Ankara, ss. 115-128.
- ERTUĞRUL, Halit (1998). Azınlık ve Yabancı Okulların Türk Toplumuna Etkisi, Nesil Basım Yayın, İstanbul.
- ERYILMAZ, Bilal (1988). Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Teb'anın Yönetimi, İzmir.
- FENDOĞLU, H. Tahsin (2002). "Osmanlı A.B.D. Ticari İlişkileri", Osmanlı Tarihi, Türkler, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, 270-281.
- FENSHAM-LYMAN-HUMPHREY, F.A., M.I., Mrs. H.B. (1908). A. Modern Crusade in the Turkish Empire, Published by Woman's Board of Missions of the Interior, Chicago.
- FORTNA, Benjamin C. (2005). "Change in the School Maps of the Late Ottoman Empire", Imago Mundi Vol. 57, Part 1. 23-34.
- GRABILL, Joseph L. (1971). Protestant Diplomacy and the Near East, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- GREENE, Joseph K. (1916). Leavening The Levant, Boston.
- GÜLER, Yavuz (2005). "Osmanlı Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 6, S. 1, 227-240.

- GÜNAY, Tuncer (2002). Misyonerler ve Fener Rum Patrikhanesi, Berikan Yayınları, Ahkara.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit (1966). Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri C. 144-152, (1841-1886), Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat (1993). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ocak Yayınları, Ankara.
- HOCAOĞLU, Mehmet (1976). Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, Er-Tu Matbaası Yayınları, İstanbul.
- HOPKINS, Mark (1873). First Presbyterian Church, Parsons and Company.
- HOPKINS-MOORE-HALİDİ-FERRUH, E.W., G.F., M., F. (2006). Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- ILGAR, İhsan (1996). "169 Yıl önce İstanbul'a Gelen İlk Amerikan Harp Gemisi" Hayat Tarih Mecmuası, C. 1, No: 6, Temmuz,
- JHNSON, Brian (2006). Türkiye'de Bir Amerikan Okulunun Doğuş Öyküsü: İzmir Amerikan Koleji, Çev. Handan Cinci, Toplumsal Tarih, S. 149, İstanbul.
- KARAL, Enver Ziya, (t.y.). Osmanlı Tarihi, C. IV. 128
- KARPAT, Kemal H (1985). Ottoman Population 1830-1914, The University Of Wisconsin Press, 1985, S. 198
- KIŞLALI, Ahmet Taner (2003). Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, Ankara.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (1985). "Amerikan Okulları", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C. 2, 495-500.

- _____ (1988). “Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları”, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Bahri Savcıya Armağan’dan Ayrı Baskı, Ankara, 305-326.
- _____ (1990). “Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın). Türk Tarih Kurumu, Ankara, 65-73.
- _____ (b.y.). Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı, Murat Sarıca Armağanı (Ayrı Bası). Aybay Yayınları, İstanbul, 1989.
- _____ (2000). Anadolu’daki Amerika, İmge Kitabevi, Ankara.
- KOLBAŞI, Ahmet (2011) 1892-1893 Ermeni Yafta Olayları (Merzifon-Yozgat-Kayseri), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 30.
- KOLOĞLU, Orhan (1997). “200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi Türk’le Amerikalı’nın Tanışması”, Tarih ve Toplum Dergisi, C. 28, S. 163, ss. 17-25.
- KÖPRÜLÜ, Orhan (1987). “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, Belleten, C. LI, S, 200, 927-947.
- KURAT, Akdes Nimet (1964). “Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1916)”, D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 2, Ankara, ss. 175-214.
- _____ (1967). “Türkiye ile Amerika Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Vesikaları”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. V, İstanbul.
- KÜÇÜK, Cevdet (1982). “Ermeni Meselesi Karşısında Sultan II. Abdulhamid’in Tutumu ve Anadolu’da Ermeni Nüfusu”, Türk Kültür Dergisi, S. 236, Aralık 1982, ss. 864-873.

- LEE, Ki Young (1998). Ermeni Sorununun Doęuđu, Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998,
- ORTAYLI, İlber (1981). “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, Amme İdaresi Dergisi, XIV, 13, Ankara, 87-95.
- POLAT, İlknur (1988). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, Belleten, C. LII, S. 203, Ağustos, Ankara, ss. 627-652.
- POLVAN, Nurettin (1952). Türkiye’de Yabancı Öğretim, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. I, İstanbul.
- RICHTER, Julius (1910). A history of protestant missions in the Near East, New York.
- RIGGS, Alice Shepard (1920). Shepard of Aintab, Interchurch Press, New York.
- SAKARYA, İhsan (1983). Belgelerle Ermeni Sorunu, Askeri Tarih Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankar, s. 21.
- SANDER-FİŞEK, Oral-Kurthan (1977). Türk Amerikan Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829–1929, İstanbul, Çağdaş Yayınları.
- SEZER, Baykan (1981). Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Yayınları, İstanbul.
- SMİTH, Eli (1833). Researches of the Rev. E. Smith anr Rev. H.G.O. Dwight in Armenia; Including a Journey Trough Asia Minor and into Georgia and Persiawith a Visit to Nestorian and Chaldean Cristians of Oormiah and Salmas, Vol. I., Published by Crookest and Brewster, New York.
- SMİTH, Judson (1900). “Central Turkey College at Aintab”, Herald Missionary, Vol., 96, June, Date, 223-228.

- STONE, Frank Andrews (1984). *Academies for Anatolia*, University Press of America, London.
- STRONG, William E. (1910). *The Story of the American Board*, The Pilgrim Press, Boston.
- ŞİMŞİR, Bilal N. (1977). “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği”, *Belleten*, C. XLI, S. 162, Nisan.
- _____ (1985) *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu, Atatürk Üniversitesi Yay. No:628, Ankara.
- _____ (2001) “Amerika’da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 2, Haziran-Temmuz-Ağustos.
- ŞİŞMAN, Adnan (2002). “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Yeni Türkiye Yayınları*, *Türkler* 14, Ankara, 173-179.
- TAŞAN, A. Aziz (1979). *Dün’den Bugün’e Merzifon*, Merzifonlular Demeği Yayını, İstanbul.
- TAŞKIN, Faruk (2007). “Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji (1876-1924)”, *Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin.
- TEKELİ- İLKİN, İlhan-Selim (1999). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü”, *Türk Tarih Kurumu Yayını*, Ankara.

- TOSUN, Ramazan (1997), Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri’de Ermeni Olayları, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, Kayseri.
- TOZLU, Necmettin (2001). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Misyoner Okulları,” Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı, C. 5, 329-339.
- TURAN, Ömer (2001). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri”, Yeni Türkiye Yayınları, Osmanlı, Ankara, 204-211.
- _____ (2002). “19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Kaynaklarından İngiliz ve Amerikan Protestan Misyonerlik Cemiyetleri Arşivleri,” Türk Tarih Kurumu, XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, III. Kısım, 4-8 Ekim 1999, Ankara,
- TUZCU, Ali (1994). “Merzifon’da Ermeni Ayaklanmaları.” Belleten, C. LVII, Aralık 1993, S. 220’den ayrı basım, TTK yay., Ankara, 1994,
- TÜMERTEKİN, Erol (1970). Anglo-Amerika, İstanbul Üniversitesi yayıları, İstanbul.
- URALGİRAY, Yusuf (1977). İslam Âleminde Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara.
- ÜLMAN, Haluk (1961). İkinci Dünya Savaşı’nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, AÜSBF Yayınları, Ankara.
- VAHAPOĞLU, Hidayet (2005). Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- WARNECK, Gustav (1901). Outline of a History of Protestant Missions from the Reformation to the Present time: a contrib. to modern church history, Edinburgh and London.
- WEBER, Max, (1997). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç Yayınevi, Ankara.

- WHİTE, George E. (1995). Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, Çev. Cem Tarık Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- YILDIZ, Özgür (2009). Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı (Türkiye’de Siyasi ve Sosyal Hayata Etkileri), IQ kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- YORULMAZ, Şerife (2002). “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yabancı Tüccar ve Levantenler”, Osmanlı Tarihi, Türkler C.14, Yeni Türkiye Yayınları, 283-292.
- YÜCEL, İdris (2005). Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board’ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- ZİLLÎ, Evliya Çelebi b. Derviş Mehmet. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Kitap, Haz. Zekeriya Kursun- Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Oğuz GÜL
Doğum Yeri : Kara Mustafa Paşa Köyü
Doğum Tarihi : 12.05.1974
Medeni Hali : Evli
Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise : Kırıkkale Lisesi / 1992
Lisans : Polis Akademisi / Ankara / 1998
Yüksek Lisans: Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih
Anabilim Dalı / 2012

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl

Emniyet Genel Müdürlüğü / Bilgi İşlem Daire Başkanlığı (1998-2008)
Batman İl Emniyet Müdürlüğü / Bilgi İşlem Şube Müdürlüğü (2008-2012)
İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü / Bilgi İşlem Şube Müdürlüğü (2012-)

Yayımları (SCI ve diğer) -